ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ

ਗੁਰੂਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ
ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ
ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ

Vishav Namdhari Sangat
Sri Bhaini Sahib
Price 200/-

ISBN : 978-93-95263-06-1

Amrit Boond

by

Gurubachan Singh Naamdhari

2022
printed & bound by
Unistar Books Pvt. Ltd.
301, Industrial Area, Phase-9,
S.A.S. Nagar, Mohali-Chandigarh (India)
email : unistarbooks@gmail.com
website : www.unistarbooks.com
Ph. +91-172-5027427, 5027429, 4027552

ਸਮਰਪਣ

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੌਰਵ-ਗਾਥਾ,
ਆਜ਼ਾਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰਾ ਵਰਕਾ ਹੈ।
ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵੀਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ
ਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਭੀ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ,
ਸਿਜਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਚਦੇ ਹਨ।

ਤਤਕਰਾ

ਮੁੱਖ ਬੰਦ

ਹਰ ਰੋਜ਼, ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਰ ਲੱਖ ਮਨੁੱਖ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੱਧ, ਦੁਖ-ਸੁਖ, ਹਰਖ-ਸੋਗ... ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਡੁੱਬਦਾ ਅਤੇ ਕਦੀ ਉਭਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਵੇਚਾਰਾ ਮਨੁੱਖ! ਜਨਮ ਦਾ ਦੁੱਖ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਅੰਤ, ਮੌਤ ਦਾ ਦੁੱਖ... ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਇਹ ਘਟਨਾ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕੋਈ ਵਿਰਲੇ ਗੁਰੂਜਨ, ਬੁੱਧਜਨ, ਜਗ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਦਰਿਆ 'ਚੋਂ ਉੱਠੀ ਤਰੰਗ ਵਾਂਗ, ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਤੇ ਝਾਤ ਪਾਈ, ਔਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਹੱਸ ਜਾਣ ਲਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਰੂਹਾਂ ਨੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਛੱਟਾ ਮਾਰ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬੰਧਨ-ਤੋੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ 'ਚੋਂ "ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ" ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ...

"ਝਿਮਿ ਝਿਮਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵਰਸਦਾ..."

ਇਹ ਅਲੌਕਿਕ ਆਨੰਦ ਹੈ, ਸਤਿ ਚਿੱਤ ਆਨੰਦ। ਉਸ ਰੱਬੀ ਆਨੰਦ ਦੀ ਭੁੱਕ ਭਰ ਕੇ, "ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ" ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਜਤਨ, ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ...।

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਸੰਨ 1955! ਉਹ ਤਰੇਲ-ਭਿੱਜੀ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਤ ਸੀ। ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਸਰੋਵਰ ਕੰਢੇ, ਬੋਹੜ ਦੇ ਹੇਠ, ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਦੋਵੇਂ "ਕਾਕਿਆਂ" ਸਹਿਤ, ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਗ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਈ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਉਹ ਆਨੰਦ, ਅਲੌਕਿਕ ਹੀ ਸੀ। ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਬਾਲ ਉਮਰੇ, ਮੈਂ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ... ਸੁੱਧ-ਬੁੱਧ ਨਾ ਰਹੀ... ਸੰਮੋਹਿਤ ਹੋਇ ਗਿਆ।

ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ, ਸੁਰ-ਤਾਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਗੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵੇਲੇ ਦੇ ਧੁੰਦਲਕੇ ਵਿੱਚ, ਗੰਧਰਬ ਗਾਇਣ ਦੇ ਉਸ ਰੱਬੀ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੀ ਟੁੱਬੀ ਲੱਗ ਗਈ ਅਤੇ ਤਨ ਮਨ ਵਿੱਚ ਝੁਨਝੁਨੀ ਜਿਹੀ ਛਿੜ ਗਈ।

ਉਹ ਝੁਨਝੁਨੀ, ਮੇਰੇ ਬਾਲ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਗਹਿਰੇ, ਪੱਕਿਆਂ ਬਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਗਾਹੇ-ਬਗਾਹੇ ਅਵਚੇਤਨ ਮਨ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ, ਉਹ ਸਾਹਵੇਂ ਆ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਪੋਰ-ਪੋਰ ਉਪਰ, "ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ" ਵੱਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

"ਝਿਮਿ ਝਿਮਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਸਦਾ"...

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ

ਧਰਮ ਇਕ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਆਨ। ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ, ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਦਵੰਦੀ, ਕੰਪੀਟੀਟਰ, ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਐਸਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। 17ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, "ਨਿਊਟਨ" ਨੇ ਇਕ ਸੇਬ ਨੂੰ ਦਰਖ਼ਤ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਗਰੁੱਤਵਾਕਰਖਣ ਸਿਧਾਂਤ, "ਲਾਅ ਔਫ ਗ੍ਰੇਵੀਟੇਸ਼ਨ" ਦਿੱਤਾ। ਸੇਬ, ਅੰਬ, ਅਮਰੂਦ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਪੱਕ ਕੇ ਦਰਖ਼ਤੋਂ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸ਼ੈਅ ਦੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਨੂੰ ਇਕ "ਨਾਂ" ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਖੋਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਗਈ। ਯਥਾਰਥ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ "ਧਰਮ" ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਧਰਮ-ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਕਈਂ ਰੱਹਸਮਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਿਰਜਣਾ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ, 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੀ—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿੱਚ :

"ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ॥
ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ॥" (ਪੰ-19)

ਸੱਚ (ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ) ਤੋਂ ਹਵਾ, ਹਵਾ ਤੋਂ ਜਲ, ਜਲ ਤੋਂ ਜੀਅ ਸਿਰਜਤ ਕਰ ਕੇ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਘਟ-ਘਟ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ, ਇਹ ਮਾਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲੱਗੀ- ਧਰਮ ਦੇ ਤੌਲ ਤੋਂ ਉਚਾਰੀ ਗਈ, ਧਰਮ ਬਾਣੀ। ਕੋਈ ਕਲਪਨਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ-ਹਵਾ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ "ਵਿਗਿਆਨ" ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।" ਲਾਂ ਔਫ ਇਵੋਲੂਸ਼ਨ" ਸਿਰਜਨ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਚਾਰਲਸ ਡਾਰਵੀਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਟੀਫਨ ਹਾੱਵਕਿੰਗਸ ਤਕ ਸਾਰੇ ਇਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਬਿਗ ਬੈਂਗ" ਜਾਂ ਮਹਾਂਵਿਸਫ਼ੋਟ ਹੋਇਆ—

"ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ"

ਇਕ ਮਹਾ ਧੁਨਿ ਨਾਲ, ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜੀਅ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੋਇਆ।

ਉਸ ਵਿਸਫ਼ੋਟ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ, ਕਈ ਗੈਸਾਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ।

ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਗੈਸਾਂ 'ਚ ਦੋ-ਗੈਸਾਂ, ਹਾਈਡਰੋਜਨ

ਅਤੇ ਆੱਕਸੀਜਲ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਜਲ ਬਣਿਆ।

ਜਲ ਤੋਂ ਜੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸਵਾਦ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਗਣਿਤ ਵਿਦਵਾਨ, "ਆਰਿਆ ਭੱਟ" ਨੇ 520 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ "ਸੁੰਨ" ਨਾਲ ਪੀਚੇ ਕਰਵਾਇਆ। ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਭੀ ਸੰਕੇਤ ਰੂਪ, ਰਿਚਾਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਸੁੰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸੁੰਨਯ "ਜ਼ੀਰੋ"...0 ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੁੰਨ ਨੂੰ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਦਸਿਆ। ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਮੌਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ, ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਮਾਹਿਤ ਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ, ਸੁੰਨ ਹੈ।

"ਸੁੰਨਹੁ ਖਾਣੀ ਸੁੰਨਹੁ ਬਾਣੀ ॥
ਸੁੰਨਹੁ ਉਪਜੀ ਸੁੰਨਿ ਸਮਾਣੀ ॥" (ਪੰ-1037)

ਸਭ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ, ਮਿੱਟੀ, ਪਾਣੀ, ਹਵਾ, ਅਗਨ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਜੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰਜਨ ਹੋਇਆ। ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੌਤ ਆਵੇਗੀ, ਸਭ ਇਸੇ ਸੁੰਨ 'ਚੋਂ ਉਪਜੇ, ਸੁੰਨ ਵਿੱਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਅੱਜ ਵਿਗਿਆਨ, ਸੁੰਨ ਹੋ ਜਾਣ ਨੂੰ, ਭਾਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਹੋ ਜਾਣ ਨੂੰ ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, "ਗੱਡ ਪਾਰਟੀਕਲ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਕਰਵਾਇਆ—

"ਪੰਚ ਤਤੁ ਸੁੰਨਹੁ ਪਰਗਾਸਾ ॥
ਦੇਹ ਸੰਜੋਗੀ ਕਰਮ ਅਭਿਆਸਾ ॥ (ਪੰ-1037)

ਇਹ ਪੰਜ ਤੱਤ ਭੀ ਸੁੰਨ 'ਚੋਂ ਉਪਜੇ। ਇਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਦੇਹ ਬਣੀ ਔਰ ਉਹ ਦੇਹ ਕਰਮ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਈ।

ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ, ਸੁੰਨ ਦਾ ਪੀਚੇ, ਰੱਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ।

ਅੱਜ ਹਵਾਈ ਮਾਰਗਾਂ ਤੇ—ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਉੱਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਯੰਤਰ ਜਾਂ ਚਿਪ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉੱਡਣ ਯੋਗ ਬਣੌਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ।

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਵਿੱਚ ਜਾਂ ਬਟਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰੀਰ, ਚਿਪ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਬੱਟਨ ਦਬਦਿਆਂ, ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਸਕਣਗੇ। ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਉੱਡਣਯੋਗ ਸਮੱਗਰੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਾਇਦ ਹੋਰ ਸੱਤਰ-ਅੱਸੀ ਸਾਲਾਂ ਤਕ, 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕੇ।

ਪਰ-ਛੇ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋਲ ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

ਨਾਨਕ ਸ਼ੀਰਾ, ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਬਿਦਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧੇ।

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ, "ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ, ਗੁਰੂ ਜੀ, ਤੁਰਕ ਮੱਕੇ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ... ਉਹ ਦਿਖਾਓ ਤਾਂ ਭਲਾ ਹੈ।" ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਿਹਾ, ਮਰਦਾਨਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਪਰ੍ਹੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ... ਇਥੋਂ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਜੋਜਨ ਤੇ ਹੈ। ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਜੀ ਤੁਸਾਡੀਆਂ ਤਾਂ ਅਢਾਈ ਪਲਕਾਂ ਨੇ।"

ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਹਾ, ਮਰਦਾਨੇ ਰਬਾਬ ਵਜਾ, ਬਾਬੇ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤਾ... ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਝੂਮਣ ਲਗੀ। ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋਈਆਂ... ਗਾਇਨ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਕਿਹਾ, ਮਰਦਾਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲ... ਵੇਖ ਕਿਤੇ ਮੱਕਾ ਹੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਮਰਦਾਨਾ ਵਿਸਮਾਦ ਹੋਇ ਗਿਆ। ਵਾਕਈ ਉਹ ਮੱਕੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਉੱਡਣ ਦੀ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਉਡੌਣ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਵਰਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ, ਉਹ ਵਿਸੇਸ਼ ਗਿਆਨ, ਜਿੱਥੇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਕਾਦਰ ਦੋਵੇਂ, ਸਿਰਜਨ ਅਤੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਸਮਾਂ, ਜਦੋਂ ਧਰਤੀ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਟਿਮਟਿਮੰਦੇ ਹੋਏ ਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿੱਚ, ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ, ਗ੍ਰਹਿ ਉਪਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੱਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮੱਕੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧੇ, ਬਗਦਾਦ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ, ਸ਼ਾਹੀ ਕਬਰਗਾਹ ਹੈ। ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇ, ਨਵਾਬ, ਅਤੇ ਖ਼ਲੀਫ਼ੇ, ਇਥੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ, ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ "ਕਯਾਮਤ" ਦੀ, ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ, ਅਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਲਲ ਨਾ ਪਾਏ। ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਵੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਗਾਇਨ ਵਾਦਨ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਭਲਾ ਕਿਸ ਦੀ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵੇਲਾ, ਤੜਕਾ ਵੇਲਾ ਹੋਇਆ...

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਫ਼ਜੀਰ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਦਾ ਵਕਤ...

ਮਰਦਾਨਿਆਂ, ਰਬਾਬ 'ਚੋਂ ਸੁਰ ਕੱਢ... ਮਰਦਾਨੇ ਰਬਾਬ ਸੁਰ ਕੀਤੀ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦਿੱਤੀ—

"ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ ॥
ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ ॥
ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ ਅਸੁਲੂ ਇਕੁ ਧਾਤੁ ..."।

ਸ਼ਾਂਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਕਬਰਗਾਹ 'ਚੋਂ ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਆਵਾਜ਼... ਇਹ

ਰਬਾਬੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੁਰ? ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ। ਬਗਦਾਦ ਦੇ "ਪੀਰ ਦਸਤਗੀਰ" ਵੀ ਆ ਗਏ। ਜਪੁਜੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ, ਸੰਗੀਤਮਈ ਬਾਣੀ ਸੁਣੀ। ਰੋਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਬੰਦ ਕਰੋ ਇਹ ਸ਼ੋਰ! ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸ਼ਾਂਤ ਪੈਗ਼ਰ ਹੈ। ਫਿਰ ਨਬੀ ਰਸੂਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਲਟਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਸਾਡੀ ਕਿਤਾਬ, ਮੁਕੱਦਸ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿੱਚ 18 ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਈ ਹੈ।

"ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ"

ਇਹ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਮਤਿ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ.. ਇਹ ਕੁਫ਼ਰ ਹੈ।

ਸਹਜ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਿਹਾ, ਕਈ ਲੱਖ ਆਕਾਸ, ਕਈ ਲੱਖ ਪਾਤਾਲ... ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ...। ਤਸਦੀਕ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੱਥ ਫੜਾਏ... ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ-ਮੰਡਲ ਤੇ ਚਲੇ। ਪੀਰ ਦਸਤਗੀਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅੱਗੇ ਆਇਆ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਉਡਾ ਲੈ ਗਏ। ਉਹ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਅਣਗਿਣਤ ਗ੍ਰਹਿ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ...। ਹਰ ਗ੍ਰਹਿ, ਉਪਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਇਕ ਧਰਤੀ, ਇਕ ਆਕਾਸ਼...। ਕਿਉਂ? ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਚਲੀਏ? ਬਾਬੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਨਹੀਂ ਜੀ, ਤੱਸਲੀ ਹੋ ਗਈ... ਕੋਈ ਗਿਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ... ਓੜਕ... ਅਨੰਤ...।

ਥੱਲੇ, ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਉਸੇ ਥਾਂ ਉਤਰੇ ਤਾਂ, ਪੀਰ ਦਸਤਗੀਰ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਕਹਿੰਦੇ, ਪੀਰ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ... ਜਾਹਿਰ ਵਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਵਾਕਈ ਉਪਰ ਆਸਮਾਂ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਾਇਦ ਉਪਰ, ਗਿਣੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਇਤਨੇ ਆਕਾਸ਼, ਇਤਨੇ ਪਾਤਾਲ, ਇਤਨੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਵੇਖ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਜਦਾ ਕਰੀਏ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਹੁਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੇ ਗ੍ਰਹਿ ਉਪਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਕਈ ਤਾਂ ਅਰਬਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਰ੍ਹੇ ਦੂਰ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੋਲ, ਕੋਈ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਰਬੀਨ ਜਾਂ ਟੈਲੀਸਕੋਪ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਨੰਤ ਮੰਡਲਾਂ ਨੂੰ।

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ, ਗਹਿਰੇ ਰਹੱਸ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਅਦਿੱਖ, ਗੁਪਤ ਹਨ। ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਸੰਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ, ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਚੰਦਰਮਾ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰ ਰਿਹੈ, ਧਰਤੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਰਾ ਸੂਰਜ ਮੰਡਲ... ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੰਡਲ... ਸਭ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਇਕ ਗੁਪਤ ਖੇਡ, ਖਿਡਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ 'ਚੋਂ, ਮਿੱਟੀ, ਰੇਤ, ਚੂਨਾ, ਸੀਮੇਂਟ, ਪੱਥਰ, ਅਨਾਜ, ਸਾਰੇ ਭੋਜਨ ਪਦਾਰਥ, ਸਾਰੇ ਜੀਅ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਖੀ, ਮਨੁੱਖ, ਬਨਸਪਤਿ ਮਿੱਟੀ 'ਚੋਂ ਜੰਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਰ ਕੇ ਫਿਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਸਮ ਪਾਤਸਾਹ ਇਹ ਰਾਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ :

"ਭੂਮ ਹੀ ਤੇ ਹੁਇਕੈ ਫੇਰ ਭੂਮ ਹੀ ਮਿਲਏ ਹੈਂ।"

ਇਹ ਖੇਡ ਰਚਨਹਾਰ ਨੇ ਖੇਡੀ। ਉਹ ਸਿਰਜਨਹਾਰ, ਉਹ ਕਾਦਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਿਆ। ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਖੇਡਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ... ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ਕਤੀ, ਸਾਰੇ ਰੂਪ, ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਬੇਪਰਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਦਿੱਖ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਭੇਦ... ਸਾਰੇ ਰਹੱਸ ਖੁਲ੍ਹਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਅਤੇ ਪਾਪੀ

ਅਕਤੂਬਰ 2019 ਨੂੰ, ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸੰਪੰਨ ਹੋ ਰਹੇ ਤਿੰਨ ਰੋਜ਼ਾ, "ਕਸੌਲੀ ਲਿਟ ਫੇਸਟ" ਵਿੱਚ ਇਕ ਦਿਨ, ਈਰਾਨੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ, "ਰਾਮਿਨ ਜੇਹਾਨ ਬੇਗਲੂ" ਦੀ ਪੁਸਤਕ "ਸੈਂਟ ਐਂਡ ਸਿੰਨਰਸ" ਤੇ ਚਰਚਾ ਲਈ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਤੋਂ, ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ, ਵਿਦਵਾਨ, ਸ਼ਾਇਰ, ਜਰਨਲਿਸਟ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ।

"ਪਾਪ" ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਵਿਦਵਾਨ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ, ਸੋਹਣੀ ਅਤੇ ਰੰਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ। "ਮਾਰਕ ਟੁੱਲੀ" ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਰਨਲਿਸਟ ਨੇ, ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਦੀ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦੀ ਪਛਾਣ, "ਜਿਹੜਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰੇ, ਉਹ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਵੇ, ਉਹ ਪਾਪ ਕਰਮ ਹੈ... ਉਹ ਪਾਪੀ ਹੈ," ਬਹੁਤ ਅਧੂਰੀ ਅਤੇ ਧੁੰਦਲੀ ਹੈ। ਇਕ ਮਾਂ, ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਝਿੜਕਦੀ ਹੈ, ਮਾਰਦੀ ਹੈ... ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਚੀਰ-ਫਾੜ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਕ ਫੌਜੀ, ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਅਨੇਕਾਂ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ—ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਤਮ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ... ਕੀ ਇਹਨਾਂ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਨਿਸ਼ਚੈ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਕੁਝ ਇਸੇ ਭਾਵ ਵਿੱਚ, ਤਵਲੀਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਥਾਕਥਿਤ ਧਰਮੀ ਕਹਿਲਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਮਹਾਂਮੰਡਲੇਸ਼ਵਰਾਂ ਜਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਮੌਲਵੀਆਂ, ਨਿਜ਼ਾਮਾਂ ਤੋਂ ਸਵਾਲ ਕੀਤੇ। ਸਬਰੀਮਾਲਾ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੀ, ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ੇਧੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲੈਣ ਦਾ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ? ਤਿੰਨ ਤਲਾਕ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ, ਇਕ ਔਰਤ ਦੀ ਹੱਸਦੀ-ਵਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਲਾਵਾਰਿਸ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਪਾਪੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ? ਤਾਂ ਪਾਪੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੀ ਸ਼ਿਨਾਖਤ, ਗਹਿਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸੰਤ ਕਹਿਲੌਂਦੇ ਹੋਏ ਲੋਗ ਵੀ, ਲੋਭੀ, ਕਾਮੁਕ, ਜਾਂ ਕ੍ਰੋਧੀ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪਾਪੀ ਗਿਣੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਦਿਰ, ਗੁਰੂਦੁਆਰਿਆਂ ਜੋਗ ਸਮਾਂ ਨਾਂ ਕੱਢ ਸੱਕਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਚਿਤਵਦਾ ਹੈ, ਅਸ਼ਕਤ ਲੋੜਵੰਦ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਰੋਡ ਲੰਘਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ... ਉਹ "ਪੁੰਨ ਆਤਮਾ" ਹੈ, ਸੰਤ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਸਭ ਦਇਆ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਰੁਣਾ ਮਈ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਸੰਤ ਹੈ।

"ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚਰਿਤ ਮਾਨਸ" ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ, ਗੋਸਵਾਮੀ ਤੁਲਸੀਦਾਸ ਜੀ ਨੇ "ਸੰਤ" ਦੀ ਬੰਦਨਾ ਕੀਤੀ—

"ਸੰਤ ਹਿਰਦੈ ਨਵਨੀਤ ਸਮਾਨਾ, ਕਹਾ ਕਵਿਨ ਪੈ ਕਹਾ ਨ ਜਾਨਾ॥
ਨਿਜ ਤਾਪ ਲਾਗੀ ਦ੍ਰਵੈ ਨਵਨੀਤਾ, ਪਰ ਦੁਖੁ ਦ੍ਰਵੈ ਸੰਤ ਸੁ ਪੁਨੀਤਾ॥"

ਕਵੀਆਂ ਨੇ, ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮੱਖਣ ਵਾਂਗ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਹੀ ਉਪਮਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਮੌਲਿਕ ਭੇਦ ਹੈ, ਸੰਤ ਅਤੇ ਮੱਖਣ ਵਿੱਚ! ਮੱਖਣ ਨੂੰ, ਆਪ ਨੂੰ ਸੇਕ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਪੰਘਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਜੀਅ ਨੂੰ ਦੁਖ ਹੋਵੇ, ਸੇਕ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸੰਤ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਪੰਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ, ਕਰੁਣਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਬਨਾਰਸ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਵਾਰ ਸ਼ਿਵਰਾਤ੍ਰੀ ਤੇ, ਅਖੰਡ ਸ਼ਿਵ ਜਾਪ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਸ਼ਿਵ ਪੁਰਾਣ ਕਥਾ ਦੇ ਉਪਰੰਤ, ਭੰਡਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ, ਭੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ, ਵੇਦ ਪਾਠੀਆਂ, ਵੇਦਾਂਤੀਆਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਮੰਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਖੱਤਰੀ, ਵਾਪਾਰੀ, ਵੈਸ਼ਯ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ।

ਬੰਦ, ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਵਿਆਕੁਲ ਹੁੰਦੇ ਗਰੀਬ, ਔਰਤ, ਮਰਦ, ਬੱਚੇ, ਲੰਗਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ, ਅੱਗੋਂ ਤਕੜੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ, ਲਠੈਤ, ਡੰਡੇ ਮਾਰਦੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਸੁੱਟਦੇ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਦੂਰੋਂ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਦੁਖਿੱਤ ਹੋ ਗਏ। "ਪਦ" ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ—

"ਦੀਨਨਿ ਦੇਖਿ ਘਿਨਾਤ ਜੋ, ਨਹੀਂ ਦੀਨਨਿ ਸੋਂ ਕਾਮ॥
ਕਹਾਂ ਜਾਣ ਤੇ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਦੀਨ ਬੰਧੁ ਕੋ ਨਾਮ॥

ਗਰੀਬਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਨਾ, ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਦਾ ਨਾਂ... ਉਲਟ ਮਨੋਦਸ਼ਾ... ਪੁੱਠੀ ਗੰਗਾ ਵਗਾਉਣ ਦਾ ਨਿਸਫਲ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੋ ਰਿਹੈ।

ਉਹ ਤਾਂ ਦੀਨਾ ਬੰਧੁ ਹੈ, ਅਨਾਥਾਂ ਦਾ ਨਾਥ, ਬੇਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ। ਗਰੀਬਾਂ, ਭੁੱਖਿਆਂ, ਦੀਨਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਪੈਣ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦੀਨ ਬੰਧੁ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਜਾਪ, ਬੇਅਰਥ ਹੈ।

ਉਹ ਤਾਂ ਕਰੁਣਾ ਦਾ ਸਾਗਰ, ਦਇਆ ਨਿਧਾਨ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਦਇਆਵਾਨ, ਕਰੁਣਾਵਾਨ ਦੇ... ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸੰਨ 1526! ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਬਾਬਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਜਾੜਦੇ, ਲੁੱਟਦੇ, ਵੱਢਦੇ-ਕੱਟਦੇ, ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੇਦੋਸ਼ੇ, ਨਿਹੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਦੇ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਕੁਚਲਦੇ, ਰੋਂਦੀ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ

ਆਵਾਮ ਦੀ ਹਾਹਾਕਾਰ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਦ੍ਰਵਿੱਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਅਗੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਸਾਂਈ ਅੱਗੇ ਵੀ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ :

ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ ॥
ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੈ, ਖਸਮੈ ਸਾ ਪੁਰਸਾਈ ॥"

ਦੋ ਸ਼ੇਰ ਜਾਂ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਦੋ-ਜੋਗਾ ਲੜਨ ਤਾਂ ਜਿੱਤ, ਅਰਥ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਭੇਡਾਂ, ਬਕਰੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਤੇ, ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਤੂੰ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਛੱਡ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ, ਖਸਮ ਤੋਂ ਭੀ ਜਵਾਬ ਤਲਬੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

"ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ ਹੇ ਗੋਪਾਲ ਹੇ ਦਇਆਲ ਲਾਲ..."

ਗੋ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ। ਬਿੰਦ ਦਾ ਅਰਥ, ਪਾਲਣਹਾਰ।

ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਗੋਪਾਲ! ਗੋ, ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਅ। ਪਾਲ ਅਰਥਾਤ ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ! ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੂੰ ਗੋਬਿੰਦ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਗੋਪਾਲ ਹੈਂ।

ਹੇ ਦਇਆਲ ਲਾਲ।

ਤੂੰ ਦਇਆਲ ਹੈਂ, ਦਇਆ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈਂ... ਸਭ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰ... ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਕਰ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੰਤ ਪਾਰਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦੇਣ... ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਛੂਹ ਦੇਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਚਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਤਨਾਕਰ ਡਾਕੂ ਨੂੰ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਦੇਵਰਿਸ਼ੀ ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੇ ਛੂਹ ਕੇ, "ਬਾਲਮੀਕਿ" ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਿਰਦੇ ਚੋਂ, ਲੋਭ, ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ। ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਦਇਆ ਨੇ ਸਥਾਨ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਵਿਕਾਰੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਨਿਰਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਵਿਕਾਰੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਦਇਆ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦੀ। ਬਾਲਮੀਕਿ ਸੰਤਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਕਾਰਦਵਾਸ ਰਿਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਹਿਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ, ਦੋਵੇਂ, ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ। ਵਗਦੀ ਹੋਈ, ਭਾਗੀਰਥੀ 'ਚੋਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨਿਹਾਰਦੇ, ਧਰਮ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਦੋਂ ਰਾਮ-ਰਾਵਣ ਯੁੱਧ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਯੋਧਿਆ ਦੇ ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਚੋਂ ਨਿਸ਼ਕਾਸਿਤ, ਮਾਂ ਜਾਨਕੀ ਨੇ ਬਾਲਮੀਕਿ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਣ ਲਈ ਸੀ। ਲਵ-ਕੁਸ਼ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਭੀ ਜਵਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਇਕ ਰੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਤੇ ਬੈਠੇ ਦੋ ਕ੍ਰੌਂਚ ਪੰਖੀ, ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਪੰਖੀ, ਕਲੋਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਪੰਖੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਦ (ਸ਼ਿਕਾਰੀ) ਨੇ ਦੇਖਿਆ। ਨਿਸ਼ਾਦ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ। ਇਕ ਨਰ ਪੰਖੀ ਧਰਤ ਤੇ ਤੜਫਦਾ ਹੋਇਆ ਆ ਡਿੱਗਾ। ਮਾਦਾ

ਕ੍ਰੌਂਚ ਵਿਲਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਚੀਂ-ਚੀਂ ਕਰਦੀ, ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਾਥੀ ਕੋਲ ਜਾਂਦੀ, ਫਿਰ ਉੱਡਦੀ ਰੁੱਖ ਤਕ ਜਾਂਦੀ। ਬੇਚੈਨ ਵਿਆਕੁਲ ਪੰਖੀ ਨੇ, ਬਾਲਮੀਕਿ ਦੇ ਹਿਰਦੇ 'ਚੋਂ ਵਹੁਣਾ ਭਿੱਜਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਲੋਕ ਉੱਚਾਰਨ ਕਰਵਾਇਆ :

"ਮਾ ਨਿਸ਼ਾਦ ਪ੍ਰਤਿਸਠਾਂ ਤਵਮਗਮਃ ਸ਼ਾਸਵਤੀ ਸਮਾ॥

ਯਤ ਕ੍ਰੌਂਚ ਮਿਥੁਨ ਆਦੇਕਮ ਵਧੀਃ ਕਾਮ ਮੋਹਿਤਮ੍॥"

ਹੇ ਨਿਸ਼ਾਦ! ਤੇਰਾ ਕਦੇ ਭਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਕ੍ਰੌਂਚ ਪੰਖੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ, ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਮੁਕਤੀ ਨਾ ਮਿਲੇ।

ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਬਾਲਮੀਕਿ ਦੇ ਮੁਖ ਚੋਂ, ਦਇਆ ਨਾਲ ਭਿੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਲੋਕ ਸੀ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਤੋਂ ਖਿੱਚੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਬਾਲਮੀਕਿ ਨੂੰ "ਆਦਿ ਕਵੀ" ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਵੇਦ ਰੀਚਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ, ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਰਚੇ ਗਏ। ਲੋਕ ਸੰਬੰਧਤ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਲੋਕ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਬਾਲਮੀਕਿ ਨੇ ਰਚਿਆ। ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਵਰ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਬਾਲਮੀਕਿ, ਤਸੀਂ "ਆਦਿ ਕਵੀ" ਹੋ...

ਹੁਣ ਇਸੇ ਭਾਵ ਵਿੱਚ "ਰਾਮ-ਕਥਾ" ਲਿਖੋ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਕ ਪੰਖੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹਿਰਦੇ 'ਚੋਂ ਫੁੱਟੀ, ਕਾਵਿ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਰਚਨਾ, "ਬਾਲਮੀਕਿ ਰਾਮਾਇਣ" ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਗਟ ਹੋਈ।

ਸੰਤ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਉਸ ਦੇ ਭੇਖ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ ਸੰਪਰਦਾ ਵਿੱਚ ਧਰਮੀ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਲਿਕ ਭੇਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸ਼ਰੀਅਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਮਜ਼ਹਬ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਕੇ, ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਬਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਇਕ ਸਿਰਜਨਹਾਰ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਦੂਜੀ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ, ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਰਾਵਾ ਜਾਂ ਵੇਸ਼ ਦਾ ਭੇਦ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਭਾਵਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਜਾਂ ਆਪ ਮੁਖਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਨੁੱਖ 'ਚ ਉੱਠੀ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਆਕਾਂਖਿਆ ਨੇ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਚਲਦੇ ਆ ਰਹੇ, ਧਰਮ ਸੰਪਰਦਾ ਵਿੱਚ ਤੋੜ ਭੰਨ ਕਰ ਕੇ, ਨਵੇਂ ਪੰਥ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸਲਾਮ, ਇਸਾਈ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀ, ਤਿੰਨੇ, ਹਜ਼ਰਤ ਇਬ੍ਰਾਹਿਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੈਗੰਬਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਹਜ਼ਰਤ ਇਬ੍ਰਾਹਿਮ ਦੇ ਹੀ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਿੰਨ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਕੋ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਦਵੇਸ਼-ਭਾਵ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ—

"ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕੋਊ ਰਾਫਜੀ ਇਮਾਮ ਸਾਫੀ॥
ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਚਾਨਬੋ।"

ਸੰਤ ਪਹਿਰਾਵੇ ਜਾਂ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਨੂਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੰਗ ਸਮੇਂ, ਭਾਈ ਘਨ੍ਹਈਆ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਮਸ਼ਕ ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪਿਲੌਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੇਵ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਪਾਪੀ ਤਾਂ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਖਲਕਤ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣ ਲਈ, ਹਿੰਸਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਢੂੰਡ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ, 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਹ' ਵਿੱਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਕਿ ਮਾਸੂਮ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਬੇਅੰਤ ਬੇਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ, ਚਾਲ੍ਹੀ ਭੁੱਖੇ-ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਦਸ ਲੱਖ ਦੀ ਫੌਜ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ, ਕਿਹੜਾ ਦੀਨ, ਕਿਹੜਾ ਧਰਮ-ਪਾਲਨ ਦਾ ਭਰਮ ਤੂੰ ਪਾਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਹੱਥ, ਨਾ ਦੀਨ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਨਾ ਦੁਨੀਆਂ। ਤੂੰ ਪਾਪੀਆਂ ਦੀ ਪਾਂਤ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਂਗਾ।

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ, ਉਥੋਂ ਨਗਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ, "ਰਾਮ ਸਹਾਏ" ਹਜ਼ੂਰ ਆਇਆ। ਕਿਰਪਾ ਹੋਈ, ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਭਜਨ ਦਿੱਤਾ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਤੜਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ ਬੈਠ ਕੇ ਬੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਦੇ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਬਿਰਤੀ ਟਿਕ ਜਾਂਦੀ... ਸੁਰਤਿ, ਧੁੰਨ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਖੇਡ ਖੇਡੀ। ਰਾਮ ਸਹਾਏ ਜੀ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਚੌਂਕੜਾ ਲਾਇਆ। ਅਜੇ ਕਝ ਕੁ ਖਿਨ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਕ ਬਕਰੀ ਦਾ ਮੇਮਨਾ ਆ ਕੇ ਨਾਲ ਖਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਰਾਮ ਸਹਾਏ ਜੀ ਨੇ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਹੋ ਮੇਮਨਾ ਆ ਗਿਆ ਨਾਲ ਖਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਬਿਰਤੀ ਉੱਚਾਟ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਦੂਰ ਹਟਾਇਆ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਹ ਮੇਮਨਾ ਆਇਆ ਖਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਰਾਮ ਸਹਾਏ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵੱਟਾ ਚੁੱਕ ਮਾਰਿਆ। ਉਹ ਮੇਮਨਾ ਚਲਾ ਗਿਆ... ਫੇਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਪਰ ਹੁਣ "ਟਿਕਾਅ" ਭੀ ਰਾਮ ਸਹਾਏ ਜੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸੇ ਬਥੇਰਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨ, ਪਰ ਬਿਰਤੀ ਐਸੀ ਉਖੜੀ ਕਿ ਫਿਰ ਟਿਕਾਅ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ... ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਲਿਵ ਨਾ ਲੱਗੇ। "ਹਜ਼ੂਰੋ"... ਟਿਕਾਅ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਦੁਖੜਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਬਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਮਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਿਆ। ਜੀਅ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ, ਦੁਖਾਇਆ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਜਾਉ, ਉਸ ਮੇਮਨੇ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੋ, ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ, ਪਦਾਰਥ ਛਕਾਉ। ਮੇਮਨਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਭੀ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਰਾਮ

ਸਹਾਇ ਜੀ ਨੇ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਮੇਮਨੇ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ, ਮਾਲੀ ਮਿਲੀ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਘਿਉ ਦੀ ਚੂਰੀ, ਕੁੱਟ ਖੁਆਈ, ਜੌਂ ਬਾਜਰਾ, ਗੁੜ ਰਲ੍ਹਾ ਕੇ ਫਕਾਇਆ। ਮੇਮਨਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਰਾਮ ਸਹਾਏ ਜੀ ਦਾ ਟਿਕਾਅ ਮੁੜ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਤਾਂ ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨ ਗਾਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੈ ਸਚਾ ਧਣੀ ॥
ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ ॥"
ਸੰਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਫਿੱਕਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ,
ਮਤਾਂ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹਿਰਦਾ ਨਾ ਦੁਖ ਜਾਏ... ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਵਸਦੇ।

ਵਾਕਈ ਉਹ ਧਰਮੀ ਹੈ, ਸੰਤ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਸਾਜ਼ 'ਚੋਂ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਸੁਰ ਕੱਢੇ, ਉਹ ਕਵੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸੰਤ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦ ਹੈ।

ਆਸਾਮ ਦਾ ਗਾਇਕ, ਗੀਤਕਾਰ, ਭੁਪੇਨ ਹਜ਼ਾਰੀਕਾ ਦੀ ਗਾਇਕੀ 'ਚੋਂ ਦਇਆ ਕਰੁਣਾ ਦਾ ਰਸ ਡੁੱਲਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ-ਰਤਨ, ਪਦਮ ਵਿਭੂਸ਼ਣ, ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਣ, ਦਾਦਾ ਸਾਹਿਬ ਫਾਲਕੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿਹੇ ਕਈ ਸਨਮਾਨ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਗਾਇਕੀ ਵਿੱਚ ਗਜ਼ਬ ਦਾ ਵਜ਼ਦ ਸੀ... ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਤਾਸੀਰ ਸੀ। ਸੰਨ 2011 ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗਰੀਬੀ, ਭੁੱਖਮਰੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਨਿਰੰਤਰ ਵੱਧਦੇ ਅਪਰਾਧ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸਨ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਗਾਇਨ-ਵਾਦਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ 'ਚੋਂ, ਜੋ ਭੀ ਰਕਮ ਮਿਲਦੀ ਉਹ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਸੰਨ 2005 ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ੍ਵੈ ਰਚਿਤ ਗੀਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਬਹੁਤ ਕਰੁਣਾਮਈ ਅਤੇ ਦ੍ਰਵਿੱਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਹੋਇਆ।

ਗੰਗਾ ਦੇਵ ਨਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੀਆਂ ਜਟਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਵੱਗੀ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ। ਪਰ ਭੂਪੇਨ ਹਜ਼ਾਰੀਕਾ ਦੁਖੀ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਬਹੁਤਾਇਤ ਵਿੱਚ ਪਾਪੀ ਨਿਧੜਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਹਨ, ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਆਚਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਕਵੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਰੋਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੰਗਾ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਵਗਦੀ ਹੈਂ? ਅਸਾਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਗਾਏ ਇਸ ਗੀਤ ਨੂੰ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ

ਓ ਗੰਗਾ, ਤੂੰ ਵਗਦੀ ਹੈਂ ਕਿਉਂ ?
ਤੇਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ ਅਪਾਰ, ਪ੍ਰਜਾ ਦੋਵੇਂ ਪਾਰ
ਕਰੇ ਹਾਹਾਕਾਰ... ਨਿ: ਸ਼ਬਦ... ਮੌਨ...
ਓ ਗੰਗਾ। ਤੂੰ ਵਗਦੀ ਹੈਂ ਕਿਉਂ ?

ਸੰਤ ਅਤੇ ਪਾਪੀ, ਦੋਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹਨ। ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਭੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪਛਾਣ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਠੱਗ, ਸੱਜਣ ਦੇ ਭੇਖ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਲੋਭੀ, ਕਾਮੀ, ਸਮਾਜ ਸੇਵਕ ਬਣੇ ਹੋਏ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ, ਸਾਧ, ਫ਼ਕੀਰੀ ਭੇਖ ਵਿੱਚ, ਮਸਤਾਨੇ ਬਾਵਰੇ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਿਨਾਖ਼ਤ ਅਉਖੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪਰਖ ਦੀ ਇਕੋ ਕਸਵੱਟੀ :

"ਪਰ ਦੂਖਿ ਦੁਖੈ ਸੰਤ ਸੁ ਪੁਨੀਤਾ"॥

ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਪੰਘਰ ਜਾਏ, ਉਹ ਸੰਤ ਹੈ।

ਨਿਵੇਕਲੇ ਜਿਹੇ ਲਗਦੇ, ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੰਗ ਦੇ ਬਾਣੇ ਵਾਲੇ ਸਫ਼ੇਦ, ਨੀਲੇ ਕਾਲੇ ਭਗਵੇ ਭੇਖ ਵਾਲੇ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਤ ਹੋਣ। ਬਹੁਤ ਤਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਅਖੰਡ ਜਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ, ਲੋਭੀ, ਕ੍ਰੋਧੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਸ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਤਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ, ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ, ਬੁੱਤ ਤਰਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੁਪਤ ਹੋਏ ਬੈਠੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਵਿੱਚ, ਕਾਲੀਦਾਸ ਨੇ ਕਈ ਮਹਾਨ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। "ਰਘੁਵੰਸ਼ਮ" ਵਿੱਚ, ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦੇ ਪੂਰਵਜ ਰਾਜਾ ਅਜ ਨੇ, ਦੇਵਲੋਕ ਦੀ ਅਪਸਰਾ, ਇੰਦੂਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਾਲੀਦਾਸ ਨੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਵਿੱਚ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਜਾ "ਅਜ" ਇੰਦੂਮਤੀ ਦੇ ਸੁਖ-ਸੁਪਨਿਆਂ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਵਿਆਪ ਗਈ—

"ਕੇਲ ਕਰੇਦੇ ਹੰਝ ਨੋ ਅਚਿੰਤੇ ਬਾਜ ਪਏ...॥

ਮੌਤ ਦਾ ਦੂਤ ਆਇਆ। ਇੰਦੂਮਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਨ ਕੱਢ ਲੈ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਅਜ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਪਹਾੜ ਢੇਅ ਪਿਆ। ਰੋਂਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦਾ, ਬਾਵਰਾ ਹੋਏ ਗਿਆ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਰਚਨਾ, ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਦੀ "ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ" ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਿੱਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਵੀ ਰੋਇਆ, ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਿਆਂ ਅੱਜ ਵੀ ਪਾਠਕ ਰੋਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਨਾਗਾਰਜੁਨ ਨੇ 1955 ਵਿੱਚ, ਕਾਲੀਦਾਸ ਤੋਂ ਕਾਵਿ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛ ਲਿਆ।

ਕਾਲੀਦਾਸ ਓ ਕਾਲੀਦਾਸ!
ਕਾਲੀਦਾਸ, ਸੱਚ ਸੱਚ ਬਤਲਾਨਾ।
ਇੰਦੂਮਤੀ ਕੇ ਮਿਰਤੂ ਸ਼ੋਕ ਪੇ,
ਅਜ ਰੋਇਆ ਯਾ ਤੁਮ ਰੋਏ ਥੇ।

ਮਹਾਂਕਵੀ ਕਾਲੀਦਾਸ, ਸੱਚ ਦੱਸੀਂ ਇੰਦੂਮਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ, ਰਾਜਾ ਅਜ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਰੁਣਾਮਈ ਵਿਰਲਾਪ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ... ਉਹ ਸੱਚ ਵਿੱਚ ਅਜ ਰੋਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਤੂੰ ਆਪ ਰੋਇਆ ਸੀ। ਵਾਕਈ ਕੋਈ ਦੁਖਦ ਮਾਨਵੀ ਘਟਨਾ ਘਟਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਵੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਰੋਂਦਾ ਹੈ, ਕਵੀ ਦੀ ਕਲਮ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂ ਝੜਦੇ ਹਨ, ਕਵੀ ਆਪ ਰੋਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਿਤੇ ਦੇ ਦੁਖ ਤੋਂ ਦ੍ਰਵਿੱਤ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ "ਸੰਤ" ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ।

ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ, ਬੋਧ ਧਰਮ, ਵਰਮਾ, ਚੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਮ ਕੀਤਾ। ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨੇ, ਬੋਧ ਧਰਮ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਾਪਾਨੀ ਸੰਤ "ਤੇਤਸੁਜੇਨ", ਬੋਧ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ, "ਬੋਧ ਸੂਤਰ" ਦਾ ਜਾਪਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਗ੍ਰੰਥ, ਚੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਪਲੱਬਧ ਸੀ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ "ਉਗਰਾਹੀ" ਦੀ 'ਆਵਾਜ਼' ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਧਨ ਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਦੁਰਯੋਗ ਨਾਲ, ਉਸ ਸਾਲ ਜਾਪਾਨ ਵਿੱਚ, ਅਚਿਆਤ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਤੇਤਸੁਜੇਨ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਦੁਖ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਬੋਧ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਜਾਪਾਨੀ ਸੰਸਕਰਣ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾ ਧਨ ਜਮ੍ਹਾਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਦੁਖੀ ਜਨਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ, ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਦਿੱਤਾ। ਜਗਾਂ ਸੁਧਰਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਲਈ ਧਨ ਮੰਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਫਿਰ ਕਹਿਰ ਵਰਤਾਇਆ। ਸ਼ਿਨਾਨੋ ਨਦੀ ਦੇ ਹੱੜ ਨੇ ਉਪਰੀ ਜਾਪਾਨ ਵਿੱਚ ਕਹਿਰ ਵਰਤਾਇਆ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਮਰ ਗਏ... ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸ਼ਿਨਾਨੋ ਦੇ ਹੱੜ ਵਿੱਚ ਢੇ ਢੇਰ ਹੋ ਗਏ। ਤ੍ਰਾਹੀ-ਤ੍ਰਾਹੀ ਮੱਚ ਗਈ। "ਸੰਤ" ਨੇ ਫਿਰ ਸਾਰਾ ਧਨ, ਉਜੜੇ ਹੋਏ, ਹੱੜ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰਵਾਸ ਅਤੇ ਹੱੜ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਹੈਜ਼ਾ, ਡਾਇਰੀਆ ਜਿਹੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਖਰਚ ਦਿੱਤੇ।

ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਧਨ ਇੱਕਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਾਪਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ "ਤਾਇਸ਼ੋ" ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ "ਤਾਇਸ਼ੋ" ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੰਸਕਰਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸੰਸਕਰਣ ਅਦਿੱਖ ਹਨ... ਪਰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਵੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਅੰਕਿਤ ਸੀ...

"ਪਰ ਦੁਖ ਦ੍ਰਵੈ ਸੰਤ ਸੁ ਪੁਨੀਤਾ"...

ਗੱਲ ਪਤੰਗਿਆਂ ਦੀ

17 ਅਤੇ 18 ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ 1872 ਨੂੰ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਪਰੇਡ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮੀ 66 ਨਾਮਧਾਰੀ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਉਡਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। 9 ਸਾਲ ਦਾ ਬਾਲਕ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, 12 ਸਾਲ ਦਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ! 66 ਸ਼ਹੀਦ... ਸਾਰੇ 9 ਤੋਂ 30 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸੋਹਣੇ ਸਨੱਖੇ ਜਵਾਨ। ਉਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—"ਪਹਿਲਾ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ 'ਚੋਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼,

"ਹਮ ਨਿਜ ਨੈਨਨ ਜੋ ਪੇਖਿਓ, ਸੋ ਅਬ ਸਾਚ ਸੁਨਾਹਿ"॥

ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕੂਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਅੰਦਰ ਮੌਤ ਦਾ ਕੋਈ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਦੇਸ਼-ਹਿੱਤ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਚਾਅ ਉਤਸ਼ਾਹ ਇਸ ਕਦਰ ਕਿ—

"ਦੀਵੇ ਪਰ ਜਿਉਂ ਆਇ ਪਤੰਗਾ॥ ਤਯੋਂ ਤੋਪਨ ਇਸ ਜਾਇ ਨਿਸੰਗੋ॥"

ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ, ਜਿਵੇਂ ਦੀਵੇ ਬਣ ਗਏ ਅੰਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਹ ਪਰਵਾਨੇ, ਪਤੰਗਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਤੋਪ ਮੂਹਰੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ।

17 ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ 1872 ਦੀ ਇਕ ਸਰਦ ਸਵੇਰ ਸੀ। ਪੂਰਵਾਂਚਲ ਦੇ ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਤੋਂ, ਲਾਲ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਣਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਪਰੇਡ ਮੈਦਾਨ (ਰੱਕੜ) ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਉਦੋਂ ਇਕ ਤੇਜ਼ਤਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਹੱਲਚੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਤੋਪਾਂ ਖਿੱਚ ਕੇ, ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਸਿਰੇ ਵਲ ਟਿਕਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਜ-ਪੰਜ ਫੁਟ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਗੱਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼-ਮਾਰਗ ਦੀ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਕਰ ਕੇ ਗਲੀਚੇ ਵਿੱਛਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਕੁਰਸੀਆਂ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸਨ... ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮੈਕਨਬ, ਮੈਡਮ ਮੈਕਨਬ, ਜ਼ਿਲਾ ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਲਈ, ਦਰਜਾ-ਬ-ਦਰਜਾ, ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੀ ਪਾਂਤ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮੀਆਂ ਨੂੰ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਆਵਾਮ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਰਾਈਫ਼ਲਾਂ ਸਹਿਤ ਮੁਸਤੈਦ ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਵਾਇਦ ਬਹੁਤ ਗੁਪਤ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ, ਮਿੱਥੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ, ਇਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ, ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਕਾਹਲਾ ਸੀ।

ਅਜੇ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮਲੌਦ ਦੇ ਰਈਸ, ਸਰਦਾਰ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੂਕਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ ਹਿੰਸਕ ਝੜਪ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਲੌਦ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਰਕਾਰੇ ਨੂੰ, ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜ ਕੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ, ਉਸੇ ਦਿਨ 15 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਨੀਅਤ ਸਮੇਂ ਤੇ, ਮਲੌਦ ਪੁਜਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਕੂਕਾ-ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਵਿੱਚ ਗਹਿਗੱਚਵੀਂ ਜੰਗ, ਕਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ "ਫੇਰ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸੱਦਾਂਗੇ, ਅਜੇ ਜਾਓ", ਕਹਿ ਕੇ ਕਾਵਨ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ, ਮਲੌਦ ਤੋਂ ਸਿਆਹੜ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ 17 ਜਨਵਰੀ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਉਸ ਦੀ ਮੇਮ, ਜ਼ਿਲਾ ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ, ਕਈ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ ਸਨ। ਤੋਪਚੀ, ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਪਲੀਤਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸਾਵਧਾਨ ਸਨ।

ਮਿ. ਕਾਵਨ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ ਮੇਜਰ ਪਰਕਿਨਜ਼ ਨੇ ਲਾਲ ਕਪੜਾ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹੱਥ ਨੂੰ, ਖਲੋਂ ਕੇ, ਉਪਰ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਤੋਪਚੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ, ਤੋਪ ਚਲੌਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ। ਉੱਧਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਮਰਜੀਊੜੇ ਸਿੱਖ, ਤੜਕੇ ਹੀ ਸਰੋਬੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੱਤ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੱਤ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਜੋੜ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਨਾਇਕ ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਹੱਥ ਜੋੜ ਨੇਤਰ ਬੰਦ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ :

ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ... ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ, ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿੱਖ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਓਟ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਲਗੇ ਹਨ...। ਅਰਦਾਸ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਉਪਰੋਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋਇਆ। ਤੋਪਚੀ ਨੇ ਪਲੀਤਾ ਦਾਗਿਆ। ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਪਲੀਤਾ ਬੁੱਝ ਗਿਆ। ਤੋਪ ਨਾ ਚੱਲੀ। ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਵੇਰ... ਫੇਰ ਤੀਜੀ ਵੇਰ ਤੋਪ ਧੋਖਾ ਦੇ ਗਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ। ਗਰਜਵਾਂ ਜੈਕਾਰਾ ਗੂੰਜਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕਿਹਾ, "ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨਹੀਂ ਚਲਣੀਆਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਫਾਹੇ ਦਾ ਲੀਵਰ ਖਿੱਚੀਏ, ਫਾਹਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਮਿੰਟਾਂ

ਤਕ ਸਰੀਰ ਫਾਹੇ ਤੇ ਝੂਲਦਾ ਰਹੇ, ਨਾ ਮਰੇ... ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਤੋਪ ਨਾ ਚਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਖ਼ਸ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਹੀ ਆਏ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਚਲਾ... ਤੇਰੀ ਤੋਪ ਹੁਣ ਚਲੇਗੀ।" ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਸੱਤ ਤੋਪਾਂ ਗਰਜੀਆਂ, ਅੱਗ ਦੇ ਸੱਤ ਗੋਲੇ ਨਿਕਲੇ, ਸੱਤ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘ, ਚਿੱਥੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਗਏ।

ਉਧਰ ਸਿਆਹੜ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, "ਸਿੱਖ, ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ।"

ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਹੋਏ। ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ... ਆਜ਼ਾਦੀ-ਆਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਹੀ ਨਿਆਰੀ ਹੈ। ਕਾਵਨ ਕਹਿੰਦੈ, ਤੋਪ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, "ਤੋਪ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲਉ"।

ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੈ, "ਕਾਵਨ। ਤੂੰ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤਰ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 32 ਜ਼ਖ਼ਮ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਜੰਗੀ ਹੌਂਸਲੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇ। ਅਸੀਂ ਛਾਤੀ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਸਹਾਂਗੇ... ਚਲਾਓ ਤੋਪ।"

17 ਅਤੇ 18 ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ 1872!... ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਸਾਕਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਪੰਨਾ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਚੱਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗਰਜਨਾ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਬੁਲੰਦ ਜੈਕਾਰੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ "ਫਰੈਂਡਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ", ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੈਨਿਕ ਨੇ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਪੰਨੇ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਨਿਰਦਈ ਅਤੇ ਬੇਦਰਦ ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ, ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਖ਼ਬਾਰ, "ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਜ਼ਾਰ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ" ਨੇ ਭੀ, ਕੂਕਾ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ, ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ ਰਾਹੀ, ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜਤਾ ਜਾਹਿਰ ਕੀਤਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਮਰਾਠੀ ਦੈਨਿਕ, "ਦੇਸ਼ਦੂਤ" ਅਤੇ ਫੇਰ "ਕੇਸਰੀ" ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੂਕਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮੀਆਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਅਤੇ ਬਲਿਦਾਨੀ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ। "ਮਹਾਰਥੀ", "ਸਰਸਵਤੀ" ਅਤੇ "ਕਰਮਯੋਗੀ" ਜਿਹੀਆਂ ਅਤਿ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਹਿੰਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ, ਸੁਰਖ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਚੈ ਕਰਵਾਇਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਬਾਲ ਗੰਗਾਧਰ ਤਿਲਕ, ਐਨੀ ਬੇਸੈਂਟ, ਗਣੇਸ਼ ਸ਼ੰਕਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਮੈਥਲੀਸ਼ਰਣ ਗੁਪਤ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ 'ਚੋਂ ਵਗੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਧਾਰਾ, ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸਿਜਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਵੱਗੀ।

ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਡੇਢ ਸੌ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਅਤੀਤ ਦਾ ਕਾਲ ਪੰਛ, ਵੇਲੇ ਦੇ ਕਈ ਸਿਰ ਕੱਢ ਸਿੱਖਾਂ-ਸਰਦਾਰਾਂ, ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ, ਰਾਜਿਆਂ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਬਦਨੁਮਾ ਦਾਗ ਛੱਡ ਗਿਆ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਕਟ ਸਮੇਂ, ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਸਥਾਪਤ ਸਿੱਖੀ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ, ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ, ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸੰਨ 1708 ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਦੇੜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ, ਅਲੋਪ-ਕੌਤਕ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਡੇਢ ਸੌ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ ਵਿੱਚ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਅਤੇ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਜਿਹੇ ਮੁਗਲੀਆ ਦਮਨ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਮਿਟ ਚੁਕੇ ਸਿੱਖੀ-ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ, ਫਿਰ ਤੋਂ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਭੀ ਨਾ ਨਿਭਾਇਆ... ਇਕ ਵਾਰ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਵੀ ਨਾ ਮਾਰਿਆ। ਨਿਜੀ ਲੋਭ ਹਿੱਤ, ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਚਾਟੂਕਾਰਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ, ਕੁਲ ਧ੍ਰੋਹੀ ਹੋਣ ਦਾ ਕਲੰਕ ਮੱਥੇ ਲਵਾ ਲਿਆ। 22 ਮਾਰਚ 1882 ਨੂੰ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਰਕੱਢ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ, ਸ. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੈਫ਼ਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ, ਇਕ ਮਾਨ ਪੱਤਰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। "ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਰਦਾਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਵਲੋਂ, ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਭੇਟ ਮਾਨਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, "ਕੂਕਿਆਂ ਨਾਲ, ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਮਤਭੇਦ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਝਾ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨਾਲ, ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ ਦਰਮਿਆਨ ਡੂੰਘੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਹੈ।"

ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ, 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਤੇ, ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਕਾਲ ਅਤੀਤ ਇਬਾਰਤ ਲਿਖ ਗਏ। ਪਰ, ਸੰਕੀਰਨ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦੁਰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ, ਅੱਜ ਭੀ, ਦੁਖਦੀ ਰਗ ਵਾਂਗ ਚੀਸ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।

ਤੂੰ ਕਾਹੇ ਡੋਲਹਿ ਪ੍ਰਾਣੀਆ

ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਆਮ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—

"ਇਸ ਦੇਹੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਦੇਵ॥"

ਦੇਵਤੇ ਭੀ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਜੀਵ-ਜਗਤ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਪਾਣੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ।

ਪਰ ਇਸੇ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ, ਦੁਖ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਰਿਆ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਹਨੇਰਾ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਿਆਨਕ ਜੰਗਲ, ਗਹਿਰੇ, ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ, ਵਾਜਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਥੱਕਿਆ, ਬੇਹਾਲ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ। ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ, ਦੁੱਖ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਸੰਕਟ ਦੀ ਘੜੀ, ਜਿਹਨ ਅੰਦਰ ਕਿਤੇ ਗਹਿਰੇ ਵਿੱਚ, ਸਿੱਖੀ ਭਰੋਸਾ ਜਾਗ ਉੱਠੇ... ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਬੋਲ ਰਸਨਾ 'ਚੋਂ, ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਅੱਖਰ ਬਣ ਨਿਕਲ ਪੈਣ:-

"ਅੰਧ ਕੂਪ ਮਹਾ ਭਇਆਨ ਨਾਨਕ ਪਾਰ ਉਤਾਰ।"

ਔਰ, ਉਸ ਹਨੇਰੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ, ਦੀਵੇ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ-ਸਨੇਹਮਈ ਹੱਥ, ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ, "ਆ ਪੁੱਤ, ਬਾਂਹ ਫੜ!"

ਇਵੇਂ ਕਈ ਵਾਰ, ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾ ਘਟਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਅਉਖੀ ਘੜੀ ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦਗੀ ਪ੍ਰਤੀ ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਦੀ। ਗੁਰੂ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ—

"ਤੂੰ ਕਾਹੇ ਡੋਲਹਿ ਪ੍ਰਾਣੀਆ ਤੁਧੁ ਰਾਖੈਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ॥"

(ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ 5)

ਬਾਲ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੋਇਆ। ਦੇਖਣ ਨੂੰ, ਇੱਕ ਜੀਵਨ, ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ, ਇੱਕ ਨਾਂ। ਪਰ ਜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ, ਕਈ-ਕਈ ਕਿਰਦਾਰ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਦਿਸ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਲਕ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਗ੍ਰਿਹਸਥ, ਮਿੱਤਰ, ਪ੍ਰਿਵਾਰ ਚਿੰਤਕ, ਸਮਾਜ ਚਿੰਤਕ, ਪਿਤਾ, ਦਾਦਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ-ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਮਨੁੱਖ।

ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ, ਸਿਗਮੰਡ ਫਰਾਇਡ ਨੇ 1890 ਦੇ ਲਾਗੇ-ਚਾਗੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ... ਇੱਕ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕਈ-ਕਈ ਚਿਹਰਿਆਂ, ਮੁਖੌਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ।।

ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ। ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬਹੁਤ ਲਘੂ ਹੈ, ਛੋਟਾ, ਨੰਨ੍ਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ। ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਬਾਬਤ ਲਾਉਤਸੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "Waves of Ocean"... ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਅਨਗਿਣਤ ਲਹਿਰਾਂ ਭਰਿਆ ਮਹਾਂਸਾਗਰ।

ਪ੍ਰਭਾਤ ਵੇਲੇ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਣ ਕੇ ਅਸੀਂ ਜਾਗਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਤਨਾ ਮਧੁਰ... ਕਿਤਨਾ ਸੁਰੀਲਾ! ਹਰ ਰੋਜ਼, ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਤੇ ਤਰਦਾ-ਵਗਦਾ, ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਉਮਾਹਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੰਛੀ ਗੀਤ! ਪਰ, ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝ ਸਕੀਏ, ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਾਂ 'ਚੋਂ ਉਠਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਸੁਣ ਸਕੀਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ, ਅਦਿੱਖ ਸੱਚ ਦਿਸ ਪਵੇਗਾ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਉਸ ਕੋਇਲ ਦਾ, ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਬੂਜਾ, ਰਾਤ ਮਰ ਗਿਆ... ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਬੁਲਬੁਲ, ਅਜੇ ਭੀ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਰਾਤ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ, ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਸੋਨਚਿੜੀ, ਉਹ ਲਸੂੜਗੀ, ਉਹ ਗੁਰੱਈਆ... ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਦੁੱਖ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਝੁਰਮੁਟ ਭਰੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਗਾਨ, ਸਦਾ ਹਰਖ-ਗਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਸਾਦ ਨੂੰ ਵੇਖਣਯੋਗ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹਿਰਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਤਾਂ, ਇਹਨਾ ਪਸ਼ੂਆ-ਪੰਛੀਆ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਹੈ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਬੈਠੀ ਜਵਾਨ ਕੁਆਰੀ ਧੀ ਦਾ ਦਰਦ-ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪ੍ਰਸੂਤ ਲਈ ਕਿਸੇ "ਮੈਟਰਨਿਟੀ ਸੈਂਟਰ" ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖਿਆ, ਨੌਕਰੀ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਕਈ ਪਚੜਿਆਂ-ਝਮੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਸਿਰ ਤੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ-ਕਈ ਪੰਡਾਂ ਪਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁਗ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਬਨਵਾਸ ਗਿਆਂ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਬਿਤੀਤ ਹੋ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ ਅਯੁੱਧਿਆ ਤੋਂ ਜਾਣ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ, ਭਰਤ ਜੀ ਨੇ, ਰਾਜਸੀ ਵਸਤਰ, ਭੋਜਨ, ਸੇਜਾਂ, ਪਤਨੀ, ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ ਭੋਗ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਉੱਧਰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ, ਸੀਤਾ ਦਾ ਅਪਹਰਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਯੁੱਧਿਆ ਦੀ ਇੱਕ ਰਾਤ। ਮਾਤਾ ਕੁਸ਼ੱਲਿਆ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਰਾਤ, ਅੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਿਤੀਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਉੱਠੀ। ਮਹਿਲ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਟਹਿਲਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਗਈ। ਉੱਪਰ ਦੇਖਿਆ, "ਸ੍ਰੁਤੀਕੀਰਤੀ", ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ, ਬਾਵਰੀ ਜਿਹੀ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕੁਸ਼ੱਲਿਆ ਪੁਛਿਆ, "ਪੁੱਤਰ ਤੂੰ ! ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਲੰਘ ਗਈ... ਸੁੱਤੀ ਨਹੀਂ।

"ਨਹੀਂ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ"—ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ, ਸ੍ਰੁਤੀ ਕੀਰਤੀ ਬੋਲੀ, 13 ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ... ਰੋਜ਼ ਰਾਤ, ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਨੰਦੀਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਉਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਜਾ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਰਾਹ ਤੋਂ, ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਭਾਬੀ ਜਾਨਕੀ ਅਤੇ ਭ੍ਰਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਲਛਮਣ ਸਹਿਤ, ਬਨਵਾਸ ਨੂੰ ਗਏ ਸਨ। ਅਤੇ ਮੈਂ, ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰ ਸਰਦੀ-ਗਰਮੀ, ਬਰਸਾਤ, ਮਹਿਲ ਦੇ ਚੁਬਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਰਾਤ ਲੰਘਾਉਂਦੀ ਹਾਂ।

ਕਿੰਨਾ ਦਰਦ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਪਾਤਰ। ਕੋਈ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ, ਕੋਈ ਰਾਜ ਬਧੂ, ਮਾਤਾ, ਭਰਾਤਾ... ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਇਤਹਾ ਝੋਲੀ ਪੈ ਗਈ।

ਇਹ ਤਾਂ, ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਰਾਜ ਘਰਾਨੇ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਹੜੀ, ਮੁੰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਵਿਧਵੰਸ਼" ਦੀ ਪਾਤਰ ਹੈ, ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਔਲਾਦਹੀਨ, ਪਿੰਡ ਦੀ ਭੜਭੂੰਜੀ ਭੂਆ। ਰੋਜ਼ ਭੱਠ ਬਾਲਦੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਬੇਨੇ ਭੁੰਨਦੀ। ਪੈਸਾ, ਧੇਲਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੰਕਾਰੀ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਦੇ ਲਠੈਤ, ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ, ਮੜਈ ਸਹਿਤ, ਭੱਠ ਵੀ ਫੂਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਝੌਂਪੜੀ ਤੋਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਵਿੱਚ, ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ, ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਸਿਰ ਠੀਕਰ ਫੋੜਦੀ ਹੋਈ, ਭੜਭੂੰਜੀ ਭੂਆ ਵੀ, ਛਾਲ ਮਾਰ ਸੜ ਮਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੈਥਲੀਸ਼ਰਣ ਗੁਪਤ, ਸ਼ਿਵਾਨੀ, ਫਨੀਸ਼ਵਰਨਾਥ ਰੇਣੂ ਜਾਂ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਿਸਟ ਦਾ, ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਦਰਪਣ ਵਿਖਾਉਂਦਾ, "ਮਿੱਧੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ", "ਅਣਸੀਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮ" ਜਾਂ "ਚਿੱਟਾ ਲਹੂ" ਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ—ਸਮਾਜ ਸਾਹਵੇਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖ਼ਮ ਤਾਂ ਕਈ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਬੇਬੱਸੀ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਕਈ ਵਾਰ ਘਿਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਮਲਹਮ ਲਾਉਂਦਾ... ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਾਲੀ-ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਵੀ,

"ਅੰਧ ਕੂਪ ਮਹਿ ਦੀਪਕੁ ਬਲਿਓ, ਗੁਰਿ ਰਿਦੈ ਕੀਓ ਪਰਗਾਸਾ॥"

...ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਲੋਅ... ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਕਿਰਨ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਢੱਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਤੂੰ ਕਾਹੇ ਡੋਲਹਿ ਪ੍ਰਾਣੀਆ, ਤੁਧੁ ਰਾਖੈਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ॥"

ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਆਸ ਦੀ ਅਦਿੱਖ ਡੋਰ ਨਾਲ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਆਸ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਊਣ ਲਈ ਸੰਜੀਵਨੀ ਦਿੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਚਲੌਣ ਜੋਗਾ ਖਰਚ-ਵਰਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਸੰਭਾਲਣ ਜੋਗ, ਵੰਸ਼ ਵਧਾਉਣ ਜੋਗ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। ਪੁੱਤ ਤੋਂ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ—ਬੁਢੇਪੇ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਭਾਈ ਤੋਂ, ਮਿੱਤਰ ਤੋਂ, ਆਸ ਬੱਧੀ ਹੈ। ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੂੰ ਗਾਹਕ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਖਪਤਕਾਰ ਨੂੰ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਤੋਂ ਵਾਜਿਬ ਮੁੱਲ ਤੇ ਸਹੀ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। ਆਸ ਟੁੱਟਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਮਨ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਭਲੀਭਾਂਤ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਜੀਊਣ ਲਈ ਆਸ ਦਾ ਕੋਈ ਤਾਰਾ ਤਾਂ ਹਨੇਰੇ ਆਕਾਸ਼ 'ਤੇ ਦਿਸਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਥਿਕ ਨੂੰ ਆਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮੱਧਮ ਲੋਅ ਵਿੱਚ, ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਪਗਡੰਡੀ ਦਿਸ ਪਵੇਗੀ, ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਹਨੇਰੀ ਰਾਤੇ, ਤੁਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸੰਸਾਰ ਅੱਗੇ, ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਸ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

"ਮਾਨੁਖ ਕੀ ਟੇਕ ਬ੍ਰਿਥੀ ਸਭ ਜਾਨੁ ॥
ਦੇਵਨ ਕਉ ਏਕੈ ਭਗਵਾਨੁ ॥"

ਆਸ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖ। ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ, ਮਿੱਤਰਾਂ, ਸੱਜਣਾਂ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੇ ਆਸ ਰੱਖੀ, ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਾਣ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਡੋਰ ਤੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਖੋਹ ਲੈਣਗੇ। ਜਗ ਬੜਾ ਨਿਰਮੋਹੀ ਹੈ। ਆਸ ਇੱਕ, ਗੁਰੂ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੇ ਰੱਖ। ਤੂੰ ਆਪ ਨਾ ਦੀਦ ਬਦਲੀਂ, ਸਤਿਗੁਰ ਸਦਾ ਸਹਾਈ ਰਹੇਗਾ... ਤੇਰੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ

"ਏਕ ਆਸ ਰਾਖਹੁ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥
ਸਰਬ ਰੋਗ ਨਾਨਕ ਮਿਟਿ ਜਾਹਿ ॥ (ਸੁਖਮਨੀ)

ਅੱਜ, ਇੱਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 80% ਆਬਾਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ, ਤਨਾਅ, ਡਿਪ੍ਰੇਸ਼ਨ, ਹਾਈਪਰਟੈਂਸ਼ਨ ਜਿਹੇ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨੋਰੋਗੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਆਸ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬੰਦੇ, ਜਨਾਨੀ, ਪ੍ਰੇਮੀ, ਵਪਾਰੀ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨੇ ਮਨੋਰੋਗ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ, ਸਾਰੀਆਂ ਡੋਰਾਂ ਸੁੱਟ ਦੇ। ਤੇਰੀ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਲੰਘਾਉਣ ਲਈ—ਉਹ ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਸਦਾ ਤੇਰੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁਖੀ-ਸ਼ਾਂਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਥਕ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ, "ਧਰਮ"। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਜਨੇਊ, ਧੋਤੀ, ਟਿੱਕਾ ਜਾਂ ਟੋਪੀ, ਤਸਬੀ, ਮੁਸੱਲਾ, ਹਵਨ ਯੱਗ, ਤਰਪਣ, ਪਾਠ, ਸਿਮਰਨ, ਜੱਪ, ਤੱਪ, ਕਿਸ ਕਰਮ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਧਰਮ ਕਹੀਏ। ਪਰ, ਸੱਚ ਜਾਣਿਓ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ, ਦੈਹਿਕ ਜੀਵਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇਹ ਅੰਦਰ, ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ, ਧਰਮ ਦਾ ਉਚੇਰਾ ਅਰਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ, ਸੰਭਾਲ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ "ਜੀਵਨ ਜਾਚ" ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਖੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ। ਕਿਸੇ ਵੈਦ ਜਾਂ ਡਾਕਟਰ ਤੋਂ, ਸਿਹਤਮੰਦ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਹ ਦੂਸ਼ਿਤ ਭੋਜਨ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰੇਗਾ। ਫਿਰ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ, ਪ੍ਰੋਟੀਨ, ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟ, ਵਸਾ, ਵਿਟਾਮਿਨ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ, ਆਇਰਨ ਜਾਂ ਰੋਗ ਵਧਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਵਾ-ਉਪਚਾਰ ਦਾ ਪਰਾਮਰਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। "ਧਰਮ" ਵੀ ਇਹੋ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰੋਗੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਦਾ ਤਿਆਗ, ਪਹਿਲਾਂ ਕਰੋ। ਮਰੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਜੀਉਣ ਪ੍ਰਤੀ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਭਰੋਸਾ ਜਗਾ ਕੇ, ਕੁਸ਼ਲ ਡਾਕਟਰ, ਇਲਾਜ ਆਰੰਭ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ, ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ, ਦੇਹ-ਆਤਮਾ, ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ, ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ—

"ਤੂੰ ਕਾਹੇ ਡੋਲਹਿ ਪ੍ਰਾਣੀਆ, ਤੁਧੁ ਰਾਖੈਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ॥"

ਜਿਸਮ ਅਤੇ ਰੂਹ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੁਖ ਕਾਮਨਾ ਲਈ, ਆਹਾਰ, ਵੀਚਾਰ, ਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਸ਼ਕਤੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ, ਸਰਵ ਗੁਣ-ਸੰਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਆਸ ਦੀ ਡੋਰ, ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਮੁੱਕਦੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਖਲੀਲ ਜਿਬ੍ਰਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਲਘੂ-ਕਥਾ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋਤਸ਼ੀ, ਇੱਕ ਮਲਾਹ ਦੀ ਬੇੜੀ ਤੇ ਨਦੀ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਨ, ਜੋਤਸ਼ੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਮਲਾਹ। ਨਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਜਾਂ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਚੱਪੂ ਦੀ ਛੱਪ-ਛੱਪ... ਫਿਰ ਸ਼ਾਂਤੀ।

ਮੌਨ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋਤਸ਼ੀ ਨੇ ਮਲਾਹ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੋ? ਮਲਾਹ ਨੇ "ਨਾਂਹ" ਦੇ ਭਾਵ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੱਛਾ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਕੋਈ ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ?

ਮਲਾਹ ਨੇ ਫਿਰ ਨਾਂਹ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਝਟਕਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋਰ ਹੈਰਾਨੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਜੋਤਿਸ਼-ਵਿੱਦਿਆ? ਮਲਾਹ ਨੇ, ਫਿਰ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ। ਹੱਛਾ। ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੇਅਰਥ ਬੀਤ ਗਈ। ਧਰਮ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ, ਜੋਤਿਸ਼, ਗਣਿਤ, ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਵਿਦਵਾਨ, ਜੋਤਿਸ਼-ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਹੋਣ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਆਕੜ ਕੇ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਢੋਹ ਲਾ ਲਈ। ਅਚਾਨਕ ਬੇੜੀ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਵੱਜੀ। ਵਿਚਾਲੇ ਤੋਂ ਤਰੇੜ ਪੈ ਗਈ। ਅੱਧ ਨਦੀ ਵਿੱਚ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬੇੜੀ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਲੱਗਾ। ਬੇੜੀ ਕੁਝ ਪਲਾਂ-ਛਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਮਲਾਹ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋਤਸ਼ੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਪੰਡਿਤ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਤਰਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਨਾਂਹ ਦੇ ਭਾਵ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਮਲਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪੰਡਤ ਜੀ, ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੇਕਾਰ ਗਈ... ਤੁਹਾਡੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਬੇਕਾਰ ਚੱਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮਲਾਹ ਨੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ... ਤਰ ਕੇ ਪਾਰ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਸਣੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ, ਬੇੜੀ ਮਝਧਾਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਈ। ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਤੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ, "ਤੁਧੁ ਰਾਖੈਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ॥"

ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਵੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸ਼ਬਦ, ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਵਿਗਿਆਨ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਹਨੇਰਾ ਘਿਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਹਨੇਰੀ, ਝੱਖੜ, ਵਰਖਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਵਿਪੱਤੀ ਇਕੱਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਨਾਲ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ... ਮਨ ਵਿੱਚ ਗਹਿਰੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ। ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ, ਇੱਕੋ ਰਾਹ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਇਹੋ ਸੱਚ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਵਪਾਰੀ, ਮੁਲਾਜ਼ਮ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਨਾਰੀ... ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਬਦਨਾਮੀ

ਮਾਰਿਆ ਮਰਦ... ਹਰ ਘੰਟੇ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ... ਹਰ ਰੋਜ਼ ਡੇਢ ਲੱਖ
ਆਈਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਡੋਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਬੇਸਹਾਰੇ
ਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ, ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼
ਦੇ ਹਨ—"ਤੂਧੁ ਰਾਖੈਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ।"

ਜੀਵਨ, ਨਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ, ਘਾਟੀਆਂ, ਪੱਥਰਾਂ,
ਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ, ਮੁਕਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ
ਇਸ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਹੈ। ਮਾਰਗ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼, ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਨੀਅਤੀ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ
ਪਜੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਵਿਲੰਬ,
ਈ ਸਹਾਰਾ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ
ਸੱਸਿਆ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ, ਅੱਗੇ, ਸਮਾਧਾਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤਲਾਸ਼ ਵੱਲ
ਧ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 350 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ (ਉਸ ਵੇਲੇ
ਦਾ ਨਾ, ਆਰਿਆਵਰਤ) ਤੇ ਨੰਦ ਵੰਸ਼ ਦੇ, ਰਾਜਾ ਧਨਾਨੰਦ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ।
ਖਿਆ ਜ਼ਿੱਦੀ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਰਾਜਾ। ਤਖਸ਼ਿਲਾ, ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ
ਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਖਤੂਨਖਵਾ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਸਮ੍ਰਿੱਧ
ਜਧਾਨੀ, ਤਖਸ਼ਿਲਾ। ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂ ਗੁਪਤ, ਮਹਾਂਮੰਤਰੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ,
ਜਾ ਦਰਬਾਰ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਜ-ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੇ ਵੀਚਾਰ
ਸ਼ਨ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਧਨ ਲਈ, ਨਵੇਂ ਟੈਕਸ
ਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹਿੱਤ, ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ
ਧਾ ਅਤੇ ਅਸਤਰ-ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਂਮੰਤਰੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗੁਪਤ,
ਲੋਂ ਦੇ ਵਿਖਿਆਤ ਗੁਰੂ "ਚਣਕ" ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ
ਚਾਣਕਿਆ" ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਿਆਨ ਤੋਂ
ਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਪੰਨ ਚਾਣਕਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸਿਖਿਆ" ਅਤੇ "ਕੁਸ਼ਲ
ੜੀ" ਦੋ ਥੰਭ ਹਨ, ਵਿਕਾਸ ਦੇ। ਇੱਕ ਆਚਾਰਿਆ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਸਰਵਅੰਗੀ
ਧਿਆ ਦੇ ਕੇ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਰਾਜ ਲਈ, ਨਾਗਰਿਕ, ਕੁਸ਼ਲ, ਕਿਸਾਨ, ਰਾਸ਼ਟਰ
ਗਤ ਜਵਾਨ, ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ, ਕਲਾਕਾਰ ਅਤੇ ਲਘੂ ਉਦਯੋਗ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੱਗ, ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਯੋਗ ਮੰਤਰੀ, ਚਾਪਲੂਸੀ,
ਕੂਕਾਰਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਛਣਿਕ ਵਾਹਵਾਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ,
ਜਾ ਦੇ ਹੱਕ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰੇ... ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਮੁਕਤ ਅਤੇ
ਨਿਆਂਵਾਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਸੰਕਲਪ ਕਰੇ। ਹੰਕਾਰੀ
ਜਾ, ਧਨਾਨੰਦ ਨੇ, ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ, ਮਹਾਂਮੰਤਰੀ ਚਾਣਕ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ।
ਮੇਰੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਪੈਸਿਆਂ-ਟੁਕੜਿਆਂ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਲਣ ਵਾਲੇ ਮੰਤਰੀ, "ਰਾਜ"
ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ, ਮਹਾਂਮੰਤਰੀ, ਤੂੰ ਇਸ

[illegible] ਹਰ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ, ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ [illegible] ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਸਮ੍ਰਿੱਧ ਚਾਣਕ [illegible] ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਉਸੇ ਖਿਨ, ਚਾਣਕਿਆ, [illegible] ਗਰਜਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ, "ਮੈਂ [illegible] ਮਹਾਂਮੰਤਰੀ ਪਦ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। [illegible] ਵਿੱਚ ਸਹਿਯਾ ਹੋਈ ਤਾਂ, ਨੰਦਵੰਸ਼ ਦਾ ਨਾਸ਼ [illegible] ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ, ਦਰਬਾਰ [illegible] ਭੇਡਾਂ-ਬੱਕਰੀਆਂ ਚਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਕਿਸ਼ੋਰ ਬਾਲਕ, [illegible] ਧਰਮ, ਸਾਰੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰ [illegible] ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ, ਰਾਜਾ ਧਨਾਨੰਦ ਨੂੰ ਪਰਾਸਤ ਕਰ [illegible] ਮੌਰਿਆ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਕੁਸ਼ਲ ਗੁਰੂ [illegible] ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ) ਪ੍ਰਤੀ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ, ਇਹ [illegible]

[illegible] ਦੀ ਨੌਜਤੀ ਵਾਂਗ, ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, [illegible] ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਲਕ ਝਪਕੌਂਦਿਆਂ। ਦੁਖ ਦੀ ਇੱਕ [illegible] ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ, [illegible] ਵਿੱਚ, ਰੋਜ਼ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਇੱਕ [illegible], ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ। ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਲਾਹੇ [illegible] ਵਿੱਚ ਲਿਆ। ਬਥੇਰੇ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਮਾਰੇ... ਪਰ ਫਿਰ [illegible] ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਤੀ। ਹੇ ਰੱਬਾ! ਮੇਰੀ ਰੂਹ [illegible]... ਹਰ ਤੂੰ ਬਹੁੜ ਪਵੇਂ।

[illegible] ਸ੍ਰੀ ਏ.ਪੀ.ਜੇ. ਅਬਦੁਲ ਕਲਾਮ ਦਾ ਜਨਮ, [illegible] ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਧਾਰਣ ਜਿਹਾ, ਸਮੁੰਦਰੀ [illegible] ਵਸਤੂਆਂ ਵੇਚ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਪਰਿਵਾਰ। [illegible] 1955, ਤ੍ਰਿਚਰਾਪੱਲੀ, ਏਅਰੋਨਟਿਕਸ [illegible] ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਕਮ [illegible] ਵੇਚ ਕੇ ਦਿੱਤੇ। ਕਾਲੇਜ ਵਿੱਚ [illegible] ਦੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਿੱਤਾ। [illegible] ਸੀ। ਤਿੰਨ ਹਫਤੇ, ਪਿਛਲੇ 5-6 ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ [illegible], ਪ੍ਰੋ. ਸ੍ਰੀ ਨਿਵਾਸਨ [illegible], "ਜਿ ਕੀ ? ਤੈਨੂੰ ਕਾਲੇਜ 'ਚੋਂ ਕੱਢ [illegible] ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਤਕਨੀਕ ਦੇ [illegible] ਦਿਨ ਬਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹਾਂ। ਰਾਤ ਦਿਨ

ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ, ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਵੇਖ ਕੇ, ਪ੍ਰੋ. ਸ੍ਰੀਨਿਵਾਸਨ, ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੈਲਡੰਨ, ਅਬਦੁਲ ਕਲਾਮ, ਇਹ ਵਾਕਈ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪਰਫੈਕਟ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਹੈ। ਫਿਰ ਹੋਰ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਮਦਰਾਸ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ (M.I.T.) ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਏ। ਸੰਨ 1963, N.D.A. ਵੱਲੋਂ ਏਅਰਫੋਰਸ ਲਈ ਬਹਾਲੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਬਹੁਤ ਤਮੰਨਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਫ਼ਲਾਈਟ ਲੈਫ਼ਟੀਨੈਂਟ ਬਣਾਂ। ਲੜਾਕੂ ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਵਾਂ। ਦੇਹਰਾਦੂਨ, ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰ ਗਏ... ਫ਼ਿਜ਼ੀਕਲ ਟੈਸਟ ਵਿੱਚ ਰਿਜੈਕਟ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਡਾ. ਕਲਾਮ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਹਨੇਰਾ ਘਿਰ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ, ਕਿਵੇਂ ਬਸ ਫੜ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ, ਰਾਤ ਦੇ ਵਕਤ ਬੱਸ 'ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼, ਪ੍ਰਭਾਤ ਵੇਲੇ, ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਜਿਹਾ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ। ਲੱਛਮਣ ਝੂਲਾ ਟੱਪ, ਪਾਹਲੀ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ, ਬਹੁਤ ਤੰਗੀ ਸਹਿ ਕੇ, ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਖ਼ਰਚ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਆਸ ਸੀ, ਨੌਕਰੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗ ਜਾਣੀ ਏ, ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਕਰਜ਼ੇ, ਉਲ੍ਹਾਮੇ ਲੱਥ ਜਾਣਗੇ। ਹੁਣ ਆਸ ਟੁੱਟ ਗਈ... ਸਵਾਸ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਦਿਆਂ। ਉੱਪਰ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ, ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਆਂ। ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਮਨ ਵਿੱਚ ਅੰਮੀ ਵਾਲਿਦ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਔਰ...। ਅਚਾਨਕ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ। ਹਿੱਲਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਵੇਖਿਆ, ਗੇਰੂਆ ਧੋਤੀ, ਕੁੜਤਾ, ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਵੈਸ਼ਨਵੀ ਤਿਲਕ... ਕੋਈ, ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਜਾਪਿਆ। ਬਾਂਹ ਪਕੜ ਨਾਲ ਹੀ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਤੋਰ ਲਿਆ। ਥੱਲੇ, ਇੱਕ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਸੀ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਰਸੋਈ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਡੁੱਲ੍ਹੀ... ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ, ਕੁਝ ਅੱਠ-ਦਸ ਕਮਰੇ... ਇਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਹੈ ਸਨ। ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ, ਦੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਲੈ ਗਏ। ਫਿਰ ਭੋਜਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਚਿੱਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਟਿਕ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਬੈਠੇ ਸਨ... ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਨ, ਅੰਤਮ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਗਦੀ ਹੋਈ ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਕਈ ਅਵਸਰ ਕੂਚ ਕੇ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਥਾਂ ਅਸਫਲ ਹੋਇਆ... ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੈਥੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਕਾਇਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ ਔਰ ਅੱਗੇ ਵਧੋ!"

ਉਹੀ ਅਬਦੁਲ ਕਲਾਮ, 1998 ਵਿੱਚ ਪੋਖਰਨ, ਨਿਊਕਲੀਅਰ ਬਲਾਸਟ ਕੀਤਾ, ਭਾਰਤ ਲਈ ਪਰਮਾਣੂ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਪੰਨ ਮਿਸਾਈਲ, "ਅਗਨੀ" ਅਤੇ "ਪ੍ਰਿਥਵੀ" ਦਾ ਸਫਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਮਿਸਾਈਲਮੈਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਏ। ਬਸ ਇਕ ਖਿਨ ਅਤਿ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ... ਸਤਿਗੁਰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵੇਲੇ,

"ਤੂੰ ਕਾਹੇ ਡੋਲਹਿ ਪ੍ਰਾਣੀਆ ਤਧੁ ਰਾਖੈਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ"

ਧਰਮ ਗੁਰੂ : ਭਾਰਤ

ਭਾਰਤ, ਅਰੁਣਾਂਚਲ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਭਗਵਾਨ ਸੂਰਜ, ਪੂਰਵਾਂਚਲ ਤੇ ਜਦ ਉਦੈ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੱਭਿਅਤਾ-ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਭੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਕਾਸਮੋਸ 'ਚੋਂ... ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਚੇਤਨਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਭਾਰਤੀ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਮੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਅਚਾਰਿਆਂ ਨੇ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਐਸੇ ਰਹੱਸ ਲੱਭ ਲਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਅੱਜ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਦਿਮਾਗ ਖਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਤਕਰੀਬਨ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਵੈਦਿਕ-ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂ ਵੰਦਨਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੰਡਲ ਆਕਾਰ, ਗੋਲ ਆਕਾਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ—

"ਅਖੰਡ ਮੰਡਲਾਕਾਰਮ੍ ਵਿਆਪਤੰ ਯੇਨ ਚਰਾਚਰਮ॥
ਤਦ ਪਦਮ੍ ਦਰਸ਼ਿਤ ਯੇਨ, ਤਸਮੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਵੇ ਨਮਹ॥"

ਮੰਡਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਗੋਲ ਹੈ। ਮੰਡਲ ਆਕਾਰਮ ਅਰਥਾਤ, ਧਰਤੀ ਗੋਲ ਹੈ। ਉਦੋਂ, ਅੱਜ ਦੇ ਤਥਾਕਥਿਤ ਵਿਕਸਤ ਮੁਲਕ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਮੇਰਿਕਾ ਜਿਹੇ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਲੋਕ, ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਚਿਪਟਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਸੀ ਕਿ ਧਰਤੀ ਸਥਿਰ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰ ਰਿਹੈ। 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ, ਇਟਲੀ ਦੇ ਕਬੀਲ ਵਿਗਿਆਨੀ ਗਲੈਲੀਓ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਧਰਤੀ ਗੋਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਉਪਗ੍ਰਹਿ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ, ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਈਬਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਉਲਟ ਲੱਗਾ। ਪੱਛਮ ਦਾ ਲੋਕ-ਮਤਿ, ਗਲੈਲੀਓ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਭੜਕ ਗਿਆ। ਗਲੈਲੀਓ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਆਸਥਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿੱਚ। 77 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ 1642 ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਅੱਜ ਵਿਗਿਆਨ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਨੌਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗ੍ਰਿਹਾਂ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਨ 1958 ਵਿੱਚ, "ਨਾਸਾ" ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਖੋਜ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੰਨ 1966 ਵਿੱਚ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਂ ਗ੍ਰਿਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਉਪਸਥਿਤੀ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਜੋਤਿਸ਼ਵਿਦ, ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿਾਂ ਦੇ ਗਣਿਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ, ਚੰਦਰ ਗ੍ਰਹਿਣ, ਜਨਮ ਕੁੰਡਲੀ ਬਾਬਤ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਦੇ ਰਹੇ। ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ, ਘਰ-ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਜੋਤ ਦੀ ਉਂਗਲ ਕਰ ਕੇ ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿ ਪਾਂਤੀ ਲਈ, ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ—

ਓਮ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਮੁਰਾਰੀ; ਤ੍ਰਿਪੁਰਾਂਤਕਾਰੀ,

"ਭਾਨੂ, ਸ਼ਸ਼ੀ, ਭੂਮੀ ਸੁਤੋ, ਬੁੱਧਸ਼ਚ, ਗੁਰੂ, ਸ਼ੁਕ੍ਰ, ਸਨਿਸ਼ਚਰ:, ਰਾਹੂ, ਕੇਤੂ, ਸਰਵ ਗ੍ਰਹ: ਸ਼ਾਂਤ: ਭਵੰਤੂ।"

ਅਰਥ—ਹੇ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਸ਼ਿਵਜੀ।

ਸੂਰਜ, ਚੰਦਰਮਾ, ਧਰਤੀ ਪੁੱਤਰ (ਮੰਗਲ) ਬੁੱਧ, ਗੁਰੂ, ਸ਼ੁੱਕਰ, ਸ਼ਨੀ, ਰਾਹੂ ਅਤੇ ਕੇਤੂ, ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰੋ।

"ਨਾਸਾ" ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੰਨ 1956 ਵਿੱਚ ਅਮੇਰਿਕਾ ਵਿੱਚ ਹੋਈ, ਨੌਂ ਗ੍ਰਿਹਾਂ ਦਾ ਖੋਜ ਪੱਤਰ 1965 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਭਾਰਤੀ-ਜੋਤਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੇ, ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਨਾ ਸਿਰਫ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ, ਸੁਭਾਅ, ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਅ, ਦੋਸ਼ ਵੀ ਲੱਭ ਲਏ। ਖਗੋਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਕਰ ਕੇ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਜੀਅ, ਜਲਵਾਯੂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਕੋਪ ਬਾਬਤ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸੀ। ਅੱਜ ਨਾਸਾ ਜਾਂ ਇਸਰੋ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਟੈਲੀਸਕੋਪ ਜਾਂ ਦੂਰਬੀਨ ਰਾਹੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰਿਹਾਂ ਦੀ ਚਾਲ, ਅਤੇ ਗਤੀ (Speed) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਜਾਂ ਚੰਦਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਿਤਿ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਭਾਰਤੀ ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਚਾਂਗ ਵੇਖ ਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣਾ ਦੀ ਸਟੀਕ ਦੱਸ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਮਾਨਸ, ਗ੍ਰਹਿਣ, ਏਕਾਦਸ਼ੀ, ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੀ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ, ਇਹਨਾਂ ਪੋਥੀ ਪੰਚਾਂਗਾ ਲਈ ਫਿਰਦੇ ਹੋਏ, ਪੰਡਿਤਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ... ਨਾਸਾ ਜਾਂ ਇਸਰੋ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦੇ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਗਣਿਤੱਗ, ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਸੁੰਨ" ਦੀ ਖੋਜ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਰਿਆ ਭੱਟ ਨੇ ਸੰਨ 520 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਗਣਿਤ ਦੀ ਗਣਨਾ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਹ "ਸੁੰਨ" ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਵੇਦ-ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਤੋਂ, ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ, ਆਚਾਰਿਆ, ਗੁਰੂ, ਖੋਜ ਕਰ ਥੋਨੇ ਸਨ। ਗਣਿਤ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਆਯੁਰਵਿਗਿਆਨ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਹੀ ਅੰਗ ਹਨ। "ਸੁੰਨ" ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

"ਸੁੰਨਜ: ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸ੍ਰਿਜਤਾ:" -ਸੁੰਨ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਭਾਰਤੀ ਮੁਨੀ ਜਨ ਆਪ ਸੁੰਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੁੰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ, ਗੀਤਾ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਕਰਮਫਲ ਦੀ ਆਸਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਸੁੰਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਹੋ ਕੇ "ਮਹਾਂਭਾਰਤ" ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦਾ ਮੰਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੌਤਾਂ, ਮੋਹ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਸ ਸਭ ਤਿਆਗ ਦੇ। "ਕਰਮਨਯੇ ਵਾਧਿਕਾ ਰਸਤੂ ਮਾਂ ਫਲੇਸੁ ਕਦਾਚਨ" ਸੁੰਨ ਦੇ ਧੰਗ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਰਥਾਤ ਸਿਰਜਨਹਾਰ

ਣ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਅੱਜ ਦੇ ਨਾਂਗੇ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬੁਝ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਬੀਰ ਸਵਾਮੀ ਜਾਂ ਨਾਂਗੇ ਸਾਧ, ਘਰ ਵਸਤਰ ਸਭ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੇ। ਦਿਗੰਬਰ ਹੋ ਗਏ... ਇਹ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵਸਤ੍ਰ ਹਨ, ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਯਥਾਰਥ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨ ਦੇ ਅਰਥਾਤ "ਅਸੀਮ" ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਣਸ਼ਕਤੀ... ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਊਰਜਾ, ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵੀਹ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਘਰ, ਵਸਤਰ, ਭੋਜਨ, ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ, ਸੇਹਤ, ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ... ਵੀਹ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਪੂਰੀ ਜੁਗਤ ਲਾਉਂਦੇ, ਵੀਹ ਗੁਣਾ ਊਰਜਾ ਖਰਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਕਿਹਾ, ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਨੰਤ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਓ। ਜੇ ਵਾਧੂ ਦੀਆਂ ਦੱਸ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦੱਸ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਹੋਵੇਗੀ, ਹੋਰ ਬਚੀ ਰਹੇਗੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਵਿਖਾਵੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ, ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਖ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤਾਂ ਲਿਆ ਰਿਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਕਿੰਨਾ ਕਰਜ਼ ਹੈ, ਕਿੰਨੀ ਵਿਆਜ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਕਿਸ਼ਤ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇਣਦਾਰੀ ਹੈ। ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਮੁੱਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਵਿਖਾਵੇ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ, ਤੇਜ ਤੋਂ ਹੀਨ, ਅੰਦਰ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਦੁਖੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਘਟਾਈਆਂ, ਉਹ ਸੁਖੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਦੁਖੀ ਮਨੁੱਖ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਧਰਮ ਤੋਂ, ਸੁੰਨ ਤੋਂ, ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ "ਦਮ" ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਵੇਖਾ ਵੇਖੀ ਦੇ ਸੰਨਿਆਸੀ "ਢੋਂਗੀ" ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਪਰ ਮੈਂ ਗੱਲ ਆਰੰਭ ਦੀ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਸੁੰਨ" ਦੀ ਝਲਕ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ, ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਤਾਂ ਮੁਕਾ ਲਈਆਂ। ਅੰਤ ਪੰਜ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ੈਅ ਰਹਿ ਗਏ। ਘਰ, ਭੋਜਨ, ਵਸਤਰ, ਸਵਾਸ ਅਤੇ ਨਿੱਜ ਦਾ ਵਜੂਦ! ਹੁਣ 20 'ਚੋਂ 15 ਖਰਚ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ, ਪੰਜ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਹ ਸਾਧ ਭਗਤ, ਤੇਜ ਤਪ ਦੇ ਧਨੀ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਫਿਰ ਘਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ, ਰੁੱਖਾਂ ਹੇਠ ਬਹਿ ਗਏ। ਫਿਰ ਵਸਤਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ, ਚਾਰ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਮੇਰਾ ਵਸਤਰ ਹਨ। ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਊਰਜਾ ਸੰਚਤ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਭੋਜਨ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ 'ਚੋਂ, ਕਾਸਮੋਸ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਖਿੱਚਣ ਲੱਗੇ। ਫਿਰ ਸਵਾਸਾਂ 'ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਵਾਸ ਦਸਮ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਲੈਂਦੇ। ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਵਜੂਦ ਦਾ ਬੋਧ, ਦੇਹ ਆਸਕਤੀ ਦਾ ਜੁੜਾਅ। ਹੋਰ ਜਦੋਂ ਅੰਤਮ ਖੁੰਟੀ ਸੋੜੀ ਦੀ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ... ਉਸ ਦਿਨ ਮਨੁੱਖ "ਅਨੰਤ" ਹੋ ਗਿਆ। X-0=X. ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਆਇਆ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਹੋ ਗਿਆ... "ਸੁੰਨ" ਹੋ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ, ਗੁਰੂ ਸੁੰਨ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪ "ਸੁੰਨ" ਹੋ ਗਏ।

ਅੱਜ ਦੇ ਜਹਾਜ, ਰਾਕੇਟ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਉਡਨਖਟੋਲਾ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਧਰਮਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਕਾਸ਼ੋਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਮਾਨ 'ਤੇ ਆਉਣਾ, ਰਾਵਣ ਦਾ ਪੁਸ਼ਪਕ ਵਿਮਾਨ ਤੇ, ਸੀਤਾ ਦਾ ਅਪਹਰਣ ਕਰ ਲੈ ਜਾਣਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ-ਕਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਵਾਈ ਮਾਰਗ, ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਮਾਨਸ ਦੇ ਚਿਹਨ ਵਿੱਚ ਆਕਾਰ ਲੈ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।

ਅੱਜ ਸੈਟੇਲਾਈਟ ਨੂੰ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾ ਕੇ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੋਬਾਇਲਾਂ, ਟੀ.ਵੀ. ਤੇ "ਨੈੱਟਵਰਕ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ 1600 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ 5ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਵਿੱਚ, ਕਾਲੀਦਾਸ "ਮੇਘਦੂਤਮ" ਵਿੱਚ, ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਮੇਘਾਂ ਨੂੰ ਸੈਟੇਲਾਈਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤ ਕੇ, ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸ 'ਚੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਦੇ ਹਨ। "ਮੇਘਦੂਤਮ" ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਣਾ।

19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ, 200 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ "ਸੱਤ ਰੰਗਾਂ" ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ। ਇਹ "ਸਤਰੰਗੀ" ਕਲਪਨਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਆਦਿ ਕਵੀ, ਬਾਲਮੀਕਿ, ਕਾਲੀਦਾਸ, ਜਾਂ ਰਾਮਾਨੁਜ ਆਚਾਰਿਆ ਜਿਹਿਆਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਦਿਆਂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਕੋਣਾਰਕ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਰੱਥ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸੂਰਜ ਨੂੰ , ਸੱਤ ਘੋੜੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਤ ਘੋੜੇ, ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ, ਸੱਤ ਰੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।

ਤਾਂ ਭਾਰਤ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋ ਸੀ। ਇਹ ਉਪਮਾ, ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ। ਪਰ ਮੰਦਭਾਗਾ ਪੱਖ ਹੈ ਕਿ, ਵਧਦੇ ਹੋਏ, ਧਰਮ ਅਡੰਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਧਰਮ ਦੇ ਤੱਤ ਵੀ ਸਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਛਿੱਗਦੇ ਗਏ। ਸਾਡਾ ਅਸੀਮ ਗਿਆਨ, ਸਾਡਾ ਵਿਰਸਾ, ਸਾਡਾ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾਚਦਾ ਗਿਆ। ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਰਹਿ ਗਏ।

ਸੋਮਨਾਥ ਮੰਦਿਰ, ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਸੌਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ, ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਾ, ਵਾਸਤੂ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਨਿਰਮਿਤ, ਮੁੱਖ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਿਗਵੇਦ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਮੰਦਿਰ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ।ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਚੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਇਸ ਮੰਦਿਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਚੁੰਬਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਉਹ ਤਕਨੀਕ ਵਰਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਹੋਇਆ। 30 ਫੁੱਟ ਤੇ ਛੱਤ ਸੀ। ਧਾਤੂ ਨਿਰਮਿਤ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ, ਫ਼ਰਸ਼ ਤੋਂ 15 ਫੁੱਟ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਛੱਤ ਤੋਂ 15 ਫੁੱਟ ਥੱਲੇ, ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਪਿੱਲਰ ਜਾਂ ਸਪੋਰਟ ਦੇ ਸਵਤੰਤਰ ਲਟਕਦਾ ਹੋਇਆ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਥੱਲੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਚੁੰਬਕ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਛੱਤ 'ਤੇ ਵੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਚੁੰਬਕ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਥੱਲੇ ਵਾਲੇ ਚੁੰਬਕ, ਧਾਤੂ ਦੇ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਪਰ ਵਾਲੇ ਚੁੰਬਕ, ਉਤਨੀ ਹੀ ਸਮਾਨ

ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਲੇ ਦਾ ਖੇਤਰ ਨਿਊਟਰਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸੰਨ 1026 ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ ਮੰਦਿਰ ਦੀ ਬਹੁਕੀਮਤੀ ਸੰਪਤੀ, ਹੀਰੇ, ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਅਤਿ ਵਿਕਸਿਤ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਬਿੰਬ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਦੇ ਵੀ ਚਾਰ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਗਏ।

ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਕਹਿਲਾਉਣ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ, ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ, ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਸਾਡੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਰ ਕੇ ਹੱਥੋਂ ਗਵਾਚ ਗਈ। ਸੰਨ 2012 ਵਿੱਚ, ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਸੂਖਮਤਮ ਪਰਮਾਣੂ ਨੂੰ ਜਨੇਵਾ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸੌ ਫ਼ੁੱਟ ਥੱਲੇ, 27 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਬੀ ਸੁਰੰਗ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ, ਲਾਰਜ ਹਾਈਡਰੋ ਕੋਲਾਈਡਰ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਤੋੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਸੈਕੰਡ ਵਿੱਚ 27 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸੁਰੰਗ ਦੀਆਂ, ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾਤੂ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ 4 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ, ਪੱਥਰ ਦੇ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਤੋਂ ਵੀ ਟੋਟੇ ਹੋਏ "ਕਣ" ਨੂੰ "ਗੌਡ ਪਾਰਟੀਕਲ" ਕਿਹਾ। ਸੰਨ 2012 ਵਿੱਚ, ਹਰ ਕਣ ਵਿੱਚ "ਰੱਬੀ ਤੱਤ" ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ, "ਬ੍ਰਹਮੇਵ ਇਦਮ ਸਰਵ"—ਕਣ ਕਣ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਜੀਵ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ...

ਸਭੁ ਗੋਬਿੰਦੁ ਹੈ ਸਭੁ ਗੋਬਿੰਦੁ ਹੈ,
ਗੋਬਿੰਦ ਬਿਨੁ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ॥ (ਪੰ. 485)

"ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ"

ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਗਤ ਦੇ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕਲਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਹਾਰ, ਨਿੰਦ ਅਤੇ ਭੋਗ ਦੀ ਕਲਾ। ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਦੱਸ ਕਲਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਧਰਮ ਕਲਾ, ਗਿਆਨ ਕਲਾ, ਕਰਮ ਕਲਾ, ਸੰਗੀਤ, ਆਕ੍ਰਮਣ, ਪ੍ਰਤੀਰਖਿਆ, ਹਾਸ ਬਿਨੋਦ ਦੀ ਕਲਾ। ਭੋਜਨ, ਭੋਗ ਅਤੇ ਨੀਂਦ, ਤਿੰਨ ਕਲਾਵਾਂ ਦੇ ਤਲ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਤ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਲਾਵਾਂ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੱਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਾਂ ਦੱਸ ਕਲਾਵਾਂ, ਵਿਕਸਿਤ ਬਿਬੇਕ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਜਗਤ ਦਾ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਜੀਅ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ "ਮਤਿ" ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਤਿ, ਤਿੰਨ ਖੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਨਮਤਿ, ਦੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਭੌਤਿਕ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਜਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਸੁਭਾਵਕ ਰੂਪ ਨਾਲ, ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵੀ ਭੌਤਿਕ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਸੈਨਿਕ ਹਨ। ਹੱਥ, ਪੈਰ, ਮੂੰਹ, ਰਸਨਾ, ਅੱਖ, ਕੰਨ, ਨੱਕ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੈਨਿਕ ਮਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਸੈਨਾਪਤੀ ਹੈ। ਮਤਿ ਜਾਂ ਬੁੱਧੀ, ਮੰਤਰੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੁਆਮੀ, "ਜੀਵਾਤਮਾ", ਅਦਿੱਖ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਮਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ, ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ "ਮਨਮਤਿ", ਭੌਤਿਕ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ, ਜਤਨ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ "ਮਨੁੱਖੀ ਮਤਿ" ਨੇ ਹੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਬਣਾਇਆ ਕਿ "ਪ੍ਰੀਤ ਅਤੇ ਜੰਗ" ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਇੱਥੇ "ਜਿਹੜਾ ਜਿੱਤਿਆ, ਉਹੀ ਸਿਕੰਦਰ" ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਭੌਤਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਵਿੱਚ ਜਾਇਜ਼-ਨਾਜਾਇਜ਼ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਲੰਘ ਕੇ ਮਨਮਤਿ, ਦੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀ ਦੇ ਤਲ ਤੋਂ ਵੀ ਥੱਲੇ ਦਾ ਤਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਐਸ਼, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਲੁੱਟ, ਖੋਹ, ਬਦਫੈਲੀ.... ਪਸ਼ੂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮਨਮਤਿ ਦੇ, ਦੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਤਥਾਕਥਿਤ "ਸਤਿਜੁਗ" ਵਿੱਚ—ਚੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਨੇ, ਗੌਤਮ ਤਪਾ ਦਾ ਭੇਖ ਧਾਰ, ਰਿਸ਼ੀ ਪਤਨੀ ਅਹਿਲਯਾ ਨਾਲ ਦੁਰਾਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਇਹ "ਦੁਰਮਤਿ" ਹੀ ਹੋ ਸੀ। ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁਗ ਵਿੱਚ, ਕੈਕਈ ਦੀ ਦੁਰਮਤਿ ਨੇ ਰਘੁਕੁਲ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਦੁਆਪੁਰ ਦੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਨੈਤਿਕ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੇ, "ਦੁਰਮਤਿ" ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇਆ। ਜੰਗ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ, ਪਾਂਡਵ ਭ੍ਰਾਤਾ ਭੀਮ ਦੇ ਸਗੇ ਪੋਤਰੇ, ਬਰਬਰਿਕ ਦਾ ਸਿਰ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ-ਭੇਟਾ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੰਗ ਲੈਣਾ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ, ਤਥਾਕਥਿਤ ਸਤਿ ਦੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਲੜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜੰਗ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਚਿਹਨ ਬਣ ਕੇ ਜਵਾਬ ਮੰਗਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਮਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਮਤਿ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਰੰਗ ਬਦਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਔਰ ਇਸ ਨੂੰ "ਨੀਤੀ" ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੇ ਕੇ, ਦੇਵਤੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲਿਆ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਕਲਪ ਸੀ, ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸੀ। ਹਰ ਦਿਨ ਨਵਾਂ ਮਨੁੱਖ, ਨਵੀਂ ਮਤਿ, ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਤਿ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਸੁਧਾਰ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਬਣਾਉਣੀ, ਦੇਵ ਤੁੱਲ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ। ਤਾਂ, "ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੰਪਰਾ" ਤੋਰੀ। ਹਰ ਕਾਲ ਖੰਡ ਵਿੱਚ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਤਿ ਨੂੰ "ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਿਆ" ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੋਪ ਕੇ, ਦੇਵਮਤਿ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ।

ਗੁਰਮਤਿ ਰੂਹਾਨੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਰੂਹ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਵਾਮੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ। ਮਨ, ਬੁੱਧੀ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੂਹ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾਉਣਾ ਅਤੇ ਰੂਹ ਦਾ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣਾ "ਗੁਰ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ" ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਮਨੁੱਖ! ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਵੇਕਲਾ ਮਨੁੱਖ, ਸਿੱਖ ਹੈ... ਗੁਰਸਿੱਖ! ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਦਿਆਂ, ਵਾਪਾਰ ਜਾਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ, ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਹਰ ਤਲ 'ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸੰਗਿ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਟਾਰਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ, ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਰਾਤ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਰੁਕਿਆ। ਲੰਗਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਹੱਟੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਆਟਾ, ਦਾਲ, ਲੂਣ, ਮਸਾਲਾ, ਘਿਉ ਖਰੀਦਿਆ। ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਾਈ ਇਹ ਝੂੰਗਾ ਲੈਂਦਾ ਜਾ। ਇੱਕ ਬੁੱਕ ਭਰ ਕੇ ਸ਼ੱਕਰ ਦੀ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਕਿਉਂ ਲਵਾਂ? ਭਾਈ ਕਟਾਰਾ ਜੀ ਨੇ ਸਨਿਮਰ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਜਿਤਨੇ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ, ਉਤਨੇ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਲਿਆ। ਹੋਰ ਵੱਧ ਲੈਣਾ, ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤਜ਼ੁਰਬਾ ਸੀ, ਲੋਕ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੱਧ ਝੂੰਗਾ ਦੇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ, ਤੂੰ ਕਿਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈਂ?

"ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ"—ਭਾਈ ਕਟਾਰਾ ਜੀ ਕਿਹਾ। ਭਾਈ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਉ—ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਗੁਰਮਤਿ ਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਨੇ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ, "ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ" ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਇੱਕ ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਧਰਮ-ਸਕੂਲ ਹੈ। ਜਿਸੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਦੋ ਖੰਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾ–ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਖੰਡ।

ਦੂਜਾ–ਸਿੱਖਿਆ ਖੰਡ।

ਸਕੂਲ ਦੀ ਡ੍ਰੈੱਸ, ਯੂਨੀਫੌਰਮ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ, ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ, ਨਿੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਭਾ... ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਖੰਡ ਦੇ ਕਾਰਜ ਹਨ।

ਸਿੱਖਿਆ, ਦੂਜਾ ਖੰਡ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲੇ ਦਾ ਮਕਸਦ, ਚੰਗੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਸੁੱਖੀ-ਸੰਪੰਨ ਜੀਵਨ ਜੀ ਸਕੀਏ। ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਪੂਰਨ ਜੀਵਨ, ਚੰਗੀ, ਕੁਆਲਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਿਆ, ਜਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਕੂਲ, "ਗੁਰੂ" ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਵੀ ਦੋ ਖੰਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਇਸ਼ਨਾਨ, ਸਿਮਰਨ, ਪਾਠ, ਪੰਜ ਕੱਕਿਆਂ (ਕੱਕਾਰਾਂ) ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ... ਇਹ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਖੰਡ ਦੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਸਤਰ ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂ, ਦੇਹ 'ਚ ਗੁਪਤ ਆਤਮਾ ਨੂੰ, ਪ੍ਰਭੂ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜੀਵ-ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੰਵਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

"ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕਾ ਸੁਨਿ ਉਪਦੇਸੁ ॥
ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਨਿਕਟਿ ਕਰਿ ਪੇਖੁ ॥"

ਜੀਵ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋਣ ਦਾ ਬੋਧ, ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਿਖਰ-ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ।

ਇਸ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕਈ ਪਾਇਦਾਨ ਲੰਘਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ, "ਮੈਂ" ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਵਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਛੱਡਣਾ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਕਿਹੜਾ ਮਾਰਗ, ਕਿਹੜਾ ਨਾਮ, ਕਿਹੜਾ ਕਰਮ ਕਰਾਂ, ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਭਾਵੇ। ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ–

"ਨਾਥ ਕਛੂਅ ਨ ਜਾਨਉ ॥"

ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ... ਮੇਰੇ ਨਿੱਜ ਦੀ ਕੋਈ ਧਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਂਡਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲੀ ਕਰ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ, ਦਇਆ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਦੇਹੁ। ਇਹ ਨਾਮ ਅੱਖਰ ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਨਾਮ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਬਿੰਬ ਹੈ, ਇਹ ਨਾਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿਉ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਭੌਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਕੇਂਦਰ ਹਨ, ਅਧਿਆਤਮ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ... ਆਤਮ ਸਿੱਖਿਆ।

ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਹਮ ਭੱਟ ਬੇਣੀ ਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਜੋਤਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਕੁੰਡਲਿਨੀ ਵਿਦਿਆ, ਤਰਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣੇ। ਭਾਰਤ ਭ੍ਰਮਣ ਲਈ ਨਿਕਲੇ। ਜਿਸ ਨਗਰ ਜਾਂਦੇ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰਦੇ... ਗਿਆਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਪਰਾਜਿਤ

ਕਰ ਕੇ ਅਧੀਨ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਫਿਰਦੇ ਹੋਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀ, ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਪਵਾਈ। ਮਨ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਵਿਖਾਇਆ... ਮਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਦੱਸ, ਆਤਮਾ ਦੇ.... ਜੋਤ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਨੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ—

"ਜਿਨਿ ਆਤਮ ਤਤੁ ਨਾ ਚੀਨਿਆ ॥ ਸਭ ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਅਬੀਨਿਆ ॥
ਕਹੁ ਬੇਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਿਆਵੈ ॥ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਟ ਨਾ ਪਾਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ 1351)

ਭੱਟ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ, ਤਿਲਕ, ਤ੍ਰਿਪੰਡ, ਜਨੇਊ, ਠਾਕੁਰ ਪੂਜਾ... ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਕਰਮ, ਬਾਹਰੀ ਉਪਕ੍ਰਮ, ਫ਼ੋਕਟ ਸਾਬਿਤ ਹੋਏ। ਹੰਕਾਰ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਮੁਖ ਹੋਇਆ... ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ, ਤਾਂ ਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ... ਰੂਹ ਨੇ ਉੱਚੇ ਮੰਡਲ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਭਰੀ।

ਤਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਬਾਹਰੀ ਧਰਮ-ਕਰਮ, ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਧਿਐਨ, ਮਤਿ ਵਿੱਚ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਕੂੜਾ ਭਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਡਿਤ, ਪੁਰੋਹਿਤ, ਸਿੱਧ, ਨਾਥ, ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹੋ ਘਟਨਾ ਘਟ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਾਹਰੀ ਗਿਆਨ-ਧਿਆਨ, ਫੋਕਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਨਸੀਬ ਹੋਈ—

"ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ
ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ॥ (ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ)

ਰਾਜਾ ਜਨਕ, ਮਿਥਿਲਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਗਿਆਨ ਜਗਿਆਸਾ ਨਾਲ ਹੀ ਆਈ। ਰਾਜ-ਕਾਜ ਕਰਦੇ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਆਯੋਜਤ ਕਰਦੇ, ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਭਾਗ ਜਾਗੇ, ਤਾਂ ਅਸ਼ਟਾਵਕ੍ਰ ਜੀ, ਇੱਕ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਮਿਲੇ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਜਨਕ ਜੀ ਨੂੰ, ਬਿਦੇਹ ਹੋਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਹ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ, ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਸਭ ਦੇਹ ਤਲ ਦੇ ਧੂੰਏ ਦੇ ਬੱਦਲ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਦੇ ਆਤਮਾ ਤੇ ਵਰਖਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਦੇਹ-ਨਗਰੀ ਦੇ ਬਾਹਰ-ਬਾਹਰ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਬੱਦਲ ਹਨ। ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਝਾਤੀ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਹੋਣ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ।

ਗੁਰੂ ਨੇ ਜਨਕ ਨੂੰ, ਦੇਹ 'ਚੋਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਦੇ ਦਿੱਤੀ... ਉਸੇ ਖਿਨ ਆਤਮ-ਅਭਿਆਸ ਹੋਇਆ ਔਰ ਜਨਕ "ਬਿਦੇਹ" ਹੋ ਗਏ...

"ਮਤਿ ਵਿੱਚ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ...।"

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਮੁੰਦਰ ਮੰਥਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਲਸ਼, ਧਨਵੰਤਰੀ ਵੈਦ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਆਯੁਰਵੇਦ, ਚਿਕਿਤਸਾ ਗਿਆਨ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ

ਹਨ। ਧਨਵੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਸੌ 'ਚੋਂ ਨੜਿੱਨਵੇਂ ਮੌਤਾਂ, ਅਕਾਲ ਮੌਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਹਾਰ, ਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵੀਚਾਰਾਂ ਦੀ ਮਲੀਨਤਾ ਤੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੌਤਾਂ। ਸੌ 'ਚੋਂ ਮਾਤਰ ਇੱਕ ਮੌਤ, ਮੋਕਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ... ਪੂਰਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ... ਔਰ ਇਹ ਵਥ, ਗੁਰੂ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ "ਜੋ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇਹ॥

ਗੁਰਮਤਿ, ਸਦੀਵੀ ਆਨੰਦ, ਸਤਿ ਚਿਤ ਆਨੰਦ, ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤਿ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਤਿ ਹੈ। ...ਗੁਰੂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ...

"ਗੁਰੂ ਕੀ ਮਤਿ ਤੂੰ ਲੇਹਿ ਇਆਨੇ..."

ਤ੍ਰਿਹਾਇਆ ਬਾਬੀਹਾ

ਅਭਾਗਾ ਬਾਬੀਹਾ! ਜਨਮਾਂ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਹਾਇਆ ਹੈ। ਜਲ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਧਰਤ-ਆਕਾਸ਼ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰਦੈ, ਜਲ ਦੀ ਪਿਆਸ ਨਹੀਂ ਬੁਝਦੀ। ਇਹ ਬਾਬੀਹਾ, ਜੀਵਾਤਮਾ ਹੈ... ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਆਤਮਾ। ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਭਾਲ ਹੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਦੀ। ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਬਾਬੀਹੇ ਨੂੰ ਬਿੰਬ ਬਣੌਂਦੇ ਹਨ, ਜੀਵਾਤਮਾ ਦਾ—

"ਬਾਬੀਹਾ ਸਗਲੀ ਧਰਤੀ ਜੇ ਫਿਰਹਿ ਊਡਿ ਚੜਹਿ ਆਕਾਸਿ ॥
ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਜਲੁ ਪਾਈਐ ਚੂਕੈ ਭੂਖ ਪਿਆਸ ॥"

(ਪੰ-1419-20)

ਜੀਵਾਤਮਾ ਤ੍ਰਿਹਾਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਮਝਦੈ, ਇਹ ਪਿਆਸ, ਧਨ ਦੀ ਹੈ... ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ, ਸੇਹਤ ਦੀ, ਜਾਂ ਸ਼ੋਹਰਤ ਦੀ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਹਾਇਆ ਮਨੁੱਖ, ਧਰਤ-ਆਕਾਸ਼ ਤੱਕ ਦੌੜ ਰਿਹੈ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ, ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ, ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਦੀਆਂ, ਸਰੋਵਰ, ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਝੀਲਾਂ, ਸਰੋਵਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਭੌਤਿਕ ਦੇਹ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਜੀਵਾਤਮਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ, "ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ" ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ, ਸਤਿਗੁਰ ਪਿਆਰਾ, ਆਤਮ-ਤੱਤ ਦਾ ਜਾਣੂੰ, "ਆਬੇ-ਹਯਾਤ" ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

"ਕਬੀਰ ਪਾਲਿ ਸਮੁਹਾ ਸਰਵਰੁ ਭਰਾ ਪੀ ਨ ਸਕੈ ਕੋਈ ਨੀਰੁ ॥
ਭਾਗ ਬਡੇ ਤੈ ਪਾਇਓ ਤੂੰ ਭਰਿ ਭਰਿ ਪੀਉ ਕਬੀਰ ॥ (ਪੰ-1373)

ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਅਰਵਿੰਦ ਨੇ, ਕੈਂਬ੍ਰਿਜ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰੀ ਕੀਤੀ, "ਇੰਡੀਅਨ ਸਿਵਲ ਸਰਵਿਸ" ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਕਵੀ, ਜਰਨਲਿਸਟ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ "ਵੰਦੇ ਮਾਤਰਮ" ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਰਹੇ... ਪ੍ਰਿੰਸਲੀ ਸਟੇਟ, ਬੜੌਦਾ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੋਲ ਬਤੌਰ ਆਈ.ਸੀ.ਐੱਸ. ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੌੜੇ। ਪਿਆਸ ਨਾ ਬੁਝੀ। ਤ੍ਰਿਹਾਈ-ਆਤਮਾ, ਅਵਚੇਤਨ ਤੋਂ ਅਚਾਨਚਕ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ, ਜਲ ਦੀ ਫ਼ਰਿਆਦ ਕਰਦੀ। ਅੰਤ 1926 ਵਿੱਚ ਪਾਂਡੂਚੇਰੀ, (ਹੁਣ ਪੁਡੂਚੇਰੀ) "ਅਰਵਿੰਦੋ ਆਸ਼੍ਰਮ" ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਥੇ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੁਸਤਕ "ਦੀ ਅਨਕੰਟੇਂਟੇਡ ਥਰੱਸਟ" ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਪਿਆਸ" ਲਿਖੀ। ਬਾਹਰੋਂ, ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਭੌਤਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ, ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰ ਲਈਏ... "ਜੀਵਾਤਮਾ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।"

ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਆਤਮ-ਜਲ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

"ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਜਲੁ ਪਾਈਐ ॥"

ਅਸੀਂ, ਤੁਸੀਂ, ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਾਯੂ ਹੈ... ਹਵਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ, ਗਹਿਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿੱਚ, ਆੱਕਸੀਜ਼ਨ, ਹਾਈਡ੍ਰੋਜਨ, ਕਾਰਬਨ ਡੀ ਆੱਕਸਾਈਡ, ਕਾਰਬਨ ਮੋਨੋ ਔਕਸਾਈਡ, ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ, ਹਿਲੀਅਮ... ਕਈ ਗੈਸਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨ ਵੇਖ ਲਿਆ... ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਵੇਖ ਲਈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ, ਇਸੇ ਸੁੰਨ 'ਚੋਂ ਪੰਜ ਤੱਤ ਸਿਰਜ ਰਹੇ ਹਨ... ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ... ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਥੋਂ ਹੀ ਜੰਮ ਰਹੀ... ਮੌਤ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਹਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ "ਪਰਮ ਚੇਤਨਾ" ਹੈ, ਨਿਰਾ ਗੈਸਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਪਵਨ ਮੰਡਲ, ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਬਿੰਬ ਹੈ। ਤੱਤ-ਦਰਸ਼ਨ ਯੋਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿੱਚ "ਗੁਰੂ" ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਤੱਤ ਦਰਸ਼ੀ ਕੋਈ ਯੋਗੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਰੀਰ-ਜਗਤ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਹੈ... ਇਹੋ ਵਿਸਰਜਕ ਹੈ। ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਬਿੰਦੂ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—"ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਿਐ ਜਲੁ ਪਾਈਐ"

ਬਾਲਕ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਬਸ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਮਿੰਟ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਵਸਤਰ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਂ, ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਉਸ 'ਤੇ ਚਿਪਕਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਾਉਤਸੇ ਕਹਿੰਦੇ, ਬਸ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਮਿੰਟ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੈ ਸਨ। ਨੰਗਾ ਬਾਲ, ਨਾਮ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਪਾਪ ਤੋਂ ਰਹਿਤ... ਦਿੱਵ ਰੂਪ। ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ ਮਗਰੋਂ, ਉਹ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ, ਈਸਾਈ ਜਾਂ ਬੋਧ... ਕਿਸੇ ਸੰਪਰਦਾ ਦੀ ਇੱਕ "ਗਿਣਤੀ" ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਮਿੰਟ, ਜਿਹੜਾ ਮੌਨ, ਜਿਹੜੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਜਿਹੜੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੇ ਗਏ, ਉਹ ਮੁੜ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਕੋਈ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਖਿਨ, ਕੋਈ ਸੁਲੱਖਣੀ ਘੜੀ, ਰੱਬ ਮੇਹਰ ਕੀਤੀ... ਗੁਰੂ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ।

"ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਜਲੁ ਪਾਈਐ, ਚੂਕੈ ਭੂਖ ਪਿਆਸ ॥"

ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਘਟੀ, "ਦਵੈਤ" ਹੋ ਗਿਆ। ਦਵੈਤ ਮਤਿ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਥਾਕਥਿਤ ਅਦਵੈਤੀ ਮਤਿ ਅਵਲੰਬੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਦਵੈਤ" ਨੂੰ ਅਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਦਵੈਤ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆਂ ਬਗੈਰ, ਅਦਵੈਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਸੀ... ਇੱਕ ਰਾਜ ਮਾਰਗ, ਸਮਝ ਲਵੋ, ਦਿੱਲੀ-ਮਥੁਰਾ ਰੋਡ। ਇੱਕ ਸੜਕ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮਥੁਰਾ ਜਾਂਦੀ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਧੀ ਸੜਕ! ਇੱਕ ਲਕੀਰ... ਇੱਕ ਰੇਖਾ ਵਾਂਗ। ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਰੇਖਾ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ ਅੰਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਸ ਏਨੀ

ਖੇਤ ਖੇਤੀ। ਉਹ ਰੇਖਾ, ਉਹ ਸੜਕ, ਦੋ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਬਿੰਦੂ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਹੁਣ ਮਥੁਰਾ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿੰਦੂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੀ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਦਵੈਤ ਹੈ। ਦਵੈਤ, ਅਦਵੈਤ ਅਭੇਦ ਹਨ... ਇੱਕੋ ਹਨ, ਨਾ ਸਮਝ ਝਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਜੀਵਨ-ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਨ। ਉਹ ਰੇਖਾ, ਉਹ ਮਾਰਗ, ਅਸੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਗਤ ਹੈ।

ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੇਹ ਹਾਂ... ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਣੀ... ਇੱਕ ਨਾਂ। ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ ਅੰਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਦੋ ਹੋ ਗਈਆਂ... ਦਵੈਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਜਾਈਏ, ਤਾਂ ਭੌਤਿਕ ਦੇਹ... ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਜਾਈਏ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਜੋਤਿ! ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਪੂਰਨ ਵਿਧੀ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ। ਤਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਅੰਦਰਲੇ ਰਾਹ ਤੁਰੀਏ, ਤਾਂ ਬਾਬੀਹਾ, ਤ੍ਰਿਹਾਇਆ, ਜਲ ਲਈ ਪੁਕਾਰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਬੀਹਾ ਸਾਡੀ ਰੂਹ ਹੈ; ਜਿਗਿਆਸੂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ। ਸਰੀਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ, ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ... ਯਥਾਸ਼ਕਤ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਰੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ, ਇਸ ਦੇਹ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਫ਼ਿਜ਼ੂਲ ਘੋਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ, ਵਿਪਰੀਤ ਵੱਲ ਸੋਚਣ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਹੈ। ਜੇ ਰਾਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ... ਜੇ ਦੁੱਖ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ.... ਜੇ ਭੁੱਖ ਹੈ, ਤਾਂ ਭੋਜਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਛੇੜੀਏ। ਇਹ ਵਿਪਰੀਤ ਹੋਣ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥ ਤਾਂ, ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੱਸੀ :

"ਇਹ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ ॥"

ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਗਤ... ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦਾ ਇੱਕ ਪਿੰਡ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਦੇਹ! ਇਹ ਕੋਠੜੀ ਹੈ, ਸੱਚੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਗਦੀ ਜੋਤਿ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਪ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਪਿੰਡ ਧਾਰੀ ਪ੍ਰਾਣੀ। ਇਹ ਦੋ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂ ਬਣਾਏ। ਬਾਹਰਲੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸਵਾਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅੰਦਰਲੀ ਸੜਕ ਸੁੰਨੀ ਪਈ ਹੈ... ਅਗਿਆਤ, ਅਣਪਛਾਤੀ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ, ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਕੇ, ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਅਭਿੰਨ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਧਾਗੇ ਨੂੰ ਜੋੜ ਦੇਣਾ ਹੀ ਅਦਵੈਤ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਤਜੁਰਬਾ ਵਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—

"ਇਹ ਬਿਧਿ ਕਰਤ ਤਪੱਸਿਆ ਭਯੋ ॥
ਦ੍ਵੈ ਰੂਪ ਤੇ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹ੍ਵੈ ਗਯੋ ॥" (ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰ-277)

ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ, ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਅੰਦਰਲੀ ਜੋਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ— ਅਭਾਗਾ ਬਾਬੀਹਾ, ਮੰਦਭਾਗੀ ਜੀਵਾਤਮਾ, ਤ੍ਰਿਹਾਈ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਸੁਰਤਿ, ਤੇਰੀ

ਆਤਮਿਕ ਚੇਤਨਾ, ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅੰਤਰ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਇਸੇ ਗ਼ਫ਼ਲਤ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭੇਖ ਦਾ ਦੀਨ... ਵਿਖਾਵੇ ਦਾ ਇਸਲਾਮ। ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਹਬ ਤਬਦੀਲ ਕਰਵੌਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਗਵਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ 89 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਬਿਰਧ ਦੇਹ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਔਰ ਫਿਰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੱਚ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ—

"ਸ਼ਰੀਅਤ ਪਰਸਤੋਂ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਮਆਬ॥
ਹਕੀਕਤ ਸ਼ਨਾਸੋ ਨਬੀਉਲ ਕਿਤਾਬ॥ (ਬੈਂਤ -੯)

ਤੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੀਨ ਪ੍ਰਸਤ... ਧਰਮੀ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ... ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਦਾ, ਵਡਿਆਈ ਦਾ, ਸ਼ੋਭਾ ਦਾ ਬਿੰਬ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੁਗ਼ਾਲਤੇ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ... ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ, ਪਾਪ ਕਮੌਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਹਕੀਕਤ ਦੀ, ਸਤਿ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਜਿਹੜੀ ਰੂਹ ਦੀ ਗੱਲ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰੀਚੇ, ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿੱਚ... ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ, ਸੱਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਰਿਹਾ। ਅੱਜ ਦਾ ਸੱਚ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈਂ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਹੱਥ, ਨਾ ਦੀਨ ਰਿਹਾ ਨਾ ਦੁਨੀਆਂ। ਤੂੰ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਧਰਮ ਵੀ ਗਵਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਵੀ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਜਲੁ ਪਾਈਐ..."

ਸਤਿਗੁਰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰੇਗਾ। ਬਾਹਰਲਾ ਜਿਸਮ ਅਤੇ ਅੰਦਰਲੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਸਾਜ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼!

"ਇੱਕ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ॥"

ਦੇਹ ਮਰਦਾਨੇ ਵਾਂਗ ਰਬਾਬੀ ਬਣ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਰੂਹ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਾਂਗ ਰੱਬੀ ਗਵੱਈਆ!

ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਬਰਮਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ, "ਤੀਬੋ"। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਰਾਣੀਆਂ ਸਨ। ਛੋਟੀ ਰਾਣੀ "ਸੁਪਾਯਾ" ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੰਕਾਰ ਸੀ। ਹੰਕਾਰ, ਭੈਅ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ 'ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਸਦਾ ਭੈਅ ਵਿੱਚ ਜੀਉਂਦੀ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਸੋਹਣੀ ਕੋਈ ਮੁਟਿਆਰ, ਰਾਜੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮੁੱਖ ਪਟਰਾਣੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਜਾਂ ਕੱਲ੍ਹ, ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਢਲਣ ਲੱਗੇਗੀ ਤਾਂ ਨਿਰਮੋਹੀ ਤੀਬੋ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਵੇਗਾ। ਭੈਅ ਵਿੱਚ ਸ਼ੰਕਾਗ੍ਰਸਤ ਸੁਪਾਯਾ ਨੇ ਬਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਘੱਤਿਆ; ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੁੰਦਰੀ ਮੇਰਾ ਥਾਂ ਨਾ

ਖੋਹ ਲਵੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਦਿਨ, ਇੱਕ ਅਲਮਸਤ ਬੇਪਰ ਫ਼ਕੀਰ ਨਾਲ ਸੁਪਾਯਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਪਾਯਾ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੰਕਾਰੀ ਹਤਿਆਰਨ ਸੁਪਾਯਾ, ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਵੀ ਸਵੇਰ ਚੜ੍ਹਦੇ... ਸ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਢਲ ਜਾਂਦੇ। ਤੇਰਾ ਰੂਪ, ਸੁਹੱਪਣ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਲਖ ਭਰੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਏਗਾ... ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾ। ਬਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਫੱਕੜ ਬੋਧੀ ਦੀ ਲਾਹਨਤਾਂ ਨੇ ਗਹਿਰਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਕੀਤਾ... ਸੁਪਾਯਾ ਮਰ ਗਈ।

ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਜੀਵਨ ਹੈ... ਪ੍ਰਾਣ ਦੀ ਊਰਜਾ ਹੈ... ਆਤਮ-ਜਲ ਹੈ... ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਦਾ ਦਾਤਾ। ਇੱਕ ਸਿੱਖ, ਇਸ ਮਰਮ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, "ਸਿੱਖ" ਦਾ ਅਰਥ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ... ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਾਤਰ। ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਲਰਨਿੰਗ ਹੈ, ਗੁਰੂ-ਗਿਆਨ ਹੈ। ਲਰਨਿੰਗ ਅਤੇ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਹੈ। ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਕਿਤਾਬੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਰੀਠੇ ਕਉੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਬਨਸਪਤੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਵਾਕਈ, ਰੀਠੇ ਕਉੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ, ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਿਆ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਮੇਰਾ "ਬਾਬਾ" ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮਰਦਾਨਿਆ, ਦਰੱਖ਼ਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾ... ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ, ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਠੇ ਰੀਠੇ ਛਕਾਉ ਤਾਂ ਰੀਠੇ ਮਿੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਲਰਨਿੰਗ ਹੈ... ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ, ਸਿੱਖ ਦਾ ਅਰਥ, ਭੇਖ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲਾ ਮਾਤਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ, ਸਿਰ ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹਨੂੰਮਾਨ, ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸੀ। ਸਿਰ ਵਿਚਲੀ ਮਤਿ ਮਨਮਤਿ ਸੀ। ਸੀਸ, ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਨਿਜ ਦੀ ਮਤਿ, ਉਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਆਏ... ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਰਹਿ ਗਈ। ਰਾਵਣ ਨਾਲ ਜੰਗ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਘਨਾਥ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਬਾਣ, ਲੱਛਮਣ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਖਲਬਲੀ ਪੈ ਗਈ। ਸੁਸੈਨ ਵੈਦ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਭਾਤ ਦੇ ਸੂਰਜ ਉਦੈ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਦ੍ਰੋਣ ਪਰਬਤ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਜੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਲਛਮਣ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੜਕੇ ਦਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੂਰਜ, ਮੌਤ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹੇਗਾ। ਘਬਰਾਹਟ ਪੈ ਗਈ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਲੰਘ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭਾਤ ਦੀ ਲੋਅ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ... ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹਾਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਜਾਂਮਵੰਤ, ਅੰਗਦ, ਸੁਗ੍ਰੀਵ, ਸਾਰੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ। ਹਨੂੰਮਾਨ ਉਨ ਪਲਤਾ... ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਥੇ ਕਈ ਸਨ। ਪਰ, ਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦੈ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਨੂੰਮਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਹਿੰਦਾਂ। ਉਸ, ਤਤਕਾਲ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਐਕਸਪੈਰੀਮੈਂਟ। ਅੰਦਰ ਮਨ 'ਚੋਂ, ਹਿਰਦੇ 'ਚੋਂ ਹਨੂੰਮਾਨ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ... ਸ੍ਰੀ

ਰਾਮ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਲਿਆ ਔਰ ਉਸੇ ਪਿਲ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡੀ ਅਤੁਲ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅੰਦਰ ਉਤਰ ਗਈਆਂ—

"ਰਾਮ ਚਰਨ ਸਰਸਿਜ ਉਰ ਰਾਖੀ,
ਚਲੇਉ ਪ੍ਰਭੰਜਨ ਸੁਤ ਬਲ ਭਾਸੀ॥
ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚਰਿਤ ਮਾਨਸ (ਲੰਕਾ ਕਾਂਡ)

ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਆਈ, ਤਾਂ ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅੰਦਰ ਉਤਰ ਆਈਆਂ... ਪਵਨ ਪੁੱਤਰ ਹਨੂੰਮਾਨ, ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉੱਡੇ, ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਹੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆਏ। ਦਵਾ ਦਿੱਤੀ, ਲਛਮਣ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ।

"ਗੁਰੂ" ਦਾ ਅਰਥ, ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵੱਖ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਕਿਸੇ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੰਗ ਸਾਥ ਸਦਾ ਰਹੇ ਹੋ... ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ? ਬਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਿੰਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਉਵੇਂ ਦਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਲਹਿਣੇ, ਨਾਨਕ ਨੂੰ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਜਾਣਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਾਂਗ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਕਾਲ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਅਵਤਰਿਤ ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਖ਼ਲਕ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਬੁੱਧ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਬੰਦਾ ਹੀ ਜਾਣਿਆ। ਦੇਹਧਾਰੀ ਮਨੁੱਖ, ਅਕਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇੱਕ ਨਰ ਦੇਹ ਵਿੱਚ, ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪਵਨ ਮੰਡਲ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਨੂੰ ਬਸ ਹਵਾ ਦਾ ਤਲ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ, ਇਸ ਹਵਾ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ, ਔਕਸੀਜਨ, ਹਾਈਡ੍ਰੋਜਨ, ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ, ਕਾਰਬਨ ਡੀ ਔਕਸਾਈਡ, ਕਾਰਬਨ ਮੋਨੋ ਔਕਸਾਈਡ, ਜਲ ਦੇ ਕਣ, ਹਿਲੀਅਨ, ਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਗੈਸਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵੇਖ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ, ਇਸ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸੁੰਨ, ਸਿਰਜਨ ਦਾ ਮੰਡਲ ਕਿਹਾ—

ਪੰਚ ਤਤੁ ਸੁੰਨਹੁ ਪਰਗਾਸਾ॥
ਦੇਹ ਸੰਜੋਗੀ ਕਰਮ ਅਭਿਆਸਾ॥

ਇਥੇ ਹੀ ਖਿੱਲਰੇ ਹੋਏ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਸੰਜੋਗ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇਹ ਸਿਰਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਨ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਰ ਕੇ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਕੋਲ ਰੱਬੀ ਜਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਹਾਈਆਂ, ਵਿਆਕੁਲ ਰੂਹਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

"...ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਜਲੁ ਪਾਈਐ, ਚੂਕੈ ਭੂਖ ਪਿਆਸ..."

ਆਤਮ ਰਸ

ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ, ਰਸ ਕਈ ਹਨ, ਕਾਮ ਰਸ, ਲੋਭ ਰਸ, ਮੋਹ ਰਸ। ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵੀ ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਕ, ਰਸ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਰਸਾਂ ਦਾ ਭੋਗ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭੋਜਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਮੂੰਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰਤਾ ਰਸ ਦਾ ਭੋਗ, ਨਜ਼ਰਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਗ ਨਾਦ ਸ੍ਰਵਣ ਦਾ ਭੋਗ, ਕੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰਸ, ਬੀਰ ਰਸ, ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ, ਕਰੁਣਾ ਰਸ, ਰੁਦ੍ਰ ਰਸ। ਸਾਰੇ ਭੋਗ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ... ਪਰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਤਾਂ ਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਪਦਾਰਥ ਛਕਿਆ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਮਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੀਆਂ ਭੋਗ-ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਮਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਰੂਪ ਹੀ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ, ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗ-ਰਸਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਇੱਕ ਰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਤਮ ਰਸ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਇਸ ਰਸ-ਭੋਗ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਇਹ ਇੰਦ੍ਰੀ ਅਤੀਤ ਰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਅਚਰਜ ਭਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮ ਰਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਵੀ ਮਨ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ ਦਾ ਰਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮਨ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਇਆ... ਰਾਮ ਦਾ ਰਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ :

"ਝਿਮ ਝਿਮ ਵਰਸੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰਾ।
ਮਨੁ ਪੀਵੈ ਸੁਨਿ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰਾ ॥" (ਮਾਝ ਰਾਗ, ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ)

ਕਿਸੇ ਮਿਲੇ... ਰੰਗੀਨ ਮਹਿਫ਼ਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਅੱਜ ਮਨ ਕਰਦੈ। ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, "ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਨ ਲੋਚਦੈ।" ਇਹ ਮਨ ਦੋ-ਧਾਰੀ ਤਲਵਾਰ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਬੇਣੀ ਭਗਤ ਨੂੰ, ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆਇਆਂ ਤੇ, ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਤਰਕ-ਕੁਤਰਕ, ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਮਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਚਤ ਹੋਣਾ। ਇਹ ਮਨ ਕੀ ਹੈ ?

"ਇਹੁ ਮਨੁ ਗਿਰਹੀ ਕਿ ਇਹੁ ਮਨੁ ਉਦਾਸੀ ?

ਮਨ, ਸੰਸਾਰ ਭੋਗ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਹੈ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵਿਰਕਤ ਉਦਾਸ ਜੀਵਾਤਮਾ ?

ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮਨ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਣੀ ਭਗਤ ਦੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਛੂਹ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਨੇ, ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਫੜ ਕੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰ, ਗਹਿਰੀ ਘਾਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਲਦੇ ਰਹੇ ਅੰਤ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਬਲ ਜਗਿਆਸਾ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਮਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਗਈ। ਭੋਗ ਦੀਆਂ ਅਭਿਲਾਖੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਥਾਪੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮਨ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਸੰਸਾਰਕ ਰਸ ਸਾਰੇ ਫਿੱਕੇ ਹੋਇ ਗਏ। ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲਾ,

ਲੋਕ-ਰਸ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ—ਰੱਬੀ ਰਸ... ਆਤਮਾ ਰਸ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਇਸ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰਸ ਬਾਬਤ, ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ—

"ਆਤਮ ਰਸੁ ਜਿਹ ਜਾਨਿਆ ਹਰਿ ਰੰਗ ਸਹਜੇ ਮਾਣੁ ॥
ਨਾਨਕ ਧਨਿ ਧਨਿ ਧੰਨਿ ਜਨ ਆਏ ਤੇ ਪਰਵਾਣੁ ॥" (ਪੰਨਾ-252)

ਆਤਮ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪਰਮ ਤੱਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਤੱਤ, ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਣੂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਬਾਹਰਲਾ ਕੋਈ ਤੱਤ ਮਿਲਦਿਆਂ ਇਹ ਯੋਗਿਕ ਜਾਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਿਰਜਣਹਾਰ, ਪਰਮ ਤੱਤ... ਪਰਮ ਪੁਰਖ। ਇਹ ਅਗੰਮ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਆਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਦਿੱਖ ਨਹੀਂ, ਭੂਗੋਲ ਨਹੀਂ। ਨਕਸ਼ਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਆਤਮ-ਦੇਸ਼ ਕੋਈ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕੋਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ, ਭਗਤਾਂ ਨੇ, ਉਸ ਥਾਂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਦੇਹ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਮਨ, ਬੁੱਧੀ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਸੋਚ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਉਡਾਣ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੌਕਿਕ ਹਨ, ਲੋਕ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਸਿਰਜਤ ਭੌਤਿਕ ਪਦਾਰਥ। ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ, ਅਦਿੱਖ ਮੰਡਲ ਹੈ। ਨੇਤਰ, ਕੰਨ, ਅੱਖਾਂ ਜਾਂ ਸਪਰਸ਼ਯੋਗ ਤਵੱਚਾ, ਉਸ ਦੀ ਜੋ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਵੇਗੀ, ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਚੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸੁਣੇ ਹੋਏ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਮਾਤਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿਰਫ ਅਨੁਭਵ, ਨਿੱਜ ਦਾ ਅਨੁਭਵ, ਆਤਮ-ਅਨੁਭੂਤੀ, ਉਸ "ਥਾਓਂ" ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਲਈ ਸੱਖਮ ਹੈ, ਔਰ ਉਹ ਅਨੁਭੂਤੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਮਨ-ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਸਰਤਿ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ, ਆਤਮ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ, ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਉੱਚਾ ਸੋਚੇ, ਇਹ ਸੋਚ ਦੇਹ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਠੇਗੀ... ਔਰ ਮਨ ਸਦਾ ਭੈਅ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਭੈਅ, ਨੁਕਸਾਨ, ਅਪਮਾਨ... ਹੋਰ ਅੱਗੇ, ਮੌਤ ਦਾ ਭੈਅ। ਸਾਰੀ ਸੋਚ, ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੈਅ ਦੇ ਪ੍ਰੀਪੇਖ ਵਿੱਚ ਉਠੇਗੀ। ਇਸ ਸਰੀਰਕ ਰੰਗਮੰਚ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਸਹਜ, ਸਰਲ, ਅਦਿੱਖ ਆਤਮ ਮੰਡਲ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਤਮ-ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਹਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼। ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੋਹ, ਮੌਤ ਦਾ ਭੈਅ, ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਚਿੰਤਨ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਦੂਰ ਇੱਕ ਸੁੰਨ ਘਾਟੀ।

"ਜਹ ਅਨਭਉ ਤਹ ਭੈ ਨਹੀਂ, ਜਹ ਭਉ ਤਹ ਹਰਿ ਨਾਹਿ ॥
ਕਹਿਓ ਕਬੀਰ ਬਿਚਾਰਿ ਕੈ, ਸੰਤ ਸੁਨਹੁ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥" (ਪੰਨਾ-1374)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਬਗਦਾਦ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਗਦਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਪੀਰ

ਸੀ, ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ! ਇਹ ਪੀਰ, ਦਸਤਗੀਰ ਨਾਂ ਨਾਲ, ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਦਸਤਗੀਰ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਦੇ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰਭਾਤ, ਰਾਜਿਆਂ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਕੱਬਰਗਾਹ ਤੋਂ, ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਰਬਾਬੀ ਧੁਨਿ ਦੇ ਸੰਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ 'ਚੋਂ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ, ਗੁੰਜਾਇਮਾਨ ਹੋਈ, "ਜਪੁਜੀ"—

"ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥"

ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰਗਾਹ ਕੋਲ ਤਾਂ, ਸੰਗੀਤ, ਰਾਗ-ਨਾਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਜਿਤ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਦੀ "ਸ਼ਰਾ" ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕਿਸ ਹਿਮਾਕਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰੌਲਾ ਵਧਦਾ ਹੋਇਆ, ਪੀਰ ਦਸਤਗੀਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਹਜੂਮ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੀਰ ਜੀ ਆਏ। ਦੇਖਿਆ, ਇਲਾਹੀ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ... ਉਪਰੋਂ ਇਹ ਕੀ ਕੁਫ਼ਰ ਤੋਲ ਰਿਹੈ, ਲੱਖਾਂ ਆਕਾਸ਼... ਲੱਖਾਂ ਪਾਤਾਲ। ਸਾਡੀ ਕਿਤਾਬ ਹਦੀਸ ਤਾਂ ਕੁਲ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਖੰਡਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੀਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਸਹਿਤ, ਤਰਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ, ਸਮਝੌਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਹੋਰ ਤਲਖ਼ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੀਰ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜਿਆ ਤੇ ਉਡਾ ਕੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਅਨੰਤ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ ਗ੍ਰਹਿ ਉਪਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਾਇਆ। ਥੱਲੇ ਬਗਦਾਦ ਦੀ ਧਰਤ 'ਤੇ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਲੜਕਾ ਕਹਿੰਦੈ, ਪੀਰ ਜੀ, ਇਹ ਆਪ ਖ਼ੁਦਾਇ ਨੇ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ ਹੈ... ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਈਂ ਬੰਦਾ ਕਰ ਕੇ ਨਾ ਜਾਣੋ। ਖ਼ੁਦਾ ਗਵਾਹ... ਇਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਵਿਖਾਏ ਦਿੱਤੇ। ਅਜੇ ਹੋਰ ਵਿਖੌਣ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਉੱਚੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਹੀ ਥੱਲੇ ਜ਼ਮੀਂ 'ਤੇ ਉਤਾਰਿਆ ਹੈ। ਸਣੇ ਪੀਰ ਦਸਤਗੀਰ, ਸਾਰੇ ਬਗਦਾਦ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਪੀਰ ਦਸਤਗੀਰ ਨੂੰ ਰਹੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਅਨੰਤ ਲੋਕ... ਅਨੰਤ, ਜੀਅ ਜੰਤ! ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਜਨਮ ਵੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਖੰਡ ਹੀ ਵੇਖ ਸਕੀਏ। ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਸਿਰਜਣਹਾਰ? ਹੱਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸਾਡੀ ਦੇਹ, ਉਸ ਤੱਕ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ... ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਵਜੂਦ ਤਾਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਅਦਿੱਖ ਹੈ, ਅਗੰਮ ਹੈ। ਸੁਰਤ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਜਾਏ, ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਨਾਲ ਇਹ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ, ਉਹ ਰੱਬ, ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ, ਹਰ ਥਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਭਵ, ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤੀ, "ਆਤਮ-ਗਿਆਨ" ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਪਰਮ ਆਨੰਦ, ਸਾਡੇ ਤਨ-ਮਨ ਵਿੱਚ ਰਸ-ਬਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ "ਆਤਮ ਰਸੁ" ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ, ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਤਲ ਤੇ ਜਾਗੇ ਹੋਏ, ਚੇਤਨ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨਿਰੰਕਾਰ ਬਾਬਤ, ਆਤਮਿਕ-ਆਨੰਦ ਬਾਬਤ, ਭੇਤ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਰਹੱਸ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਬੰਦਗੀ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਹੈ, ਸੱਚੀ ਇਬਾਦਤ ਹੈ। ਮੈਂ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਾਟਕ-ਮੰਚ ਤੋਂ ਪਰਦਾ

ਢੂੰਢਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂਡ ਕਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਹਰ ਥਾਂ ਹਰ ਜੀਅ ਵਿੱਚ, ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਹਰ ਕਣ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ, ਸੱਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਫਿਰ ਰਿਹਾਂ।

ਜਾਪਾਨ ਦੇ "ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੁਨਾਯੋ ਮਾਸੁਨੋ" ਨੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਚਰਚਿਤ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਹੈ। "ਛੋਟ ਵਰੀ", "ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ"। ਦਸਦੇ ਹਨ, ਸਾਰਾ ਦੁਖ, ਸਾਰੀ ਚਿੰਤਾ, ਸਾਰਾ ਹੰਕਾਰ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਦੇਹ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਖਦੇ ਵਜੂਦ ਨਾਲ, ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਜੁੜੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਦੁਖ, ਭੈਅ, ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਜੁੜਾਅ, ਮਨ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਹੈ ਰਿਹੈ। ਮਨ ਤੋਂ ਸੋਚ ਉਪਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਇਸ ਮਨ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਜਿੱਥੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲੋਭ ਨਹੀਂ, ਮੋਹ ਜਾਂ ਭੈਅ ਨਹੀਂ... ਹਰਖ ਨਹੀਂ, ਸੋਗ ਨਹੀਂ। ਉਸ, ਦੇਹ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਮੈਡੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨਾਭੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੇਠਾਂ "ਟਿੰਡੇਨ ਬਿੰਦੂ" ਹੈ, ਉਥੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰੋ। ਖੈਰ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਦੀ ਸ਼ਿਨਾਖ਼ਤ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ, "ਮੂਲਾਧਾਰ ਚੱਕਰ" ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। "ਟਿੰਡੇਨ ਬਿੰਦੂ" ਵਾਲਾ ਪੁਆਇੰਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਥਾਂ ਕੁੰਡਲ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ, ਕੁੰਡਲਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਜਗਾ ਕੇ, ਉਪਰ ਸਿਖਰ ਤੱਕ, "ਦਸਮ ਦੁਆਰ" ਜਾਂ "ਬ੍ਰਹਮ ਰੰਧਰ" ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਦੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਬਿੰਦੂਆਂ ਜਾਂ ਪੜਾਅ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਕਰ ਲਈ। ਇਹ ਕੁੰਡਲਨੀ ਯੋਗ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਸੂਤਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ, ਭਗਤਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਕਈ ਥਾਂ 'ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹ ਪ੍ਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖਿੱਚ, ਇੱਕ ਅਦਿੱਖ ਦੀਵਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਹੱਦ ਨੂੰ ਟੱਪ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰ, ਸੰਤ, ਭਗਤ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਬੇਹੱਦ" ਹੈ। ਹੱਦ ਨਹੀਂ, ਸਰਹੱਦ ਨਹੀਂ, ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਦਿੱਖ ਜਿਹਾ "ਅਵਰੋਧ" ਅਜੇ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਹ "ਮੈਂ" ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਤਪੀਆਂ, ਤਿਆਗੀਆਂ ਕੋਲ ਵੀ ਇਹ "ਬੇਹੱਦ" ਦਾ ਘੇਰਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਛੱਡ ਆਇਆ... ਸਾਰਾ ਦਾਨ ਕਰ ਆਇਆ... ਤਪ, ਹਠਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਸੁਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਜੇ ਇੱਕ ਅਣਦਿਸਦਾ ਘੇਰਾ "ਮੈਂ" ਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਇਸ ਘੇਰੇ 'ਚੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਹੱਦ ਟਪੇ ਸੁ ਔਲੀਆ, ਬੇਹੱਦ ਟੱਪੇ ਸੁ ਪੀਰ॥
ਹੱਦ-ਬੇਹੱਦ ਦੋਊ ਟਪੇ, ਤਾਂ ਕਾ ਨਾਓ ਫਕੀਰ॥"

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, "ਆਤਮ ਰਸ" ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ, ਦੇਹ, ਹੱਦ, ਬੇਹੱਦ, ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਉੱਪਰ-ਰੂਹਾਨੀ-ਮੰਡਲ-ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ, ਧਿਆਨ ਦੀ ਧੁਨਿ ਵਿੱਚ ਇਕਾਗਰਤਾ, ਗਹਿਰੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ—

"ਧੁਨਿ ਮਹਿ ਧਿਆਨੁ ਧਿਆਨ ਮਹਿ ਜਾਨਿਆ
ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਕਥ ਕਹਾਨੀ ॥" (ਪੰ-879)

ਮੇਰੀ ਦੇਹ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਉਹ ਜੋ ਨਦੀ ਵੱਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਝਰਨਾ ਕੁਝ ਗਾਉਂਦਾ ਲੰਘੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪੰਖੀ, ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਸਾਖਾਵਾਂ, ਪੱਤੀਆਂ, ਬਰਫਾਂ ਢੱਕੇ ਪਹਾੜ! ਧਿਆਨ ਦਿਉ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੰਦ-ਮੰਦ ਗੀਤ ਗੂੰਜ ਰਿਹੇ। ਇੱਕ ਰੱਬੀ ਗੀਤ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ-ਗੂੰਜ ਨੂੰ ਸੁਣੋ। ਕੰਨ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸੁਰਤ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਸੁਣਨ, ਵੇਖਣਯੋਗ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਹ ਘਟਨਾ, ਗਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਘਟਦੀ ਹੈ ਔਰ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਨੂੰ, ਰੱਬੀ "ਨਾਦ" ਨੂੰ ਸੁਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਦ, ਇਹ ਧੁਨਿ, ਰੱਬੀ ਗੀਤ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਇਸ ਆਨੰਦ-ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਭਰ ਸਾਂਝ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੁਰਲੱਭ ਆਨੰਦ ਨੂੰ "ਆਤਮ ਰਸ" ਨੂੰ ਰਾਮ ਰਸ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਰਾਮ ਰਸੁ ਪੀਆ ਰੇ ॥ ਜਿਹ ਰਸ ਬਿਸਰਿ ਗਏ ਰਸ ਅਉਰ ॥"

ਇਹ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਰਸ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ, ਜਿਸ ਨੇ ਘੁੱਟ ਭਰ ਲਿਆ—ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸ, ਵਿਸਰ ਗਏ। ਇਹ ਆਤਮ-ਰਸ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰਸ...

ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ 'ਚ ਚਲਦੀ ਹੋਈ, ਉਸ ਰਹੱਸਮਈ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਹੇਸ਼... (ਦੇਵਤਾ), ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

"ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ ॥"

ਸ਼ਰਮਖੰਡ, ਇੱਕ ਵਰਕਸ਼ਾਪ, ਜਿਥੇ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਦੇਵਤਿਆਂ, ਸਿੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਸੋਚ ਅਤੇ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰ ਕੇ, ਟੇਢ ਸੋਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

"ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥
ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥"

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸਿਰਜਨ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਸਾਜੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ, ਸਿਰਜਨ, ਪਾਲਨ ਅਤੇ ਸਰਵਨਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀਆਂ... ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਗਿਆ।

"ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ ॥ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ॥"

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ, ਤਪੱਸਵੀ, ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ, ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਰਹੇ। ਰੱਬ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਧੁੰਦਲੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਧਿਆਨ 'ਤੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅਤਾ-ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੱਥ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਸਿਰਜੀ। ਅੰਤ ਆਪ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਵਿੱਚ ਛੁਪ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਰੱਬ ਨੂੰ, ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਗੁਪਤ ਘਿਓ ਨੂੰ... ਫੁੱਲ ਵਿੱਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨੂੰ। ਰਹੱਸ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਇਸੀ ਭਾਂਤ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹਰ ਜੀਅ ਵਿੱਚ... ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਹਰ ਪਰਮਾਣੂ ਵਿੱਚ, ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਾਂ ਜਗ ਨੂੰ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ, ਖੋਜ ਦਾ ਸਿੱਟਾ, ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਅਸਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ "ਨਿਹਨੇਮ" ਬਣਾ ਲਿਆ। ਹਰ ਦਿਨ, ਸਿੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਤ, ਜਪੁਜੀ ਪਾਠ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ—

"ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ ॥
ਸੁਣਿਐ ਧਰਤਿ ਧਵਲ ਆਕਾਸ ॥"

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅਲਖ ਹੈ, ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਆਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ 'ਚੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਉਠ ਰਹੀ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਸਕੇ, ਉਹ ਸਿਧ ਹੈ, ਪੀਰ ਹੈ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਅੱਗੇ ਫਿਰ ਸਮੱਸਿਆ ਆ ਗਈ। ਸੁਣਨ ਲਈ, ਸੂਖਮ ਯੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਨ ਹੈ ਅੱਰ ਇਸ ਕੰਨ ਨਾਲ, ਰੱਬੀ ਧੁਨਿ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਰਵਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਨੇ ਕੁਦਰਤ 'ਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ, ਇਲਾਹੀ ਧੁਨਿ ਰਾਹੀਂ, ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ, ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਝੁਰਮੁਟ ਵਿੱਚ, "ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਿਕੇਤਨ" ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਇਹਨਾਂ ਰੁੱਖਾਂ 'ਚ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਣੋ।" ਮੌਨ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ।

"ਬਾਰਹਮਾਹਾ" ਦੇ ਉਤਸਵ-ਆਨੰਦ ਮਾਨਣ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ, ਮਾਂਝ ਰਾਗ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ ਸੁਣਿ ਸਭਨਾ ਨੋ ਕਰਿ ਦਾਨੁ ॥"

ਧੁਰ ਤੋਂ ਉਠ ਰਹੀ ਰੱਬੀ ਧੁਨਿ ਨੂੰ ਗਹਿਰੀ ਇਕਾਗਰਤਾ... ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਸੁਣਨ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ, ਮਾਤਰ ਕੁਝ ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਨਾਮ ਹੀ ਪਰਮੇਸਰ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ, ਇਹ ਪਰਮੇਸ਼ਰ, ਜੋਤਿ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਸਾਡੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੇ, ਸਤਿਗੁਰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਲ ਰੂਪ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੰਗ-ਸੰਗ, ਇਹ ਪਿਰ... ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਆਇਆ। ਮਨੁੱਖ ਮੰਦਭਾਗਾ, ਆਤਮ-ਬੋਧ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅਨਜਾਣ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਧਨ ਪਿਰ ਏਕੈ ਸੰਗਿ ਬਸੇਰਾ ॥
ਸੇਜ ਏਕ ਪੈ ਮਿਲਨੁ ਦੁਹੇਰਾ ॥" (ਪੰਨਾ-590)

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ "ਸੁਖਮਨੀ" ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਹੱਸ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ—

"ਨਉ ਨਿਧਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਨਾਮੁ ॥
ਦੇਹੀ ਮਹਿ ਇਸ ਕਾ ਬਿਸ੍ਰਾਮੁ ॥"

ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ, ਮੌਨ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਕਦੇ ਨਾ ਮਰਨ ਵਾਲਾ "ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ" ਮੌਜੂਦ ਹੈ... ਉਹ "ਨਾਮ" ਰੂਪ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਨ ਧੁਨਿ, ਨਿਰੰਤਰ, ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਠ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰ। ਆਰੰਭ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ, ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਸਾਧਕ, ਭਾਵੇਂ "ਕਰਤਾ ਭਾਵ" ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਭਾਵ, ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ, ਹੰਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਪੱਥਰ, ਰਿੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ, ਰਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰੋਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਉਸ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਅਵਰੋਧ ਨੂੰ ਹਟੌਣ ਲਈ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਕ੍ਰਿਆ, ਗਹਿਰੇ ਵਿੱਚ

ਘਟ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖ, ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ—

"ਆਪਿ ਜਪਾਏ ਜਪੈ ਸੋ ਨਾਉ ॥
ਆਪਿ ਗਾਵਾਏ ਸੁ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ! ਤੂੰ ਜਪਾਵੇਂ ਤਾਂ ਨਾਮ ਜਪਾਂ, ਤੂੰ ਗਾਵਾਏਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਗਾਨ ਕਰਾਂ।

"ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਕਰਣਾ ਮੈ ਨਾਹੀ ... ਜਾ ਹਉ ਕਰੀ ਨ ਹੋਈ ॥"

ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ। ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਗੁਰਦੇਵ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਨਿਮਿਤ ਮਾਤਰ ਰਹਿ ਗਿਆ... ਅਕਰਤਾ! ਸਤਿਗੁਰ ਕਰਤਾ! ਅੰਤ ਇਸ ਖਿਨ ਕਰਿਸ਼ਮਾ ਹੋ ਗਿਆ... ਰਾਹ ਦਾ ਰੋੜਾ ਹਟ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਜੋ ਅਗਮ ਸੀ, ਅਗੋਚਰ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ, ਮੇਰਾ ਕਰਤਾ ਭਾਵ, ਸਭ ਪਿੱਛੇ ਕਿਤੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਮੇਰੀ "ਸੁਰਤਿ"—ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਦੇ ਉਨ ਰਹੇ "ਅਨਹਦ ਨਾਦ" ਦੇ ਰੂਬਰੂ, ਸਾਖੀ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਿਵੇਕਲਾ, ਦੁਰਲੱਭ ਨਜ਼ਾਰਾ, ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਘਟ ਰਿਹੈ—

"ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਅਨਹਤ ਤਹ ਨਾਦ ॥
ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ ਅਚਰਜ ਬਿਸਮਾਦ ॥"

ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਕਹਿਣ ਕਥਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਦੇਹ, ਮੇਰੀ ਜ਼ੁਬਾਨ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, "ਸੁੰਨ" ਦੇ ਸਾਂਝੇਵਾਲ ਸਨ। ਮੌਨ 'ਚੋਂ ਵਰਸਦੀ ਅਨਹਦ ਧੁਨਿ ਨੂੰ, ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਕੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁਘੜ ਹਾਵੇਂਦੀਏ। ਇਹ ਧੁਨਿ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੰਠ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ "ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ" ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰ ਇਸ ਨੂੰ "ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ
ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥" (ਪੰਨਾ-722-23)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਿਦਰ (ਨਾਨਕ ਝੀਰਾ) ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰੇ। "ਹੱਜ" ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਮੱਕੇ ਜਾਣ ਲਈ, ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਸੇ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹੱਜ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਰਲਾਈ। ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਸੰਗ ਤੁਰ ਪਏ। ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੇ ਆਗੂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ... ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸੰਗੇ ਦੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਸ਼ਿਨਾਖ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਗ ਦੇ ਪੂਰੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਰੋਕ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਬੈਠ ਗਏ। ਨੇਤਰ ਬੰਦ ਹੋਏ... ਸੁਰਤਿ ਵਿੱਚ "ਸੁੰਨ" ਦੀ ਧੁਨਿ ਉਤਰਨ ਲੱਗੀ। "ਮਰਦਾਨਿਆ", ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਸੁਰ ਦੇ। ਰੱਬੀ

ਬਾਣੀ ਆਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਰਬਾਬ ਸੁਰ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਹ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ, ਧੁਨਿ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸੀ। ਬਨਸਪਤਿ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਝੂਮ ਉੱਠੀ। ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਮਸਤੀ ਦਾ ਆਲਮ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ, ਮਰਦਾਨਿਆ ਵੇਖ ਤਾਂ, ਕਿਤੇ "ਮੱਕਾ" ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਮਰਦਾਨੇ ਨੇਤਰ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤਾਂ, ਮੱਕੇ ਦੀਆਂ ਮੀਨਾਰਾਂ, ਗੁੰਬਦ, ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰਿਆ ਮਰਦਾਨਾ ਬੋਲਿਆ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮੱਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਦੋ ਦੀ ਹੀ ਸੱਤਾ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਮਨੁੱਖ, ਰੁਖ, ਨਦੀਆਂ ਪੱਥਰ... ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਆਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਹਰਲਾ ਰੂਪ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਕਾਦਰ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ, ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਇੱਕ ਸੂਖਮ, ਮੌਨ ਸੰਵਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ, ਇਹ ਸੰਵਾਦ, ਕੋਈ ਸੁਰ ਜਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਮੌਨ ਦੀ ਧੁਨਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਗੁਪਤ ਧੁਨਿ ਨੂੰ, ਅੰਤਰ ਮਨ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਣ ਲਿਆ। ਇਹ ਧੁਨਿ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੈ, ਨਾਮ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ, ਇਸੇ ਰੱਬੀ ਧੁਨਿ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਇਸ ਧੁਨਿ ਨੂੰ, "ਸਤਿਨਾਮ" ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਸਾਧਕਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗੀ, ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੋਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਖੇਲੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਗੈਬੀ ਨਾਮ, ਰੱਬ ਦੀ ਧੁਨਿ, ਦੇਹ ਦਿਆਂ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਨ, ਬੁੱਧੀ, ਦੇਹ ਦੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ "ਧੁਨਿ-ਤਰੰਗ"। ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨਾਮ ਨੂੰ ਅੰਤਰਮਨ ਵਿੱਚ, ਗਹਿਰੀ ਇਕਾਗਰਤਾ, ਰਹਿਤੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ—

"ਧੁਨਿ ਮਹਿ ਧਿਆਨੁ ਧਿਆਨ ਮਹਿ ਜਾਨਿਆ॥" (ਪੰਨਾ 878)

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸੁਖਮਨੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ—

"ਖੇਮ ਸਾਂਤਿ ਰਿਧਿ ਨਵ ਨਿਧਿ॥
ਬੁਧਿ ਗਿਆਨੁ ਸਰਬ ਤਹ ਸਿਧਿ..."

ਰੱਬੀ ਧੁਨਿ ਦੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

"ਸੁੰਦਰ ਚਤੁਰੁ ਤਤ ਕਾ ਬੇਤਾ॥ ਸਮਦਰਸੀ ਏਕ ਦ੍ਰਿਸਟੇਤਾ॥
ਇਹ ਫਲ ਤਿਸੁ ਜਨ ਕੈ ਮੁਖਿ ਭਨੇ॥ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਬਚਨ ਮਨਿ ਸੁਨੇ॥"

ਇਹ ਨਾਮ, ਤਿੰਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਸ਼ੀਕਰਨ ਮੰਤਰ ਹੈ। ਪਰ ਮਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮੰਦਭਾਗਾ ਪੱਖ ਹੈ ਕਿ ਮਨ, ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਦੀਆ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਭੱਜਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨ। ਇਹ ਅੰਤਰਮਨ, ਪਰਮ ਬਿਸਰਾਮ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ—

"ਸਗਲ ਮਤਾਂਤ ਕੇਵਲ ਹਰਿ ਨਾਮ"

ਜਦੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਮਤਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਏ, ਮਤਾਂਤ ਹੋ ਜਾਏ...

"ਗੋਬਿੰਦ ਭਗਤ ਕੈ ਮਨਿ ਬਿਸ੍ਰਾਮ"

ਭਗਤ ਦਾ ਮਨ ਪੂਰਨ ਬਿਸਰਾਮ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਏ... ਫਿਰ ਉਹ ਘਟਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਘਟਦੀ ਹੈ...

"ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ"

ਹਉਮੈ ਭਗਤਿ ਕਰੈ ਸਭ ਕੋਇ

ਇੱਕ ਵਾਰ, ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਠਿਨ ਤਪ ਕੀਤਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਦੇਵਰਾਜ ਇੰਦਰ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਡੋਲਣ ਲੱਗਾ। ਕਾਮ ਦੇਵਤਾ ਕਾਮਦੇਵ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਘਰ ਵਾਲੀ ਰਤੀ ਨੂੰ, ਤਪ ਭੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਕਾਮਦੇਵ ਨੇ ਕਾਮ ਉਤੇਜਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਿਰਜਤ ਕੀਤਾ, ਮਨਮੋਹਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣਾਏ... ਰਤੀ ਨੇ ਨਿਰਤ ਕੀਤਾ, ਚੇਹਰੇ 'ਤੇ ਮੁਸਕਾਨ ਅਤੇ ਨੇਤਰਾਂ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਨਾਲ ਦੇਵਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵਿਚਲਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਨਾਰਦ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ਼ਿਵਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ। ਸ਼ਿਵਜੀ ਸਮਝ ਗਏ, ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਤਪ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਸ ਸੁਹਿਰਦ ਮਿੱਤਰ ਵਾਂਗ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅੱਗੋਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸਿਓ। ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ, ਨਾਰਦ ਜੀ ਤੋਂ ਡੁੱਲ ਡੁੱਲ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਲੋਕ ਜਾ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦੱਸੀ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ। ਨਾਰਦ ਜੀ, ਜਦੋਂ ਗੱਲ ਕਰ ਚੁੱਪ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਨਾਰਦ ਜੀ ਆਪਣੇ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਤਪ ਕਰ,ਕੇ ਤੁਸੀਂ "ਦੇਵਰਿਸ਼ੀ" ਦੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹੋ... ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ, ਹਉਮੈ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ... ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰਹਮਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

"ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਬ ਭਗਤੀ ਲਾਗਾ, ਸੁਖ ਨ ਮਿਲਿਆ ਕੋਇ॥
ਹਊ ਵਿੱਚ ਕੋ ਪਹੁੰਚਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਵਿੱਚ ਸੁਖ ਨ ਹੋਇ॥"

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ, ਭਗਤੀ ਦੀ ਆਰੰਭ ਕਾਲ ਅਵਸਥਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੇ ਧਰਮ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਚਿਤਰਨ ਹੈ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ-ਪਾਠ, ਇਸ਼ਨਾਨ-ਧਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀਵਨ ਬਿਤੀਤ ਹੋ ਚਲਿਆ ਹੈ... ਪਰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ... ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਆਸਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ ਨਹੀਂ।

ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ—

"ਹਉਮੈ ਭਗਤਿ ਕਰੇ ਸਭੁ ਕੋਇ॥ ਨਾ ਮਨ ਭੀਜੈ ਨਾ ਸੁਖੁ ਹੋਇ॥
ਕਹਿ ਕਹਿ ਕਹਣੁ ਆਪੁ ਜਣਾਇ॥ ਬਿਰਥੀ ਭਗਤਿ ਸਭੁ ਜਨਮ ਗਵਾਇ॥
(ਪੰਨਾ 1278)

ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਗਤ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ, ਦੋ ਖੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਬਾਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦੇਹ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ, ਕੱਦ, ਰੰਗ, ਸਿਹਤ... ਫਿਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅੰਗ, ਮਨ, ਬੁੱਧੀ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ। ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਜਗਤ ਵਿੱਚ "ਮੈਂ" ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਸਮਝਿਆ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਖੰਡ ਕਿਸੇ ਗਹਿਰੀ ਹਨੇਰੀ ਗੁਫ਼ਾ ਵਾਂਗ ਅਦਿੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਾਹਰੀ "ਮੈਂ" ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੀਊਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ, ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੰਧ, ਸਪਰਸ਼ ਅਤੇ ਸਵਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਪਤ ਪ੍ਰਾਣੀ। ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ, ਸਫ਼ਲਤਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ "ਮੈਂ" ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ "ਹਉਮੈਂ" ਜਾਂ "ਮੈਂ" ਕਹੀ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੂਸਰੇ ਖੰਡ ਦੀ ਝਲਕ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਦੀਵੀ "ਮੈਂ" ਹੈ। ਇਹ "ਮੈਂ" ਜੋਤ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ, ਇੱਕ ਗਹਿਰੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ, ਜਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਗ+ਤੀ ਅਰਥਾਤ ਭਗਤੀ।

ਭਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਬਲ, ਵੀਰਜ, ਰੂਪ, ਐਸ਼ਵਰਜ! ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਹਰੀ ਦੇਹ ਦੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ "ਭਗ" ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਸੰਸਾਰਕ ਸ਼ੋਹਰਤ ਸਾਮੱਗਰੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਦਾ ਮਾਹਰਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਹ ਖੰਡ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਸੀ... ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਸੀ। ਇਸ ਹੱਦ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜੰਗਾਂ, ਮਹਿਲ, ਲਾਵ ਲਸ਼ਕਰ, ਸਭ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਗਤੀ, ਸਿਮਰਨ, ਪਾਠ, ਪੂਜਾ, ਅਰਚਨਾ, ਬਾਹਰਲੇ ਖੰਡ ਵਿੱਚ, ਦੇਹ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਤ ਭਗਤੀ ਵੀ ਨਿਰਥੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—

"ਬਿਰਥੀ ਭਗਤਿ ਸਭ ਜਨਮ ਗਵਾਇ॥"

ਬਾਹਰ ਦੀ "ਮੈਂ" ਦੇਹ ਦਾ ਅਦਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾੜੇ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਭਲੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਵੀ "ਹਉਮੈ" ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਅਰਥ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸੁਖਮਨੀ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ—

"ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਕਰੈ ਹਉ ਧਾਰੇ॥
ਸ੍ਰਮੁ ਪਾਵੈ ਸਗਲੇ ਬਿਰਥਾਰੇ॥"

ਕਰੋੜਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਮਨੁੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ, "ਮੈਂ" ਦੇ ਸ਼ੋਧ ਵਿੱਚ, ਤਾਂ "ਮੈਂ" ਦੇ ਮਹਾਂਮੰਤਰੀ ਮਨ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ, ਇਸ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਧਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਦੀ ਕਾਮਨਾ... ਬੰਦਗੀ, ਤਪ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਵਰਗ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਕਰਮ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਮ ਦੀ ਦਿਹਾੜੀ, ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗੀ, ਭੌਤਿਕ ਸੁਖ, ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, "ਸ੍ਰਮ ਪਾਵੈ", ਦਿਹਾੜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗੀ ਪਰ ਪਰਮ ਅਰਥ, ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ, "ਸਗਲੇ ਬਿਰਥਾਰੇ" ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਸਰੀਰ ਨੂੰ "ਮੈਂ" ਸਮਝ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਮ, ਜਪ, ਤਪ, ਦਾਨ, ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਸਾਰੇ ਕਰਮ, ਦੇਹ ਆਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ, ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਪਰਿਵਾਰ, ਵਾਪਾਰ, ਸੰਸਾਰ, ਸਭ ਕੁਝ, ਸੁਖ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਅਧੀਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰਵਾਹ ਤੋਂ ਉਲਟ ਵਗਣ

ਦੀ ਵਿਅਰਥ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਦੀ ਦੇ ਵੱਗ ਰਹੀ ਧਾਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਤੈਰਾਕੀ...। ਫ਼ਿਜ਼ੂਲ ਦੀ ਕਵਾਇਦ... ਅਲਪ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਜਾਏਗਾ। ਸੁੱਖ ਦੀ ਸਹੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ, ਦੁਖ ਨਾ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਦੁਖ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਾ ਜਾਨਣਾ ਹੀ ਸੁਖ ਹੈ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਸੂਰਯੋਦੇ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਲੋਅ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਹੀ, ਰਾਤ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ। ਨਾ ਰਾਤ, ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਭਜਾਈ ਜਾਣੀ, ਨਾ ਦੁੱਖ ਧਕਿਆ ਜਾਣੇ, ਨਾ ਸੁਖ ਇਸ ਗ਼ੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਹ, ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਗਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਉਲਟ, ਤੈਰਾਕੀ ਵਾਂਗ ਨਿਸਫਲ ਯਤਨ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਧਾਨ ਅੰਦਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਊਂਦਾ ਹੈ, ਮਰਦਾ ਹੈ। ਭੋਗ ਤੋਂ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ, ਭੋਗ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਸੋਹਣਾ ਫੁੱਲ ਖਿੜਿਆ, ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਮੇਲ਼ੇ ਦਾ ਰਸ ਉਪਜਿਆ... ਇਹ ਨੇਤਰਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਰਸ-ਭੋਗ, ਕਲਾ ਭੋਗ, ਇਹ ਨਦੀਆਂ, ਝਰਨੇ, ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ, ਜਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਆਕਰਖਣ। ਇਹ ਕਰੋੜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ, ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾ ਵਗਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ, ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੰਜਮ, ਸੰਤੋਖ, ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਸਨੇਹਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਣਾ, ਅਤਿਕ੍ਰਮਣ ਹੈ... ਹੱਦ ਨੂੰ ਟੱਪਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੁੱਖ ਹੈ, ਇਹ ਪਾਪ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਸਮਾਜ ਲਈ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ, ਭੋਗੀ ਅਤੇ ਭੋਗੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਅ, ਭੋਗਿਆ... ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੂੰ "ਸੰਨਿਆਸ ਮਾਰਗ" ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਮੁਨੀਆਂ, ਸਿੱਧਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਜੈਨ ਦੀਖਿਆ ਅਤੇ ਬੋਧ ਭਿਕਸ਼ੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਤ੍ਰੇਤਾ ਕਾਲ ਦਾ ਇਵੇਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚਰਿਤ ਮਾਨਸ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਕਈ ਲੋਕ, ਜਿਹੜੇ ਘਰ-ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਸੁਰੱਖਿਆ, ਖਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ, ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਧਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵੱਲ ਪਲਾਇਨ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਕਿਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਜਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਟੀਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਧੁੱਪ, ਬਰਖਾ, ਸਰਦ ਰੁੱਤ ਸਹਾਰਦੇ। ਘਰ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ, ਭੋਗ ਇੱਛਾ ਸਤੌਂਦੀ। ਕਿਸੇ ਸਾਧ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ, ਅਯੁੱਧਿਆ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਸਾਖਿਆਤ ਕਰਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਗੰਗਾ ਲੰਘਣ ਵੇਲੇ, ਇੱਕ ਯੁਗਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸ਼ਿਲਾ ਨੂੰ ਪੈਰ ਨਾਲ ਛੁਹਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀ ਬਣ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਰਜਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਉੱਡ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਸ਼ਿਲਾ ਰੱਖ ਲਈਏ। ਉਹੋ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ, ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰ ਘਰ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਨਾਲ, ਇਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਰਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਸ਼ਿਲਾ ਨੂੰ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੈਰ ਛੁਹਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਉਹ ਸ਼ਿਲਾ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸੁੰਦਰ

ਇਕਾੜ੍ਹੀ ਬਣੇਗੀ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਨੂੰ ਖਤ ਲਵਾਂਗੇ, ਫਿਰ ਓਹਦਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ—

ਗ੍ਰਿਹਸ ਤੇ ਤਾਗੀ, ਉਦਾਸੀ, ਤਪੀ, ਸੁਤਯਾਗੀ ਮਹਾ ਬਿਨੁ ਨਾਮੀ ਦੁਖਾਰੇ—

ਘਰ ਜਨਾਨੀਆਂ ਸੰਤ ਲਾਵਾਰਿਸ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਾਮ ਇੱਛਾ ਸਤੌਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਜਨਾਨੀ ਬਣੌਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ... ਕੈਸੀ ਉਲਟ ਭੈੜਾਕੀ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਹੈ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੁਖ ਜਾਪਿਆ। ਉਸ ਦੁਖ ਦਾ ਮੂਲ ਨਾ ਵਿਚਾਰਿਆ। ਬਹੁਤੇ ਧਨ, ਬਹੁਤੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਚਾਹਤ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜੋ ਵੀ ਹੈ, ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਤੋਖਹੀਣਤਾ, ਦੁਖ ਘਟ ਕੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਆ ਮਲੌਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਸੁਖ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ... ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਦੁਖ, ਬੇਚੈਨ, ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਇਸ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮੇਲ੍ਹਦੇ ਹਨ—

"ਸੁਖ ਕੈ ਹੇਤਿ ਬਹੁਤੁ ਦੁਖੁ ਪਾਵਤ,
ਸੇਵ ਕਰਤ ਜਨ ਜਨ ਕੀ ॥" (ਪੰਨਾ 411)

ਇਹ "ਹਉਮੈ", ਮਨ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ... ਪੂਰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਗੁਰਕੁਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੁਰਲੱਭ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਦੇ ਮਹਾਂਵਿਦਿਆਲੇ, ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਮਾਸਤ ਕੋਈ "ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਐਕਸਪਰਟ" ਨਹੀਂ ਦਾ ਸਕਦੇ। ਮਨ ਵਿੱਚ, ਬਹੁਤ ਜਾਗੀਰਾਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਨ "ਹਉਮੈ" ਦੀਆਂ। ਧਨ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਉਮੈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਨ ਦਾ ਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਹਉਮੈ ਸੰਗ ਵਿੱਚ। ਧਨ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤਾਂ ਦਿਸਦਾ ਸੀ... ਦਾਨ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਿਖਾਵੀ ਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਸੇਵਾ, ਲੰਗਰ, ਦਾਨ... ਪਰ ਅੰਦਰ ਕਿਤੇ ਗਹਿਰੇ, ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਹੰਕਾਰ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਉਹ ਪਤਨੀ ਰੂਪ ਵੀ ਜਗ ਦੇਵੇ। ਹੰਕਾਰ ਤ੍ਰਸਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੁਖ ਭੁਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਖ ਵਿਧਾਤੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ... ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦਾ। ਹੰਕਾਰ ਟੱਜਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦੁੱਖ ਅੱਗੇ ਆ ਖਲੌਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਗ ਕਰਦਿਆਂ, ਤਪ ਕਰਦਿਆਂ, ਕਿਸੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਦਿਆਂ, ਮਨ ਦਾ ਇਹ ਸੁਭਾਅ ਸਦਾ ਦੁਖੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਜੋਗੀ ਦੁਖੀਆ ਜੰਗਮ ਦੁਖੀਆ, ਤਾਪਸ ਕਉ ਦੁਖੁ ਦੂਨਾ ਹੋ ।
ਆਸਾ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸਭਹਿ ਬਿਆਪੈ, ਕੋਊ ਮਹਲ ਨ ਸੂਨਾ ਹੋ ॥
ਅਵਰੁ ਦੁਖੀਆ, ਭੂਪਤਿ ਦੁਖੀਆ, ਰੰਕ ਦੁਖੀ ਬਿਪਰੀਤਾ ਹੋ ॥
ਕਹੈ ਕਬੀਰ ਸਭੈ ਜਗ ਦੁਖੀਆ, ਇੱਕ ਸੰਤ ਸੁਖੀ ਮਨ ਜੀਤਾ ਹੋ ॥"

ਮਨ ਦੇ ਅਧਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ, ਕਰਮ ਦੁਖਦਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ "ਸੰਤ", ਕੋਈ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਪਿਆਰਾ, ਮਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਇੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿੱਖਿਅਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰੂਹਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਭਿਆਸ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਬਲਵਾਨ ਆਤਮਾ, ਮਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਭੰਨ ਕੇ ਪਾਰ ਲੰਘ

ਸਕੇ। ਇਹ ਤਲ, ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਦੀਵੀ ਸੁਖ ਦਾ ਤਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

"ਨਾਨਕ ਸੁਖਿ ਸਵਨਿ ਸੋਹਾਗਣੀ ਸਚੈ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇ॥"

ਕੋਈ ਸੁਹਾਗਣਿ, ਸਾਈਂ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਸੁਭਾਗੀ ਨਾਰ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਮਤਿ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ, "ਨਾਮ" ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝੇਗਾ। ਫਿਰ "ਨਾਮ" ਕੁਝ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਏਗਾ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਈ... ਜਾਂ ਉਹ ਮਹਾਂਪੁਰਖ, ਬ੍ਰਹਮਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਗਏ। ਤਾਂ ਨਾਮ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ, ਮਹਾਂਸਾਗਰ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਈਂ ਵਾਲੀ ਸੁਹਾਗਣ ਸਮਾਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ... ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ, ਇਸੇ ਗੁਰ-ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਲੀਅ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸੁਹਾਗਣ ਗਰਵ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—

"ਕਊਣ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਮੌਤ ਆਏਂਗੀ ਔਰ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗੀ,
ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਦੀ ਹਾਂ, ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਉਤਰ ਜਾਵਾਂਗੀ॥"

ਇਵੇਂ ਦੀਆਂ ਮੁਕਤਿ ਰੂਹਾਂ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਬਾਗ ਦੇ ਸਦ ਮਹਿਕਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ, ਵੱਖ-ਵੱਖ (ਕਾਲਖੰਡ) ਵਿੱਚ ਕਈ ਖਿੜੇ। ਭੈਅ ਭਰਮ ਜਾਂ ਮੋਹ ਲੋਭ ਤੋਂ ਪਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਤੋਂ, ਉੱਪਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰ ਗਏ॥

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ, 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਰਸਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੋਤੇ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਸੰਨ 1820 ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ, ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਗਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਹੈ, ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।"

ਉਥੋਂ ਨਾ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਲੋਭ ਸੀ ਨਾ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰੋਅ ਸੀ... ਨਿਰਲੋਭ... ਨਿਰਭੈ... ਮਨ ਤੋਂ ਪਾਰਲੀ ਅਵਸਥਾ।

ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਹਉਮੈ ਭਗਤਿ ਕਰੇ ਸਭੁ ਕੋਇ॥ ਨਾ ਮਨ ਭੀਜੇ ਨਾ ਸੁਖੁ ਹੋਇ॥"

ਦੇਹ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਭਗਤੀ... ਰਸਨਾ ਜਾਪ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਹੱਥ ਸਿਮਰਨੀ ਜਾਂ ਮਾਲਾ 'ਤੇ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਚਾਹਤ ਹੈ। ਗੱਲ ਗੱਲ ਵਿੱਚ, ਸਵੇਰੇ ਹੋਏ ਦੋ ਘੰਟੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨਗੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ—

"ਕਹਿ ਕਹਿ ਕਹਣੁ ਆਪੁ ਜਣਾਇ॥ ਬਿਰਥੀ ਭਗਤਿ ਸਭੁ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇ॥"

ਗੱਲ ਗੱਲ ਵਿੱਚ, ਜਣੌਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੋਹਰਤ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਖਾਵੇ ਦੀ ਭਗਤੀ... ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਥਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਸੰਨਿਆਸ ਲਿਆ, ਤਪ ਕੀਤਾ,

ਪੰਡਿਤ, ਪੁਰੋਹਿਤ, ਮਹੰਤ, ਮਠਾਧੀਸ਼ ਬਣੇ, ਪਰ ਬਿਰਤੀ ਉਹੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ।

30 ਮਈ 2022 ਨੂੰ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਨਾਸਿਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਧਰਮ ਸਭਾ ਹੋਈ। ਸ੍ਰੀ ਹਨੂੰਮਾਨ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਬਾਬਤ ਖੋਜ, ਸ਼ਨਾਖਤ ਅਤੇ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਸਭਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਸੀ। ਦੂਰੋ-ਦੂਰੋਂ, ਕਈ ਮਹੰਤਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਮੰਡਲੇਸ਼ਵਰਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਭਾ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ, ਬੰਗਲੌਰ ਤੋਂ ਕਰੀਬ 400 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ, "ਕਿਸ਼ਕਿੰਧਾ" ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਅੰਜਨੀ ਗੁਫਾ ਹੈ, ਪੱਥਰ ਨਗਰੀ, ਬਾਲੀ ਅਤੇ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਦੀ ਗੁਫਾ, ਪੰਪਾ ਅਤੇ ਤੁੰਗਭਦਰਾ ਨਦੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਬਾਲਮੀਕਿ ਰਮਾਇਣ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚਰਿਤ ਮਾਨਸ ਵਿੱਚ ਵਰਨਿਤ, ਸ੍ਰੀ ਹਨੂੰਮਾਨ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਾਰੇ ਚਿਹਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਰੂਤੀ ਪਹਾੜ ਨੂੰ, ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਾਸਿਕ ਦੇ ਸੰਤ, ਮਹੰਤ, ਪਵਨ ਪੁੱਤਰ ਹਨੂੰਮਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ, ਨਾਸਿਕ ਦਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਰਕ, ਕੁਤਰਕ ਦੇ ਮੱਧ ਮਾਹੌਲ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਮਰਿਆਦਾ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਨਾਸਿਕ ਦੇ ਮਹੰਤ ਸੁਧੀਰ ਦਾਸ, ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਮਹੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਨੂੰ, ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਇਕ ਖੋਹ ਕੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਉੱਠੇ। ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ। ਪਰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵਾਇਰਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਧਰਮ ਦੇ ਉੱਚੇ ਆਸਨ 'ਤੇ ਵੀ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮਨ ਹੀ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਚਿ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਪੁਜੀ ਵਿੱਚ :

"ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ॥
ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ॥"

ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ... ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ, ਧਰਤ, ਆਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਾਸਾਰਾ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸੁਖ, ਸਾਡਾ ਦੁਖ, ਇਹ ਹਰਖ ਅਤੇ ਸ਼ੋਕ, ਮਾਨ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨ, ਸਾਡੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸਮਝ ਗਿਆ ਉਹ "ਹਉਮੈ" ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸੰਨ 1925-26, ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਮੰਡੀ (ਹਿਮਾਚਲ) ਦੇ ਰਾਜਾ ਲੱਛਮਣ ਸੈਨ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ, ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਗੁਰੂ ਹੈ ਸਨ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਮਰਿਆਦਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਸਾਡਾ ਤਿਆਰ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਛਕਦੇ ਹੋ। ਤਾਂ ਆਪ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗੱਫੇ ਛਕਾਉ।। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਤੇ ਰਾਜੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਮਾਇਆ, ਬਾਹਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਮਾਇਆ

ਤੋਂ ਰਾਸ਼ਨ ਖਰੀਦ, ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰ, ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ। ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੁਸਾਂ ਇਵ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ? ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕਿਹਾ, ਰਾਜਾ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ, ਤੇਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਪ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਿਹਨਤ, ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਜੋ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਹ ਛਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਤਨਾ ਨਿਰਲੋਭੀ, ਇਤਨਾ ਨਿਰਭੈਅ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ, ਹਿਮਾਲਯ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ... ਆਤਮ-ਆਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਵੇਲੇ—

"ਝਿਮਿਝਿਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵਰਸਦਾ ਤਿਸਨਾ ਭੁਖ ਸਭ ਜਾਇ॥
ਕੂਕ ਪੁਕਾਰ ਨ ਹੋਵਈ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ॥
ਨਾਨਕ ਸੁਖਿ ਸਵਨਿ੍ ਸੋਹਾਗਣੀ ਸਚੈ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇ॥"(ਪੰਨਾ 1419-20)

ਕੋਈ ਐਸੋ ਰੇ ਭੇਟੈ ਸੰਤੁ

ਜਗ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਥਿਰ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਪਿਲ ਅਸੀਂ ਮਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਰੋਜ਼ ਦਰਪਣ ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ, ਸੋਹਣੀ ਮੁਟਿਆਰ, ਬਿਰਧ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਵਿਧਵੰਸ਼, ਇਹ ਤੋੜ ਭੰਨ, ਹਰ ਖਿਨ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਨੱਖਾ ਸਰੀਰ, ਇਹ ਮਹਿਲ-ਮੰਦਰ, ਦੌਲਤ, ਕੁਝ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ, ਅਟਲ ਨਹੀਂ। ਮੀਰਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:-

ਯਾ ਜਗ ਮੇਂ ਕਛੁ ਥਿਰ ਨਹੀਂ, ਕਿਤੁ ਆਵੈ ਕਿਤੁ ਜਾਏ ॥
ਸੁਪਨੇ ਜਿਉ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਓ ਠੋਕ ਵਜਾਏ ॥

ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਔਰ ਹੱਥ 'ਚੋਂ ਸੱਭ ਉੱਡੀ ਜਾ ਰਿਹੈ। ਹਰ ਖਿਨ ਆਸ਼ੰਕਾ, ਹਰ ਪਲ ਚਿੰਤਾ। ...ਧਰਮ, ਆਤਮਬੋਧ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਟੁੱਟ, ਅਮਿੱਟ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਭੈਅ ਮੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ, ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਧਰਮ ਦਾ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਨੇਕ ਪੰਥਕ ਵੀਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ, ਨਿਰਾਕਾਰ ਅਤੇ ਸਾਕਾਰ ਪੰਥ, ਸ਼ਿਵਜੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਵੀਚਾਰ ਪੰਥ, ਜੋਗੀਆਂ, ਨਾਥਾਂ, ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਪੰਥ, ਇਸਲਾਮ ਪੰਥ... ਸਾਰਿਆਂ ਧਰਮ ਮਾਰਗਾਂ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਤੋਂ ਰੋੜੇ, ਪੱਥਰ, ਕੰਡੇ ਚੁੱਗ ਕੇ ਸੌਖੀ ਅਤੇ ਸੁਖੇਵੀਂ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ-

"ਕੋਈ ਐਸੋ ਰੇ ਭੇਟੈ ਸੰਤੁ, ਮੇਰੀ ਲਾਹੈ ਸਗਲ ਚਿੰਤ
ਠਾਕੁਰ ਸਿਉ ਮੇਰਾ ਰੰਗੁ ਲਾਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ-686-87)

ਸੰਸਾਰ, ਮਰਣਯੋਗ ਹੈ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਦਿਖ ਰਿਹੈ, ਸੰਸਾਰ, ਪਰਿਵਾਰ, ਵਾਪਾਰ, ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿਸ ਰਿਹੈ... ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਇਗਾ-

"ਜੋ ਦੀਸੈ ਸੋ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੈ ਜਿਉ ਬਾਦਰ ਕੀ ਛਾਈ।"

ਇੱਕ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਮਿਰਤੁਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਗੁਪਤ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ, ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਦਾ ਬੀਂ ਪਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁਸ਼ਲ ਮਾਲੀ... ਕੋਈ ਜੋਗ ਬਾਗ਼ਬਾਂ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਦੇ ਕੇ, ਸਿੰਚ ਕੇ, ਪਨੀਰੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ, ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬਾਂ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ-

"ਪੜੇ ਰੇ ਸਗਲ ਬੇਦ ਨਹ ਚੂਕੈ ਮਨ ਭੇਦ ॥
ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਨ ਧੀਰਹਿ ਮੇਰੇ ਘਰ ਕੇ ਪੰਚਾ ॥

ਪੰਜ ਵਿਕਾਰੀ, ਸ਼ਰਾਰਤੀ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਅਨਸਰ, ਇਕ ਖਿਨ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

ਸਾਰਾ ਖੇਦ ਗਿਆਨ ਕਾਗਦੀ ਹੋਏ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਬੇਚੈਨੀ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਨਾ ਹੋਈ।

"ਕੋਈ ਐਸੋ ਰੇ ਭਗਤੁ ਜੁ ਮਾਇਆ ਤੇ ਰਹਤੁ
ਇਕੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਮੇਰੈ ਰਿਦੈ ਸਿੰਚਾ॥" (ਪੰਨਾ 686-87)

ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਸ਼ਾਇਦ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਦੌਰ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਖੇਤਰ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੀਰੀਆ ਅਤੇ ਲਿਬਨਾਨ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਤਾਇਵਾਨ, ਇਜ਼ਰਾਇਲ ਅਤੇ ਫ਼ਿਲਿਸਤੀਨ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਚੀਨ... ਅਤੇ ਹੁਣ ਰੂਸ-ਯੂਕ੍ਰੇਨ ਦੀ ਜੰਗ! ਇਹ ਸਾਰੇ, ਪਰਮਾਣੂ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਖਿਨ ਦਾ ਅਸੰਤੁਲਨ, ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਵਿਗੜਿਆ ਦਿਮਾਗੀ ਤਵਾਜ਼ਨ... ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਖ਼ਾਕ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮੁਲਕ ਵੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ—

"ਇੱਕ ਭੀੜ ਰਹੀ, ਇੱਕ ਸ਼ੋਰ ਰਹਾ।
ਇਕ ਜਸ਼ਨ ਰਹਾ, ਕੋਹਰਾਮ ਰਹਾ।
ਜਬ ਕਸ਼ਤੀ ਡੂਬਨੇ ਵਾਲੀ ਥੀ,
ਸਾਹਿਲ ਪੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਆਮ ਰਹਾ॥

ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਦੇ, ਬੇੜੀ ਡੁੱਬਣ ਜੋਗਾ ਹਿਚਕੋਲੇ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ... ਹੁਣੇ ਬੱਸ ਡੁੱਬੀ ਕਿ ਡੁੱਬੀ ਔਰ ਕਿਨਾਰੇ ਤਮਾਸ਼ਾਈਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨਜ਼ਾਰਾ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ।

ਧਰਮ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਗ, ਧਰਮੀਆਂ ਵੱਲ, ਆਸ ਭਰੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਗ ਨੇ ਕਦੇ ਅੱਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੁਝਣਾ। ਕਿਸੇ ਰੱਬੀ ਹਿਰਦੇ 'ਚੋਂ ਸੀਤਲ ਜਲ ਦਾ ਸੋਮਾ ਫੁੱਟ ਪਵੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਰਿਸ਼ਮਾ ਹੋ ਜਾਵੇ... ਜਗ 'ਤੇ ਠੰਢ ਵਰਤ ਜਾਏ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ, ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪਰਿਵਰਤਤ ਹੋ ਜਾਣ... ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਪਨੀਰੀਆਂ, ਜਖ਼ਲਖ਼ਤ ਧਰਤੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲਹਿਲਹਾ ਉੱਠਣ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਗੀਤ ਗੂੰਜ ਉੱਠੇ। ਸੰਨ 2020 ਦਾ ਕਮੇਸਟ੍ਰੀ ਸਾਇੰਸ ਨੋਬਲ ਅਵਾਰਡ, ਅਮੇਰਿਕਾ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨੀ "ਜੇਨੀਫਰ ਡੌਡਨਾ" ਨੂੰ, ਜਿਨੋਮ ਐਡੀਟਿੰਗ ਰਿਸਰਚ ਵਜੋਂ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਹਰ ਜੀਅ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਇੱਕ ਕੋਡ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਡ ਦੀ ਸ਼ਿਨਾਖ਼ਤ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਕੋਡ ਪਾ ਕੇ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਜੀਅ ਦੇ ਜਿੰਸ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ, ਮਾਤਾ ਦੀ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਜਿਨੋਮ ਐਡੀਟਿੰਗ ਕਰਕੇ, ਅੱਗੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧੀ ਜਿੰਸ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ, ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਮਗਰੋਂ, ਵਿਦਵਾਨ, ਭਗਤ ਜਾਂ ਅਪਰਾਧੀ

ਖਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਨੋਮ ਐਡੀਟਿੰਗ ਜਾਂ ਕਾਇਆ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਦਾ ਇਲਮ, ਸਤਿਗੁਰ ਧੁਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ, ਆਪਣਿਆਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਖਸ਼ ਕੇ, ਜਗ ਸੁਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਉਦਾਸੀ 'ਤੇ ਸਨ। ਪਦ-ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਬੰਗਾਲ-ਆਸਾਮ ਵਿਚਾਲੇ, ਮਰਦਾਨਾ ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਹਾਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ, ਰਾਖਸ਼ਾਂ, ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹਿੰਸਕ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਨਾ ਮੰਨਿਆ, ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਕੌਡੇ ਰਾਖਸ਼ ਹੱਥ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੌਡਾ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਸ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕੜਾਹੇ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ "ਜਨਮ ਸਾਖੀ" ਵਿੱਚ ਸੁਣੌਂਦੇ ਹਨ—

ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਹਾ, ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਰਾਖਸ਼ ਤਲਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਜੀ ਤਲੀਂਵਨ ਦੇਹੁ... ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਸੁਣਦਾ ਨਾਹੀ।"

ਨਾ ਭਾਈ, ਮਰਦਾਨਾ ਸਾਡਾ ਮਿੱਤਰ ਹੈ। ਚੱਲ ਚਲੀਏ ਆਖ, ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਨੇ, ਉਸੇ ਖਿਨ ਕੌਡੇ ਅਤੇ ਕੜਾਹੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਤੇਲ ਉਬਾਲੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੌਡੇ ਨੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਕੜਾਹੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਘੱਤਿਆ। ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਤੇਲ, ਪੋਹ ਮਾਘ ਦੇ ਕੱਕਰ ਠੰਢੇ ਜਲ ਵਾਂਗ ਹੋਏ ਗਿਆ। ਅੱਗ ਬੁਝ ਗਈ... ਕੜਾਹਾ ਠੰਢਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਸਾਵਧਾਨ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ। ਤਾਂ ਰਾਖਸ਼ ਬੋਲਿਆ, ਸੱਚ ਆਖ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੱਸ ਕਰ ਬੋਲਿਆ, ਜੋ ਕੌਡਾ ਰਾਖਸ਼, ਇਸ ਤਾਈਂ ਹੁਣ ਖਾਹ... ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਵਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕੌਡੇ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੌਡੇ ਨੇ ਰਹਿੰਦਾ ਜੀਵਨ, ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਡਾ, ਗੋਕੁਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਇੱਕ ਥਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਮੇਰੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਭਾਈ, ਮਾਸ, ਸ਼ਰਾਬ, ਹੋਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਦੇ... ਸਾਕਤ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਾਦੀ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ, ਭਜਨ ਦਿਵਾਇਆ... ਕੁਝ ਦਾ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੀਵਨ ਰੂਪਾਂਤਰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਸੁਫ਼ੈਦ ਬਸਤਰ, ਗਲ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਲਾ, ਹੱਥ ਗੜਵਾ, ਪੂਰਨ ਮਰਿਆਦਾ ਧਾਰੀ ਸਾਧ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਅੱਗੋਂ ਬਿਤੀਤ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਇਸਰ ਦੇ ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਨ। ਅਫ਼ੀਮ, ਮਾਸ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਲਤ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਸ ਇੱਕ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ, "ਸੁੱਟ ਦੇ ਦਰਬਾਰਿਆ ਡੱਬੀ" ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਬਸ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਦਰਵੇਸ਼ ਹੋਇ ਗਿਆ। ਭੇਖ ਬਦਲ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ, ਬਾਰ ਬਰਟਨ ਦੇ ਘਰ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਅੱਖਾਂ, ਭਿੱਜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਮੇਮ ਦਾ ਦਿਲ ਪਸੀਜ ਗਿਆ, ਰੰਗੂਨ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਪਰਦੇਸ਼ ਗਮਨ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ, ਸ੍ਰ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪਹਿਲਾ

ਸਿੱਖ, ਬਿਖਮ ਰਾਹਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਰੰਗੂਨ, ਬੰਗਲੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਛੋਹੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲਿਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਸਤਿਗੁਰ ਤਾਂ "ਸਤਿ" ਸਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਸੰਤਾਂ-ਸੇਵਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਲਮ ਭਰ ਦੇਵੇ। ਸੰਨ 1910 ਦਾ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ, ਸਰਗੋਧਾ ਹੋਇਆ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਮੰਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਹਵਲਦਾਰ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਕੁਰੱਖਤ ਪੁਲਸੀਆ ਸੀ। ਕਪਤਾਨ ਕੋਲ ਅੜੰਗਾ ਲਾਇਆ, "ਇਹ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਜ਼ਹਿਰ ਕੱਢਦੇ ਹਨ।" ਏ.ਐਸ.ਆਈ. ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲੀਏ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਧ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ... ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ... ਆਪ ਸਣੇ ਕੇਸੀਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਫਿਰ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਛੱਕਦੇ ਹਨ। ਮੰਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਪਰ ਮੇਲੇ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ, ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੀ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੜਕੇ "ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ" ਲੱਗੀ... ਸ਼ਬਦ-ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਰੰਗ ਬੱਝਾ, ਕਈ ਮਸਤਾਨੇ ਹੋਏ ਗਏ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਚੱਲਿਆ। ਮਸਤਾਨੇ, ਭੌਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਝੂਮ ਝੂਮ ਪੈਣ। ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ, "ਇਹ ਕੀ ਕੰਜਰਖਾਨਾ ਪਾਇਆ ਹੈ? ਮਦਾਰੀਆਂ-ਮਰਾਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨੱਚਦੇ-ਟੱਪਦੇ ਹੋ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਜੇ ਇਵੇਂ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ਤੜਕੇ ਵਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ "ਸੰਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲੀਏ" ਨੇ ਆਰੰਭਿਆ। ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਬਾਣੀ 'ਚੋਂ, ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ—

"ਤੇਰੀ ਪਨਹ ਖੁਦਾਇ ਤੂ ਬਖਸੰਦਗੀ॥
ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ ਖੈਰੁ ਦੀਜੈ ਬੰਦਗੀ॥ (ਪੰ-488)

ਫ਼ਕੀਰੀ ਅਤੇ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਸਮਾ ਜਲੀ ਤਾਂ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਖਾਂ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਕਾਇਨਾਤ ਵੀ ਭਗਤੀ ਰਸ ਵਿੱਚ ਸਰਾਬੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕੀਲਿਆ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਝਾਕਨ-ਝਿਜਕਨ ਜੇਹਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕਹੇ, "ਵੇ ਨੱਥਿਆ ਆਹ ਮੌਕਾ ਹਈ, ਤੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਜਾ। ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਦੀਵਾਨ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ... ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੰਮੋਹਿਤ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਦੀਵਾਨ ਮਗਰੋਂ, ਨੱਥੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਬਸ ਇਤਨੀ ਹੋਸ਼ ਰਹੀ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਅੱਗੇ ਕੰਨ ਦਿੱਤਾ... ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਫੂਕ ਮਾਰੀ, ਬੇਸੁਰਤ ਹੋਇ ਗਿਆ। ਹੋਸ਼ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਗੈਬੀ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਗਾਉਂਦਾ ਫਿਰੇ, "ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ ਖੈਰੁ ਦੀਜੈ ਬੰਦਗੀ॥"

ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ
"ਕੋਈ ਐਸਾ ਹੈ ਭੇਟੇ ਸੰਤ ਮੇਰੀ ਲਾਹੇ ਸਗਲ ਚਿੰਤ
ਠਾਕੁਰ ਸਿਉ ਮੇਰਾ ਰੰਗੁ ਲਾਵੈ॥"

ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਕਹਿਰ ਅਤੇ ਕੂਕੇ

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, "ਦੀਵੇਂ ਅਤੇ ਤੂਫ਼ਾਨ" ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੂਫ਼ਾਨ ਨੇ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲਿਆ, ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਬੁਝਾ ਨਾ ਸਕੀ। ਸਾਗਰ ਦੀ ਹਿੱਕ 'ਚੋਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉੱਠੀਆਂ, ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਅੱਲ੍ਹੜ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਦੌੜ ਪਈਆਂ, ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਲ! ਕਿਨਾਰੇ ਨੂੰ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਮਿਟ ਗਈਆਂ। ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਉਵੇਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਝੁੰਡ ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਲ ਦੌੜਦਾ ਆਉਂਦਾ ਦਿੱਸਿਆ। ਕਿਨਾਰੇ ਨਾਲ ਜਾ ਸਿਰ ਮਾਰਿਆ, ਔਰ ਮਰ ਗਈਆਂ। ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਉਵੇਂ ਦੀਆਂ, ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਵਾਂਗ ਲਹਿਰਾਂ, ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ... ਫਿਰ ਹੋਰ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਲਈ ਮਿਟ ਜਾਣ ਦੀ, ਇਸੇ ਅਨੰਤ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂਅ, "ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ" ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ, ਇਹ ਸਾਰੇ, ਇੱਕੋ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕੇ ਹਨ। "ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ" ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਵੱਗੀ।

ਕੂਕਿਆਂ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਬਤ ਭਾਲ ਕਰਦੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆਂਕਲਨ ਕਰਦੇ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਲੱਭਦੇ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਜਾਸੂਸ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ, ਕਸਬੇ ਅਤੇ ਨਗਰਾਂ ਤੱਕ... ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ, ਤਪ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਦੀਵਾਨਾਂ 'ਚੋਂ ਆ ਰਹੀ ਢੋਲਕੀ ਛੈਣਿਆਂ ਦੀ ਛਣਕਾਟ ਤੱਕ, ਖ਼ਾਕ ਛਾਣਦੇ ਰਹੇ। ਜਾਸੂਸੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸੁੰਘਦੇ ਰਹੇ... ਕੁਝ ਅਤਾ-ਪਤਾ ਨਾ ਲਾ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ, "ਕਈ ਵਾਰ, ਝੌਂਗਿਆਂ, ਕਫ਼ਹਿਰਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਘਰ ਪੈਲੀਆਂ ਤਿਆਗ, ਬਾਵਰੇ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ, ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਾਂਗ, ਸ਼ਾਨਾਮੱਤਾ, ਚੀਨੀ ਘੋੜੀ ਤੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ, ਸੁਰੱਖਿਆਗਾਰਦ ਵਾਂਗ, ਤਕੜੇ ਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਧੜਕ ਕੂਕੇ, ਕਈ ਵਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਆਲ੍ਹਾ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ, ਸਿੱਧੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ "ਕੂਕੇ" ਸ਼ਾਹ ਹਨ ਜਾਂ ਫ਼ਕੀਰ!

ਕੂਕਾ ਸ਼ਾਹ-ਫ਼ਕੀਰ! ਤੜਕੇ, ਗਣੇ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਸਿਮਰਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਯਮਿਤ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਖੇੜਾ ਖੋਹ ਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਗਦਗ ਕਰਦੇ ਮੁੱਖੜਿਆਂ 'ਤੇ ਚਸਪਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਸ੍. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ, 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਮਾਸਟਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

"ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ, ਦਗ ਮਗ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ... ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਆਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ, ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਕੇ, ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ, ਸਾਦਾ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦਸ ਕੇ, ਖੁਦਮੁਖਤਾਰੀ ਦਾ ਸਬਕ ਦੇ ਕੇ, ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।"

ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਅਤੇ ਰਈਸ ਸਰਦਾਰ, ਰਜਵਾੜੇ, ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਧਨ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਬਗੈਰ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਆਢਾ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜਾਇਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸੰਨ 1857 ਮਈ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਪਿੱਛੇ, ਪੂਨੇ ਦੇ ਬਾਜੀਰਾਵ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਦੱਤਕ ਪੁੱਤਰ, ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਾ ਜੀ ਢੋਂਡੂਪੰਤ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੱਕ ਮੁਕੱਦਮਾ ਲੜ ਕੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ 14 ਕਰੋੜ (ਹੁਣ ਸ਼ਾਇਦ 14 ਹਜ਼ਾਰ ਕਰੋੜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ) ਦੀ ਮੋਟੀ ਰਕਮ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ, ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਇਸ ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ, ਜਰਮਨੀ, ਫਰਾਂਸ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਲਾਵਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਲੰਦਨ ਦੀ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਮਲੀਨ ਬਸਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਬਾਝੋਂ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਮਰ ਗਏ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੁਰਜੂਆ ਵਰਗ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ... ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ "ਦਾਸ ਕੈਪੀਟਲ" ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਗਿਆ, ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜੰਗ, ਪੂੰਜੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ ਲੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਪਰ, ਧੰਨ ਹੋ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੂਕਾ! ਘਰ, ਪੈਲੀਆਂ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਈਆਂ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ, ਅਣ-ਜੋਤੀਆਂ, ਅਣ-ਵਾਹੀਆਂ, ਅਣ-ਬੀਜੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਦੋ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਚੇਤੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ "ਦੀਦਾਰ-ਏ-ਲੋਚ" ਰਹਿ ਗਈ... ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਵਾਂਗ—

"ਇਹ ਤਨ ਮੇਰਾ ਚਸ਼ਮਾ ਹੋਵੇ, ਮੁਰਸ਼ਦ ਵੇਖ ਨ ਰੱਜਾਂ ਹੂ॥
ਮੁਰਸ਼ਦ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਹੈ ਬਾਹੂ, ਲਖ ਕਰੋੜਾਂ ਹੱਜਾਂ ਹੂ॥"

ਜਾਂ ਫਿਰ, ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚੇਤੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, "ਇਹਨਾਂ ਫ਼ਿਰੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ।"

"ਕੂਕਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀ", ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਸੀ। ਬਾਲਕ, ਜਵਾਨ, ਬਿਰਧ ਸਾਰੇ ਹੀ, ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਗਦੇ ਵੇਖੇ। ਜਿਹੜਾ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਇਸ "ਕ੍ਰਾਂਤੀ-ਪਥ" ਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛਾ ਭੁਲ ਗਿਆ... ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਦਿਸਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1968 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਡਾਲਟਨਗੰਜ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦੌਰਾ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਮਈ 1875 ਵਿੱਚ, ਅਦਨ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜੇ ਗਏ। 10 ਜੂਨ 1879 ਸੂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਜੀ ਇੱਥੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ, ਡਾਲਟਨਗੰਜ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 160 ਕਿਲੋਮੀਟਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰ ਕੇ, ਸਾਰੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਸਰੀਰ, ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸਾਰੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਸੀ। ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜੇਲ੍ਹ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਚੌਦਾਂ ਕਮਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਉੱਤਰੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸੂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ, ਚੌਦਾਂ ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਖੰਡ ਵਿੱਚ, ਸੂਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। 21 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਗਰੋਂ, ਇਹ ਜੇਲ੍ਹ, "ਬਾਲ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਘਰ" ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਪਾਸਿਓਂ ਪੜਚੋਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਨ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਸੁਪਰਿਨਟੈਂਡੈਂਟ "ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਿਵਕੁਮਾਰ ਸਿਨਹਾ" ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼, ਦਿੱਲੀਅਨ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਨੂੰ ਭੇਜਦਿਆਂ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਫ਼ਾਈਲ ਦੀ ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਾਣ-ਬੀਣ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹਨਾ ਦੋਹਾ "ਕੂਕਾ ਬਾਗੀਆਂ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੀ ਫ਼ਾਈਲ ਵੀ ਘੋਖੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਯਾਦ ਹੈ। ਜਦੋਂ 1875 ਦੇ ਜੇਲ੍ਹਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀ ਨਾਮ? ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ"।

ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ? ਉੱਤਰ ਸੀ— "ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ"।

ਪਤਾ ? ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ—"ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ।"

ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂ ਦੱਸਿਆ। ਕੂਕੇ ਮਰਜੀਵੜੇ, ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਬਸ ਸਤਿਗੁਰ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਹੁਕਮ!

ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਤਾਂ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਪਰ ਉਹ ਅੰਦੋਲਨ, ਵੱਖ-ਵਾਰ ਦੱਸ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਾਲ ਸੰਚਾਲਤ ਹੋਏ। ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ, ਸ੍ਰੀ ਚਿਤਰੰਜਨ ਦਾਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਜ੍ਰ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ, ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਜਿਹੇ ਸਮਾਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਾਲਿਆਂ, ਗਰਮਖਿਆਲੀ ਲਹਿਰ ਤੋਰੀ। ਖੁਦੀ ਰਾਮ ਬੋਸ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ 19 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਮੁਜ਼ੱਫਰਪੁਰ (ਬਿਹਾਰ) ਬਮ ਕਾਂਡ ਕੀਤਾ, ਫ਼ਾਂਸੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ, ਗਨੇਸ਼ ਦੱਤ ਪਿੰਗਲੇ, ਹਰਦਿਆਲ ਜਿਹੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਿਹੇ ਸੰਗਠਨ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵੇਖ ਲਵੋ, "ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ" ਇੱਕੋ ਨਿਵੇਕਲੀ ਲਹਿਰ, ਜੋ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ,

ਆਪਣੀ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਗੀ ਔਰ ਹਜ਼ਾਰ-ਹਜ਼ਾਰ ਤਸੀਹਿਆਂ, ਤਸ਼ੱਦਦਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲਦੀ, ਸਹਾਰਦੀ ਸਦਾ ਵਗਦੀ ਰਹੀ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਅਣਖੀ, ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਸੰਪਰਦਾ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕੌਮ ਬਾਗ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਫ਼ੇਹਰਿਸਤ, ਥਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਪਟਵਾਰੀਆਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ "ਕੂਕਿਆਂ" 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਕੂਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਭਰੀ ਅਜੀਬ ਦਾਸਤਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਸਤਾਂ ਸਿਆਹੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ, ਸਫ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਇਹ ਫ਼ਾਂ, ਫ਼ਾਂਸੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉੱਡਦੇ, ਰਕਤ, ਮਾਸ, ਮੱਝਾਂ ਅਤੇ ਹੱਡਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ 'ਤੇ ਅਮਿੱਟ ਇਬਾਰਤਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਸਨੀਕ ਦੱਸਦੇ ਸਨ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਾਲ ਸੰਨ 1947 ਤੱਕ, ਸ਼ਾਮ ਢਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੋਈ ਰੱਕੜ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਰਾਤ ਦੇ ਸੰਨਾਟੇ ਵਿੱਚ, ਕੂਕੇ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ, ਦੂਰ ਤੱਕ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਉੱਡਦੇ ਹੋਏ ਚੀਥੜਿਆਂ 'ਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਤਰਾਨੇ ਸੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਸੰਨ 1926 ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਉੱਤਰੀ-ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਸੰਗਠਨ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਕਿਸੇ ਗੁਪਤ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ ਆਜ਼ਾਦ ਨਾਲ ਮਿਲੇ। ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਗੁਫ਼ਾ ਵਾਂਗ ਸਥਾਨ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਜਲਦੀ ਹੋਈ ਮਸ਼ਾਲ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕ੍ਰਾਂਤੀਵੀਰ ਮਿਲੇ। ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ ਨੇ, ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਲਦੀ ਮਸ਼ਾਲ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮੌਨਵਾਰਤਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਹੱਥ ਦੀ ਤਲੀ, ਮਸ਼ਾਲ ਦੀ ਲੋਅ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਹੱਥ ਦੀ ਚਮੜੀ ਜਲਣ ਲੱਗੀ... ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਡੋਲ ਰਿਹਾ। ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ।

ਪ੍ਰਯੋਜਨ? ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਭਾਰਤ ਮਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ"—ਭਗਤ ਸਿੰਘ।

ਇਰਾਦਾ?—ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ।

ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਆਪੀ ਲਹਿਰ! ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਰਗਾ ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਰੋਪਣ ਕਰਨਾ... ਜੋ ਮੌਤ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕਾਂ ਕਰਨ... ਤੋਪ ਦੇ ਵਧ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਗੋਲਿਆਂ ਮੋਹਰੇ ਵੀ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸ ਦੇਣ।

ਡੇਢ ਸੌ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਨਵਰੀ 1872 ਤੋਂ ਜਨਵਰੀ 2022, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ, ਜਗ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਵਾਰ ਮਰ ਗਏ ਹੋਣਗੇ, ਦੋ ਵਾਰ ਨਵੀਂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ,

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ, ਜਿਵੇਂ ਲੰਘੇ ਹੋਏ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੋਵੇ। ਰਾਇਕੋਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੁਧਿਆਣੇ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ, ਸ਼ਹਾਦਤਾ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਨੇ ਥੋਕ ਵਿੱਚ 66 ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਮਣਕੇ ਪਰੋਏ।

ਦੂਰ... ਬਹੁਤ ਦੂਰ, ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ, ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਵੇਖ ਨਾ ਹੋਇਆ... ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਅਸਤਾਂਚਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਛਪਿਆ, ਤਾਂ ਯਕਲਖ਼ਤ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਤਾਰੇ, ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਕਾਸ਼ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ, ਜਮ-ਮਗ ਕਰ ਉੱਠੇ...।

ਅਹੰਕਾਰ ਪਾਪਾਤਮਾ

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ,

"ਨ ਸੁਰ ਸਸਿ ਮੰਡਲੋ ॥ ਨ ਸਪਤ ਦੀਪ ਨਹ ਜਲੋ ॥

ਅੰਨ ਪਉਣ ਥਿਰੁ ਨ ਕੁਈ। ਏਕੁ ਤੁਈ ਏਕੁ ਤੁਈ ॥ (ਪੰ. 143-44)

ਇੱਕ ਸਮਾਂ , ਸਰਵਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ, ਚੰਦ ਨਹੀਂ, ਧਰਤੀ ਨਹੀਂ, ਅੰਨ, ਹਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਣਾ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ... ਏਕ ਤੂੰ... ਸਿਰਫ਼ ਏਕ ਤੂੰ ਰਹਿ ਜਾਣੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣਾਈ। ਮਿੱਟੀ, ਪਾਣੀ, ਹਵਾ ਅਤੇ ਅੱਗ ਤੋਂ ਪੁਤਲਾ ਬਣਾਇਆ, ਵਿੱਚ ਜਿੰਦ ਪਾਈ... ਇੱਕ ਜੀਊਂਦਾ ਮਨੁੱਖ-ਵਜੂਦ ਬਣਿਆ... ਇਹ "ਮੈਂ" ਹਾਂ। ਇਸ ਮੈਂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ "ਅਹਮ" ਹੈ। ਇਹ ਮੈਂ, ਇਹ ਮੇਰਾ, ਮੇਰਾ ਸਿਰਜਿਆ, ਮੇਰਾ ਕਮਾਇਆ, ਮੇਰਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ "ਮੈਂ" ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦਾ ਬੋਧ, "ਕਾਰ" ਹੈ। ਅਹਮ+ਕਾਰ-ਅਹੰਕਾਰ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦਾ ਅਰਥ, ਹੰਕਾਰ, ਅਭਿਮਾਨ, ਦੰਭ, ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਇਹ ਹੰਕਾਰ, ਦੰਭ, ਘਮੰਡ, ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ। "ਅਹੰਕਾਰ" ਤਾਂ "ਮੈਂ" ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਔਰ ਇਹ ਭਾਵ ਹੀ, ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਹੇ ਜਨਮ ਮਰਣ ਮੂਲੰ, ਅਹੰਕਾਰੰ ਪਾਪਾਤਮਾ ॥

ਮਿਤ੍ਰੰ ਤਜੰਤਿ ਸਤ੍ਰੰ ਦ੍ਰਿੜੰਤਿ, ਅਨਿਕ ਮਾਇਆ ਬਿਸਤੀਰਨਹ ॥" (ਪੰਨਾ 1358)

ਅਹੰਕਾਰ ਦਾ ਭਾਵ, ਸੱਜਣਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਵੌਂਦਾ ਹੈ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਬਣੌਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਿੱਚ, ਮੋਹ ਦੇ ਬੰਧਨ, ਲੋਭ ਦੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ, ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਭਾਂਬੜ, ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ; ਇਹ ਸਾਰਾ ਵਿਸਥਾਰ, ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਜੰਮਦੇ ਹਨ।

ਅਹੰਕਾਰ, ਸੁਭਾਵਕ, ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸਥਾਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਾ ਰੋੜਾ ਸਮਝ ਕੇ, ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਰੰਭ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਤੋਂ, ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਸੱਜਣਾਂ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਹਾਲ ਜਿੱਤ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਕਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ... ਕਈ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ "ਅਹੰਕਾਰੀ" ਦਿਸ ਪੈਣਗੇ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖ-ਸੁਖ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹੋ ਭਾਵ ਹੈ। ਲੜਦਾ, ਝਗੜਦਾ, ਕਲੇਸ਼ ਪਾਉਂਦਾ, ਸਾਰੇ ਕੁਟੰਬ, ਸਮਾਜ

ਦਾ ਸੁਖ-ਚੈਨ ਖੋਹਦਾ, ਇਹ ਪ੍ਰੀਖੀਆ, ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਇਸੇ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ... ਕਲੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਮਰਦਾ ਹੈ ਔਰ ਫਿਰ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਹਿਰਦੇ ਧਾਰ ਕੇ, "ਮੈਂ" ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਪਰਸੁਰਾਮ ਵਿੱਚ ਅਤੁੱਲ ਬਲ ਸੀ। ਸਿਵਜੀ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ "ਪਰਸੁ" ਕਰਿਸ਼ਮਈ ਕੁਹਾੜਾ, ਪਲਕ ਦੀ ਝਪਕ ਮਾਤਰ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰਸੁਰਾਮ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ, ਕਸ਼ੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਾ ਸਹਸਤ੍ਰ ਬਾਹੂ, ਬਹੁਤ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਿਊਂਦਾ ਫੜ ਕੇ, ਕਾਰਾਗਾਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰਸੁਰਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ। ਜਮਦਗਨੀ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ। ਧਰਤੀ ਤੋਂ, ਕਸ਼ੱਤਰੀਜ ਵੰਸ-ਨਾਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਗਿਆ ਲਈ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਸਹਸਤ੍ਰ ਬਾਹੂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜ ਸਹਿਤ ਮਾਰ ਕੇ, ਰਾਵਣ ਨੂੰ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਣ ਕੇ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ, ਸੀਤਾ ਸੁਅੰਬਰ ਸਮੇਂ, ਜਨਕਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਨੇ, ਸ਼ਿਵ ਧਨੁਖ ਤੋੜਿਆ ਤਾਂ, ਸ਼ਿਵ ਭਗਤ ਪਰਸੁਰਾਮ, ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋ ਗਏ। "ਅਹੰਕਾਰ" ਵੱਸ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਲਛਮਣ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕ੍ਰੋਧ ਪੂਰਨ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ—

"ਸੁਨਹੁ ਰਾਮ ਜੇਹਿ ਸਿਵ ਧਨੁ ਤੋਰਾ॥ ਸਹਸਤ੍ਰ ਬਾਹੁ ਸਮ ਸੋ ਰਿਪੁ ਮੋਰਾ॥"

ਰਾਮ, ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸਿਵ ਧਨੁੱਖ ਤੋੜਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਹਸਤ੍ਰ ਬਾਹੂ ਵਾਂਗ ਮੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਨ, ਜੀਊਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ "ਬਾਲਕਾਂਡ" ਵਿੱਚ, ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਅਹੰਕਾਰ ਵੱਸ, ਪਰਸੁਰਾਮ, ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੁਹਾੜਾ ਚੁੱਕ ਮਾਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰਦੇ। ਲਛਮਣ ਵੀ ਰੋਸ ਵਿੱਚ ਪਰਸੁਰਾਮ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਸੀਤਲ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਭਾਵ ਵਿੱਚ, ਪਰਸੁਰਾਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਰਾਮ ਕਹੇਉ ਰਿਸ ਤਜੀਏ ਮੁਨੀਸਾ॥
ਕਰ ਕੁਠਾਰ ਆਗੇ ਇਹ ਸੀਸਾ॥"

ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਕ੍ਰੋਧ ਤਿਆਗ ਦਿਉ... ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕੁਹਾੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅੱਗੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਨ ਕਰੋ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਸ਼ਿਵਜੀ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਇਸ਼ਟ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਪਰਸੁਰਾਮ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦਾ ਸਿਰ ਅੱਗੇ ਆ ਗਿਆ। ਕੁਹਾੜਾ ਹੱਥੋਂ ਛੁੱਟ ਗਿਆ।

ਅਹੰ ਭਾਵ, "ਜਨਮ ਮਰਨ ਮੂਲੰ" ਹੈ। ਪਿਛੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਅਹੰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਲੱਬਧ ਲੈ ਕੇ ਜੰਮਿਆ। ਉਸੇ ਅਨੁਰੂਪ ਜੀਵਨ, "ਮੈਂ" ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਔਰ ਫਿਰ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਿਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਨ 1707 ।। 89 ਸਾਲ ਦੀ ਬਿਰਧ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਪੁੱਤਰ ਆਜ਼ਮ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ, ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ, ਦੂਰ-ਦੂਰ

ਤੱਕ ਰਾਜ ਵਧਾਇਆ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ, ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨੇ ਪੁੱਤਰ, ਮੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੋਣੇ ਖਲੋਤੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਮੌਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਧਰਮ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਿਹਾ ਨਾ ਦੁਨੀਆਂ। ਮੈਂ, ਜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਿਆ, ਹੁਣ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਬਣ, ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਕਰਤਾਰ ਹੈ। ਅਹੰਕਾਰ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਉਲਟ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਸੰਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕੀਆ ਸੁ ਹੱਥ ਕੀਆ... ਅਹੰਕਾਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਗ ਜਿੱਤ ਲਿਆ... ਮੈਂ ਕਰਤਾ। ਰਾਤ, ਦਿਨ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ। ਅਹੰਕਾਰ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਔਰ, ਅਤੀਤ ਦਾ ਕਾਲਖੰਡ ਗਵਾਹ ਹੈ, "ਹਰਿ ਜੂ ਹੰਕਾਰ ਨਾ ਭਾਵਈ॥" ਹਰਨਾਕਸ਼, ਧਰਤ ਲੋਕ, ਦੇਵ ਲੋਕ, ਜਿੱਤ ਲਏ। ਅਹੰਕਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਬਾਹੂਬਲੀ, ਵੱਡਯੋਧਾ। "ਮੈਂ" ਕਰਤਾ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਰ ਜੀਅ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਸੂਖਮ ਪਰਮਾਣੂਆਂ ਅੰਦਰ, ਜਿਹੜੀ ਪਰਮ ਊਰਜਾ ਸ਼ਕਤੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਉਹ ਰੱਬ ਹੈ... ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਨੂੰ ਉਸ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਸ਼ਕਤੀ ਚਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਰਨਾਕਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ, ਮੈਂ ਰੱਬ ਹਾਂ... ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਹੋਵੇ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਹਰਨਾਕਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। 6 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਬਾਲ, ਹਰਨਾਕਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ, ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਮਾਤਾ ਤੋਂ ਪੁੱਤ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਸਮਝੌਂਦੀ ਹੈ, "ਪੁੱਤਰ ਛੱਡ ਦੇ, ਰਾਮ ਨੂੰ... ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਸਉਪੀ ਕਰ... ਤੂੰ ਕੀ ਲੈਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ–

ਅਹੰਕਾਰ ਬਸਿ ਹੋਹਿ ਪਿਤੁ ਮਾਨਹੁ॥
ਸ੍ਰੀ ਹਰੀ ਕੀ ਕਿਛੁ ਸਾਰ ਨ ਜਾਨਹੁ॥

ਮਾਂ, ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ, ਅਹਮਕਾਰ ਭਾਵ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਹਾਰ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰੀ ਦਾ ਕਿਛ ਮਰਮ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ। ਹਰਨਾਕਸ਼ ਦਾ ਅੰਤ... ਆਪ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ।

ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ, ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਹਨ... ਹੱਥ, ਪੈਰ, ਮੂੰਹ, ਗੁਦਾ ਅਤੇ ਲਿੰਗ। ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ... ਅੱਖ, ਕੰਨ, ਨੱਕ, ਰਸਨਾ ਅਤੇ ਤਵੱਚਾ। ਇਹ ਦਸ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ... ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਔਰ ਭਰਮ ਪਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਦਾ। ਪਰ ਇਹ ਦਸ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਵਾਯੂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਵਾਯੂ, ਪ੍ਰਾਣ ਤੋਂ ਸੰਚਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ...। ਇਹ ਪ੍ਰਾਣ ਹੀ ਪਰਮ ਊਰਜਾ ਹੈ, ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਜਿਹੜੀ, ਅਸਥਾਵਰ ਜੰਗਮ, ਕੀਟ, ਪਤੰਗਮ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਔਰ ਅਸੀਂ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਣ ਹੀ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਕਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਕੇ, ਮਨੁੱਖ ਉਸੇ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ

ਰਾਹੀਂ, ਇਸੇ ਗਿਆਨ ਸੂਤਰ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਉਤਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ, ਮਰਮ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ, ਇਸ ਮੱਤ-ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ, ਉਹ ਜਲੌਰਾਗ, ਮਨ ਤੇ ਉਪਜੇ ਅਹੰਕਾਰ ਭਾਵ ਦਾ ਰੋਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ, ਧਰਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਧਾ, ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਪਾਲਨਹਾਰ ਅਤੇ ਸੰਹਾਰਕ, "ਕਰਤਾਰ" ਹੈ...

"ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਕਰਣਾ ਮੈ ਨਾਹੀ ਜਾ ਹਉ ਕਰੀ ਨ ਹੋਈ ॥"

ਰਹੀਮ ਖਾਨਖਾਨਾ, ਜਾਤ-ਬਿਰਾਦਰੀ ਵਜੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਅਕਬਰ ਦੇ "ਦਰਬਾਰੀ ਰਤਨ" ਸਨ। ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ "ਰਹੀਮ ਦੇ ਦੋਹੇ" ਬਹੁਤ ਸਿੱਖਿਆਪੂਰਨ ਹਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਅਕਬਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਨੌਂ ਮੈਂਬਰੀ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਹਸਤੀ। ਨਵਾਬ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਰਲ। ਹੰਕਾਰ ਨੇ ਛੂਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ, ਸ਼ੋਹਰਤ, ਧਨ, ਹਵੇਲੀਆਂ, ਸੇਵਕ, ਸਭ ਕੁਝ ਰੱਬ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਮਝਦੇ। ਵੱਡੇ ਦਾਨੀ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਲੋੜਵੰਦ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਵਜੋਂ ਦੇਣ ਲੱਗਦੇ, ਤਾਂ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿੱਤਰ, ਮਹਾਂਕਵੀ ਗੰਗ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਾਵਿ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ—

"ਸੀਖੇ ਕਹਾਂ ਨਵਾਬ ਜੂ, ਐਸੀ ਦੇਨੀ ਦੇਨ॥
ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਕਰ ਊਚੇ ਕਰਹੁ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਨੀਚੇ ਨੈਨ॥

ਨਵਾਬ ਜੀ! ਇਹ ਕਲਾ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖੀ ਹੈ, ਦਾਨ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ, ਹੱਥ ਉੱਚੇ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਰਹੀਮ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ—

ਦੇਵਣਹਾਰ ਕੋਈ ਔਰ ਹੈ, ਭੇਜਤ ਸੋ ਦਿਨ ਰੈਨ॥
ਲੋਗ ਭਰਮ ਹਮ ਪੈ ਧਰੇਂ, ਯਾ ਤੇ ਨੀਚੇ ਨੈਨ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ... ਰਾਤ ਦਿਨ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੰਚਾਰਕ ਹਾਂ, ਰੱਬ ਦੀ ਸ਼ੈਅ ਵਰਤਾਉਣ ਵਾਲਾ। ਲੋਕ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ... ਇਸ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੀਉਣ ਦੇ ਦੋ ਢੰਗ ਹਨ। ਦੇਹ ਨੂੰ ਭਰਮਵਸ ਮੈਂ ਸਮਝਣਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅੰਦਰਲੀ ਰੂਹ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਉਹ ਰੂਹ ਤੋਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੋੜ ਕੇ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਘਰ, ਵਪਾਰ, ਰੁਤਬਾ, ਸੁਖ... ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸ਼ੋਹਰਤ, ਦੌਲਤ ਦਾ ਕਰਤਾ; ਇਹ ਅਹੰਕਾਰ ਹੈ... ਏਹੋ ਜਗ ਦੇ ਦੁਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਜਨਮ, ਇਸੇ ਭਾਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਇਆ। ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ, ਆਪ ਵੀ ਦੁੱਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਂਦਿਆ... ਜਗ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਅੰਤ ਕਾਲਿਖ ਭਰੀ ਦਸਨੁਮਾ ਮੌਤ।

"ਹੇ ਜਨਮ ਮਰਣ ਮੂਲੰ, ਅਹੰਕਾਰੰ ਪਾਪਾਤਮਾ...॥"

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਮਜ਼ਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਇਸਮਾਈਲ ਖਾਨ, ਇੱਕ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਲਕ ਸਹਿਤ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ, ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, "ਇਹ

ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੋਵੇਂ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਅਨਾਥ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਲ ਜਾਏਗਾ। ਉਸ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਲਕ ਦਾ ਕੱਦ-ਕਾਠ, ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰੇ ਨੇਤਰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੂਰਮਾ ਬਣਾਵਾਂਗੇ। ਬਾਲਕ ਬਾਬਤ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ, ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਮੱਝ, ਇਸ ਲਈ ਰੱਖ ਛੱਡੋ। ਦੁੱਧ, ਮੱਖਣ, ਘਿਓ, ਬਾਦਾਮ, ਪਿਸਤਾ, ਛੁਹਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਕੜ੍ਹਿਆ ਦੁੱਧ, ਜਿੰਨਾ ਪੀ ਸਕੇ। ਮਾਲਸ਼ ਲਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਰੱਖੇ। ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ, ਤੀਰ, ਤੇਗਾਂ, ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਕਰਤਬ, ਡੰਡ ਬੈਠਕਾਂ, ਕੁਸ਼ਤੀ ਸਾਰੇ ਦਾਅ ਪੇਚ ਸਿਖਾਏ। ਕੁਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਗੜਾ ਜਵਾਨ ਹੋਇ ਗਿਆ। ਤਗੜੇ ਅਰਬੀ ਘੋੜੇ ਨੂੰ, ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਹਿੱਲਣ ਜੋਗਾ ਨਾ ਛੱਡਦਾ। ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੱਕੇ 'ਤੇ ਅੰਕਤ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਰਗੜ ਕੇ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦਾ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਾਲ ਰੱਖਦੇ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ। ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਕਿਸ ਵਾਰ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਅ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ, ਬਗੈਰ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਿਆਂ, ਦੁਸ਼ਮਨ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਸਮਝਾਈਆਂ। ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਕੋਠੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਲੜਕੀ ਜੰਮੀ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਵੱਡੀ ਹੋਈ। ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਜਾਂਦਾ, ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨ ਭਰਿਆ ਆਸਣ ਮਿਲਦਾ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਲਾਹੌਰ, ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਜਲੰਧਰ ਦੀਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਸਦਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ। ਸਦਾ ਜਿੱਤ ਹੁੰਦੀ। ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਭਾਵ ਵੈਂਦ ਵਗਣ ਲੱਗਾ। ਘਰ ਵਿੱਚ, ਧੀ-ਜਵਾਈ ਸਾਹਵੇਂ, ਹੰਕਾਰ ਭਰਿਆ ਬੋਲਦਾ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ, ਮੇਰੇ ਸਦਕਾ ਹਨ। ਮੁਗਲ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ, ਮੇਰੇ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪਠਾਣ ਹੀ ਮੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਪੂਰਾ ਪਿਆਰ ਮਾਣ ਦਿੰਦੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ, ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਭੇਟਾ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ... ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਮੌਜ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ, ਉਹ ਭੇਟਾ, ਮੋਹਰਾਂ, ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿੰਦੇ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਕਾਬਲ-ਕੰਧਾਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਆਈ। ਉਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਰੀਝ ਨਾਲ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਲਈ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਉਮਦਾ ਅਰਬੀ ਘੋੜਾ, ਇੱਕ ਸੁਫੈਦ ਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੀਨ ਕਾਰੀਗਰੀ ਵਾਲਾ ਬਾਰੀਕ ਪੋਸ਼ਾਕਾ ਲਿਆ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀਆਂ। ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ, ਕੋਲ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਾਕ, ਪੈਂਦੇ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ, ਕਿਤੇ ਦੌਰੇ ਜਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਪੋਸ਼ਾਕ ਅਤੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਆਵੀਂ। ਪੈਂਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ... ਘਰ ਗਿਆ। ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੇ, ਧੀ ਅਤੇ ਜਵਾਈ ਅਸਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਇਆ। ਜਵਾਈ ਦੀ ਨੀਅਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ

ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਪੌਸ਼ਾਕਾ ਮੰਗ ਲਿਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਇਹ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪੌਸ਼ਾਕਾ ਪਾ ਕੇ, ਇਸ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਪੈਂਦਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕੋਲ ਨਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਜਾਣ ਲਈ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਭੇਜਿਆ, ਪਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਜਵਾਈ ਉਹੋ ਰੇਸ਼ਮੀ ਤਿੱਲੇ ਜੜਿਆ ਪੌਸ਼ਾਕਾ ਪਾ ਕੇ, ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਤਫ਼ਰੀਹ ਕਰਨ ਨਿਕਲਿਆ। ਇੱਕ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਧਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ਕੁਝ ਯੋਧਿਆਂ ਨਾਲ, ਸੁਫੈਦ ਬਾਜ਼ ਲੈ ਕੇ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਆਏ। ਬਾਜ਼ ਨੇ ਇੱਕ ਦੋ ਕਰਤੱਬ ਦਿਖਾਏ। ਬਹੁਤ ਫੁਰਤੀਲਾ, ਹੰਸ ਵਾਂਗ ਸੁਫੈਦ ਸੋਹਣਾ ਬਾਜ਼ ਸੀ। ਇੱਕ ਪੰਛੀ ਦੇ ਮਗਰ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰੀ... ਉਸੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਅਸਮਾਨ ਖਾਂ, ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਦਾ ਜਵਾਈ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਐਸਾ ਦੁਰਲੱਭ ਬਾਜ਼ ਕਦੀ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ-ਜਵਾਨਾਂ ਬਹੁਤ ਲੱਭਿਆ। ਇਸੇ ਬਾਗ਼ ਵੱਲ ਆਇਆ ਸੀ... ਇੱਥੇ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਦਾ ਜਵਾਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਹਾਲਾਤ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ, ਉਸ ਪਾਸੇ ਜੁੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੋਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ। ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਝਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ। ਉਹ, ਰਾਤ ਦੇ ਪਾਏ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਬਾਜ਼ ਬਾਬਤ ਪੁੱਛਿਆ। ਬਾਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਸੀ। ਪੈਂਦਾ ਸਭ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਵਾਰ, ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂਹ ਕੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ, ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉਥੋਂ ਤੁਰਿਆ, ਸਿੱਧਿਆਂ ਪੈਂਦੇ ਘਰ ਗਿਆ। ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸੀ, ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਸਮਾਂ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਚੌਬਾਰਾ, ਧੀ-ਜਵਾਈ ਦਾ ਹੈ ਸੀ। ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਵਾਈ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪੌਸ਼ਾਕਾ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਬਾਜ਼ ਕੈਦ ਸੀ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਉਹ ਪੌਸ਼ਾਕਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ ਲੈ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਰੋਸ ਵਿੱਚ ਭਰ ਕੇ, ਪੈਂਦੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਲੱਤ ਮਾਰੀ। ਆਪ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਡਿੱਗਾ, ਪੌਜ਼ਾਰੀ ਦੂਏ ਪਾਸੇ। ਅਕਿਰਤਘਣ, ਧੋਖੇਬਾਜ਼, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਬਹੁਤ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਈਆਂ, ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਪੈਂਦੇ ਨੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਭਾਈ, ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਕੁਤਬ ਖਾਂ ਕੋਲ ਜਲੰਧਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ, ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। "ਗੁਰੂ" ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਫੜ ਕੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ, ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ, ਸੂਬਾ ਜਲੰਧਰ ਕੁਤਬ ਖਾਂ, ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਆਦਿ ਯੋਧਿਆਂ ਨਾਲ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਪੁੱਜਾ। ਬਹੁਤ ਗਹਿਗੱਚ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਬਹੁਤੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜ ਮਾਰੀ ਗਈ... ਸਿੱਖ ਯੋਧੇ

ਵੀ ਕਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਜੰਗ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਆ ਖਲੋਤੇ। ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਅਰਬੀ ਘੋੜਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ "ਵਰੋਲਾ" ਰਖਿਆ ਸੀ, ਵਾਹ ਵਰੋਲੇ ਵਾਂਗ ਦੌੜਨ ਵਾਲਾ, ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਇਆ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਪੈਂਦਿਆ, ਫੇਰ ਨਾ ਕਹੀਂ, ਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੂੰ ਵਾਰ ਕਰ। ਪੈਂਦੇ ਨੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਦੋ-ਧਾਰੀ ਖੜਗ ਨਾਲ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ 'ਤੇ ਵਾਹ ਕੀਤੇ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਬਚਾ ਗਏ। ਪੈਂਦੇ ਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਸੀ। ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਥੀ ਫੜ ਲਵਾਂ ਤਾਂ ਹੱਥੋਂ ਛੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਘੋੜਾ ਫੜ ਕੇ ਪਲਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਲੱਲੇ ਤੇਗ ਕੇ ਫਿਰ, "ਗੁਰੂ" ਨੂੰ ਫੜ ਲਵਾਂਗਾ। ਪੈਂਦੇ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲਿਆ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਘੋੜਾ ਰਤਾ ਹਿਲਾ ਵੀ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ, ਲੈ ਪੈਂਦਿਆ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਵਾਰੀ ਸਾਂਭ। ਹੱਥ ਦਾ ਤੇਗਾ ਮਾਰਿਆ, ਪੈਂਦਾ ਦੋ ਫਾੜ ਹੋ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਫਿਰ ਦਇਆ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਓਏ ਪੈਂਦਿਆ, ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹ। ਪੈਂਦੇ ਜਿਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਲਏ, "ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ! ਮੈਂ ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਤੇਗ ਹੀ ਮੇਰਾ ਕਲਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ ਦਿਉ... ਔਰ ਸਵਾਸ ਟੁੱਟ ਗਏ। "ਅਹਮ" ਦੇਹ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅੰਰ ਦੇਹ, ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਹਰਲੀ ਭੱਜ ਦੌੜ, ਦਰੱਖ਼ਤ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਖੇੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ "ਅਹੰਕਾਰ" ਮਿੱਤਰਾਂ, ਸੱਜਣਾਂ ਤੋਂ ਤੋੜਦੀ ਹੈ... ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਬਣੌਂਦੀ ਹੈ। ਸੱਜਣ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਤਕਰੀਬਨ 800 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਤਭੇਦੀ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ੀਆ-ਸੁੰਨੀ ਦੇ ਝਗੜੇ ਆਰੰਭ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਵੰਡੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਅਮੀਰ ਖ਼ਲੀਫ਼ਾ, ਕਾਜ਼ੀ, ਮੁੱਲਾਂ, ਮੌਲਵੀ, ਸ਼ੇਖ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ... ਇੱਕ ਦੂਏ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ, ਫਿਰਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦੀ ਸੋਚ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। "ਗੁਲਿਸਤਾਂ" ਵਿੱਚ ਕੌਮੀ ਦਰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ—

"ਸ਼ੁਣੀ ਦਮ ਕਿ ਰਾਹੇ ਮਰਦਾਨੇ ਖੁਦਾ, ਦਿਲੇ ਦੁਸ਼ਮਨੇ ਨ ਕਰਦੰਦ ਤੰਗ॥
ਤੌਰਾ ਕਿ ਮਯੱਸਰ ਸ਼ੇ ਹਾਲੇ ਮਕਾਂ, ਕਿੰਵਾ ਦੋਸਤਾਨੇ ਖਿਲਾਫਸਤੋ ਜੰਗ॥"

ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮੀ ਇਨਸਾਨ, ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅੱਜ ਹਾਲਾਤ ਇਵੇਂ ਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੱਜਣਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਵੀ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਅਹੰਕਾਰ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਹੋਇ ਦਇਆਲ

ਸੇਵਾ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਲਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

ਕਾਮਨਾ ਅਧੀਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀ, ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ। ਕੋਈ ਮੰਦਰ, ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹਨ—

ਇੱਕ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ—

ਭਾਈ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ?

ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਹਥੌੜੇ ਨਾਲ ਤੋੜ ਰਿਹਾ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਥੱਕਿਆ ਚਿੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ, ਬੇਮਨ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ—ਵੇਖਦਾ ਨਹੀਂ... ਕਿਸਮਤ ਦੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਿਹਾਂ। ਦੂਜਾ ਸੱਜਣ, ਕਾਰਸੇਵਕ ਹੈ। ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਚਾਅ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ, "ਭਾਈ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ? ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਸੇਵਕ ਬੋਲਿਆ—"ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਘਰ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਸੰਗਤ ਜੁੜੇਗੀ, ਸਿਮਰਨ, ਸੇਵਾ, ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲੇਗਾ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਦਇਆਲ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰੌਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਉਹੀ ਕਰੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਰੱਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਿਆ ਹੈ—ਤਾਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਸਾਹਿਬ ਹੋਇ ਦਇਆਲ ਤਾ ਸਾਈ ਕਾਰ ਕਰਾਇਸੀ ॥
ਸੋ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਜਿਸ ਨੋ ਹੁਕਮ ਮਨਾਇਸੀ ॥" (ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ)

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਖਿਨ ਇੱਛਾ ਤਰੰਗਾਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਹਰ ਪਲ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਦੇ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਉਨ ਸਭੀਆ ਮਨੋਦਿਸ਼ਾਵਾਂ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਹੋਵੈ ਪਰਵਾਣੁ ਤਾ ਖਸਮੈ ਕਾ ਮਹਲੁ ਪਾਇਸੀ"

ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ, ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਣ ਹੋਣਾ ਅਤੇ—

ਫਿਰ ਖਸਮ ਦਾ ਮਹਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ। ਸੇਵਕ ਦੇ ਭਾਵ ਤੋਂ ਯਾਤਰਾ ਆਰੰਭ ਹੋਈ, ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹਲ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ।

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਗੈਰ ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। "ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ" ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਹੈ ਪਰ

"ਅਕਰਮ" ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਦਿਮਾਗੀ ਸੰਤੁਲਨਹੀਨਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਫ਼ਿਜ਼ੂਲ ਦੀ ਤੋੜ-ਭੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਰਜਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਕਰਮ, ਚੇਤਨਹੀਨਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਸੋਈ ਕਾਜ ਕਰਾਉ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਵੈ।"

"ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ॥"

ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੋਂ ਜੋ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਿਕਲੇ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਹ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਇਰਸ਼ਾਦ ਕਾਮਿਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਮੁਝੇ ਕਿਆ ਸਮਝ ਥੀ ਕਯਾਮ ਸੇ। ਮੁਝੇ ਕਿਆ ਗਰਜ਼ ਥੀ ਉਜ਼ੂ ਸੇ।

ਤੇਰੇ ਕਦਮੇ ਪਾਕ ਕੀ ਤਲਾਸ਼ ਥੀ, ਜੋ ਝੁਕਾ ਰਹਾ ਨਿਮਾਜ਼ ਮੇਂ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਮੁਸ਼ਤਫ਼ਾ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮ, ਨਬੀ ਰਸੂਲ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਉਜ਼ੂ ਦੀ, ਪੰਜ ਇਸ਼ਨਾਨੇ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਝੁਕਿਆ ਰਿਹਾ।

ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਰਨ ਜੋਗ ਨਹੀਂ—"ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਕਰਣਾ ਮੈ ਨਾਹੀ ਜਾ ਹਉ ਕਰੀ ਨ ਹੋਈ॥

ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਨਿਮਿਤ ਹਾਂ, ਇੱਕ ਬਹਾਨਾ ਹਾਂ। ਕੰਮ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਇਹ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਪਰਵਾਨ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸਨ। ਇਤਨਾ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਇਤਨਾ ਭਿੱਜ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ, ਸੰਗਤਾਂ ਮੰਤਰ-ਮੁਗਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕਿਸੇ ਮਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਏ। ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ, ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ, ਹਿਰਦਾ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੰਗ ਪਿਆ। ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਜਾ ਕੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, ਤੁਹਾਡਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਿਆ, ਮਨ ਬਾਗ਼-ਬਾਗ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਤਨਾ ਅਨੰਦਮਈ ਕੀਰਤਨ ਸ੍ਰਵਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰੋ, ਇੱਕ ਦਿਨ, ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰੋ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੇਟ, ਜੋ ਵੀ ਹੁਕਮ ਕਰੋਗੇ, ਮੈਂ ਦਿਆਂਗਾ।

"ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ"—ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਿਤ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਗਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਣੌਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ

ਆ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਵੇ... ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੇ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।" ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ, ਜਮੁਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਲੁਜ, ਬਿਆਸ, ਰਾਵੀ, ਜੇਹਲਮ, ਝਨਾਅ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਅਟਕ ਦਰਿਆਓ ਪਾਰ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਅਤੇ ਦਾਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ, ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਮੈਂ ਮਾਤਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਲਈ ਗਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।"

"ਸੋ ਸੇਵਕੁ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਜਿਸਨੋ ਹੁਕਮ ਮਨਾਇਸੀ॥"

ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਲਈ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਲਈ, ਉਸ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਮਹੱਲ ਉਡੀਕਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੇਂ, ਮਾਸਟਰ ਸੁਹਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਇਵੇਂ ਦੇ ਹੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੋ ਸਨ। ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਦ ਹੋ ਸਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖੇਡਾਂ, ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਹੋ ਸਨ, ਇੱਕ ਵਾਰ, ਸਤਿਗੁਰ ਅੱਗੇ, ਕੁਝ ਦਿਨ ਮੰਡੀ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ, ਜਾਓ... ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਉਗੇ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰੋਗੇ। ਮੰਡੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਸਕੂਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ, ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵੀ ਨਿੱਤ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ। ਸਹਜ, ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਮਿੱਠਬੋਲੜੇ ਸੁਭਾਅ ਕਰ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ, ਪਸੰਦੀਦਾ "ਮਾਸਟਰ ਜੀ" ਹੋ ਗਏ। ਖੁਸ਼ਬੋ ਮੰਡੀ ਦੇ ਰਾਜਾ, ਲੱਛਮਣਸੈਨ ਤੱਕ ਪੁੱਜੀ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਭੇਜ ਕੇ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

"ਹਮ ਚਾਕਰ ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ"—ਕਹਿ ਕੇ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਵਕਤ ਮੰਗਿਆ। ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼, ਰਾਜ ਮਹੱਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਜਾਓ, ਸਿੱਖਿਆ ਦਿਓ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ, ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਸ਼ਾਸਤ, ਸੱਭਿਅਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਜਾ ਲਛਮਣਸੈਨ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਸੀ।

ਰਾਜੇ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਆਇਆ। ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਸ਼ਨ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸੀ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਅਤੇ ਪਕਵਾਨਾਂ ਦਾ, ਰਾਜ ਦਰਬਾਰੀ ਆਨੰਦ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਜਿਹਾ ਰਾਸ਼ਨ—ਘਿਉ, ਖੰਡ, ਆਟਾ-ਮੈਦਾ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਅਰਜ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਆਪਣਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗੱਫੇ ਵੰਡੋ। ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਮਾਇਆ ਵੀ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਵੀ ਹੋਰ ਰਾਸ਼ਨ ਸਮੱਗਰੀ ਖਰੀਦ ਕੇ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਲੰਗਰ, ਮਹਿਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ, ਸਥਾਨਕ

ਪਹਾੜੀ ਲਾਂਗਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋੜਵੰਦ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਸਾਰਾ ਲੰਗਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਪੱਚੀ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਪਾਣੀ ਛੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ 10-15 ਰੁਪਏ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਬਚਾ ਲੈਂਦੇ। ਉਹ ਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਦੌਲਤ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਸੋਧ ਦਾ ਲੰਗਰ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ, ਦਾਲਾਂ, ਭਾਜਾ, ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪ ਆਪਣਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਛਕਾਇਆ। ਖ਼ਬਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਲੱਗ ਗਈ। ਸੱਦ ਬੁਲਾਇਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਵੱਖਵਾਦ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ? ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ—ਰਾਜਾ! ਤੂੰ ਸੱਚ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ? ਤਾਂ ਸੁਣ, ਤੇਰੀ ਕਮਾਈ ਪਾਪ ਦੀ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲੜਕੀਆਂ ਵੇਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਵਪਾਰ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ, ਟੈਕਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਕਾਰਿੰਦੇ, ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਜਬਰਨ ਮਾਮਲੇ ਉਗਰਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਤਾਂ ਤੈਥੋਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਤੇਰਾ ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਧਨ, ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਛਕ ਸਕਦਾ। ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਛਕਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ।

ਹੁਣ, ਇਸੇ ਖਿਨ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਮਹਿਲ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ... ਸਿੱਖ ਨੂੰ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਮਹਿਲ ਉਡੀਕਦੇ ਹਨ। ਨਿਧੜਕ ਬੋਲ ਕੇ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੋਂ ਉੱਠ ਪਲੋਤਾ। ਠਹਿਰ ਜਾਉ ਮਾਸਟਰ ਜੀ! ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੋਈ ਸਤਿਵਾਦੀ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਹੋ, ਸਦਾਚਾਰੀ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾ ਜਾਉ। ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਖਿਮਾ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਸਵੱਛ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣ, ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ।

ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ, ਪੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਹੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਹੱਟੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰ ਥਾਂ, ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਾ, ਸੁੱਚਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਚਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਹਜ਼ਰੋ ਵਿੱਚ, ਕਰਿਆਨੇ ਦੀ ਹੱਟੀ ਚਲਾਉਂਦਾ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ, "ਭਾਈ ਸੇਖਾ" ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਹਜ਼ਰੋ ਦਾ ਕੋਤਵਾਲ, ਪਠਾਨ ਬਹੁਤ ਖੂੰਖਾਰ ਅਤੇ ਮਤੱਸਬੀ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਧਰਮੀ ਕਾਫ਼ਰ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਹਜ਼ਰੋ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਡੁਗਡੁਗੀ ਪਿਟਵਾ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਹਜ਼ਰੋ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ਰ ਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ "ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ" ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਜਾਏਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੀਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਜੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਘੋਰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਿਨਾਖ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲੇ। ਕਈ ਚੰਗੇ-ਭਲੇ ਲੋਕ ਵੀ

ਮੁਕਰ ਗਏ। ਭਾਈ ਮੇਖੇ ਦੀ ਹੱਟੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕੀਤੀ, "ਤੂੰ "ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ" ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ? ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਭਾਈ ਮੇਖਾ ਬੋਲਿਆ, ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਆਪ ਰੱਬ ਹੈ। ਮੈਂ ਰੱਬ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਮੁਨੱਕਰ ਹੋਵਾਂ।

"ਤੁਸੀਂ ਭਲਾ ਇਹ ਦੱਸੋ"—ਭਾਈ ਮੇਖੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਕਹੇ, ਆਪਣੇ ਨਬੀ ਰਸੂਲ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਛੱਡ ਦਿਉ, ਤਾਂ ਕੀ ਛੱਡ ਦਿਓਗੇ?"

"ਕਤੱਈ ਨਹੀਂ"—ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ, "ਭਾਵੇਂ ਸਿਰ ਕਲਮ ਹੋ ਜਾਏ, ਨਬੀ ਰਸੂਲ ਤੋਂ ਮੁਨੱਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮੁਨੱਕਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ—ਭਾਈ ਮੇਖੇ, ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਚੱਲ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ, ਕੋਤਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਤੇਰੇ ਹਾਲ ਚਾਲ ਲੈਣਗੇ।

ਭਾਈ ਮੋਖਾ, ਗੁਰੂ ਆਸਰਾ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖ, ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਬਹੁਤ ਡਰਾਇਆ, ਧਮਕਾਇਆ, ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਲਈ। ਪਰ ਮੋਖਾ, ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੀਤ 'ਤੇ ਅਟੱਲ ਰਿਹਾ।

ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਤਾਂ ਲੈ ਫਿਰ, ਤਾੜ-ਤਾੜ ਪਠਾਨੀ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਚਪੇੜਾਂ, ਘਸੁੰਨ ਮੂੰਹ ਤੇ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਪੈਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਅਜੇ ਵੀ? ਲਾਠੀ ਚੁੱਕ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੇਖੇ ਨੇ ਧਿਆਨ, ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਥੱਕ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕੋਤਵਾਲੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਧੱਕੇ ਦੇ ਕੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ।

ਮਨ ਗ਼ਮਗੀਨ ਸੀ। ਚਲ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਭਾਈ ਮੋਖਾ, ਅੱਜ ਉਦਾਸ-ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਹੈਂ?

ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਮੋਖਾ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਮਨ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਧੱਕਾ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਮਾਰਿਆ-ਕੁੱਟਿਆ ਹੈ? ਮੋਖਾ ਰੋ ਪਿਆ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੀ-ਜਾਣ ਹੋ। ਸਭ ਕੁਝ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ? "ਇਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ"—ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮੁਖੜੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਚਪੇੜਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ, ਝੱਗਾ ਲਾਹ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ, ਸਾਰੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਲਾਠੀ ਦੇ ਨੀਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪਏ ਸਨ।

"ਭਾਈ ਮੋਖਾ"—ਸਤਿਗੁਰ ਬੋਲੇ, "ਇਹ ਚਪੇੜਾਂ, ਲਾਠੀਆਂ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਵੱਜੀਆਂ ਹਨ। ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ! ਮੋਖੇ ਕੰਬਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੇ ਸੱਤ ਦਿਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਸੁ, ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਤੈਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿਆਂਗੇ। "ਜੇ ਉਹ ਆਪ ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਤੱਕ ਜਿਊਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਸੱਦੇਗਾ"—ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਸਹਜੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ, ਪਠਾਨ ਕੋਤਵਾਲ, ਚੁਬਾਰੇ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗਾ, ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਕਲ ਗਏ।

"ਸਾਹਿਬ ਹੋਇ ਦਇਆਲ"...

ਸੁਣਿ ਸਹ ਕੀ ਇਕ ਬਾਤ ਸੁਹੇਲੀ

ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਪਿਤਾ, ਦੋ ਮਿਲੇ, ਤਾਂ ਮਾਨਸ ਦੇਹ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਦੋ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ, ਦਵੰਦ ਵਿੱਚ ਜੰਮਿਆ। ਇਹ ਦੂਈ ਜਨਮ ਨਾਲ ਆਈ। ਦੇਹ, ਭੌਤਿਕ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਸ਼, ਆਤਮਾ ਪਾਈ। ਦੇਹ ਅਤੇ ਆਤਮਾ, ਦਵੰਦ ਸਿਰਜਤ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਦੂਈ, ਇਹ ਦੁਵਿਧਾ ਜਾਂ ਇਹ ਦਵੰਦ, ਦੋ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ, ਸਦਾ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਦੇਹ, ਭੌਤਿਕ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਮਿਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ.. ਭੌਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ—ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਰਹੀ। ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨ, ਇਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਹੋਏ। ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਵਿਕਾਰ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਭੋਗ ਵਿੱਚ ਲਿਪਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਰਸਨਾ, ਸੁਆਦਲੇ ਪਦਾਰਥ ਮੰਗੇ, ਨੇਤਰ, ਨਜ਼ਾਰਾ ਢੂੰਢਣ ਲੱਗੇ, ਕੰਨ, ਆਹਲਾਦਕ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ... ਔਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਾਰਾ, ਇਸ ਚੰਡਾਲ-ਚੌਕੜੀ ਵਿੱਚ ਘਿਰ ਗਿਆ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਤਮਾ ਦੀ ਕਦੇ ਸੁਧ ਨਾ ਲਈ। ਮੈਂ ਦਾ ਸੰਬੋਧਨ, ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ... ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਪਰਿਵਾਰ, ਘਰ, ਵਾਪਾਰ ਆਦਿ ਰਹਿ ਗਏ।

ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ ਗਰਬਿ ਗਹੇਲੀ ॥ ਸੁਣਿ ਸਹ ਕੀ ਇਕ ਬਾਤ ਸੁਹੇਲੀ ॥
ਜੋ ਮੈ ਬੇਦਨ ਸਾ ਕਿਸੁ ਆਖਾ ਮਾਈ ॥
ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਜੀਉ ਨ ਰਹੈ, ਕੈਸੇ ਰਾਖਾ ਮਾਈ ॥" (ਪੰ. 990)

ਇਹ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ...
ਚਲ ਚਲੀਏ ਕਿਸੇ ਸਾਗਰ ਕੰਢੇ, ਪੌਣ ਸਮੁੰਦਰੀ ਛੱਲਾਂ ॥
ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਝਾੜੀ ਪੈ ਜਾਏ, ਹੋਣ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ॥

ਜਿਸਮ ਅਤੇ ਰੂਹ, ਇਕੱਠੇ, ਮਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ 'ਚੋਂ ਜੰਮੇ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ, ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੰਢਾਈ। ਪਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਨ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਭੌਤਿਕ ਜਿਸਮ, ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਗਾਫ਼ਲ ਰਿਹਾ। ਦੇਹ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਰੂਪ, "ਧਨ" ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਤੀ ਰੂਪ "ਪਿਰ" ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਧਨ ਪਿਰ ਏਕੈ ਸੰਗਿ ਬਸੇਰਾ ॥
ਸੇਜ ਏਕ ਪੈ ਮਿਲਨੁ ਦੁਹੇਰਾ ॥" (ਪੰਨਾ 483)

ਕੈਸੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਹੈ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਇੱਕ ਸੇਜ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਰਹੇ, ਜੀਵਨ ਇੱਕ

ਰਾਤ ਹੈ ਔਰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਬਿਤੀਤ ਹੋ ਗਈ, ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅਪਰਿਚਿਤ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਾਰ ਗਾਫ਼ਲ ਸੁੱਤੀ ਹੈ... ਸਾਈਂ, ਜਾਗਦਾ ਰਿਹਾ... ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੀ ਰਾਤ... ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਰਾਤ, ਇਹ ਜੀਵਨ, ਮਿਲਨ ਦੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਘੜੀ ਬਣ ਜਾਏ—

"ਮੇਰਾ ਸਹੁ ਜਾਗੈ, ਹਉ ਨਿਸਿ ਭਰਿ ਸੋਵਾ ॥" (ਪੰਨਾ 356-57)

ਆਤਮਾ, ਅਨੰਤ ਵਿੱਚ... ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਵਿੱਚ... ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ... ਪਰਮ ਦਾ, ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਸੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਹੋਈ, ਮਾਤ ਗਰਭ ਵਿਚ, ਰਕਤ-ਮਾਸ ਦੇ ਪੁੰਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ... ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿੰਦ ਪੈ ਗਈ। ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ, ਰੰਗ ਰੂਪ ਹੀ "ਮੈਂ" ਜਾਪਿਆ। ਇੱਕ ਭਰਮ... ਇੱਕ ਅਵਿਦਿਆ... ਇੱਕ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਨੀਂਦ ਕਹੀ ਗਈ।

ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

"ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ ਗਰਬਿ ਗਹੇਲੀ ॥ ਸੁਣਿ ਸਹ ਕੀ ਇਕ ਬਾਤ ਸੁਹੇਲੀ ॥
ਜੋ ਮੈਂ ਬੇਦਨ ਸਾ ਕਿਸੁ ਆਖਾ ਮਾਈ ॥
ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਜੀਉ ਨ ਰਹੈ, ਕੈਸੇ ਰਾਖਾ ਮਾਈ ॥" (ਪੰਨਾ-990)

ਗੁਰੂ, ਇੱਕ ਚੇਤਨਾ ਹੈ... ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਅਵਸਥਾ। ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਦੇਹ ਵਿਚਾਲੇ ਸੰਵਾਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਅਤੇ ਆਤਮਾ, ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਜੰਮੇ... ਇੱਕੋ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ... ਇਕੋ ਸੇਜ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤੀਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ, ਪ੍ਰਭਾਤ ਦੀ ਲੋਅ ਦੇ ਨਾਲ, ਰਾਤ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਣੈ... ਇਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ...

"ਰਾਤ ਗਈ, ਲਟਕੇ ਸਭ ਤਾਰੇ ॥ ਅਬ ਤਉ ਜਾਗਿ ਮੁਸਾਫਿਰ ਪਿਆਰੇ ॥"

ਆਤਮਾ ਚੇਤਨਾ, ਦੇਹ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਸਹੇਲੀ, ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ, ਤੂੰ ਦੇਹ-ਅਭਿਮਾਨ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਲੰਘਾ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਸੁਹਿਰਦ ਮਿੱਤਰ ਦੀ, ਇੱਕ ਬਾਤ ਸੁਣ! ਜੀਵਾਤਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੀਮਿਤ ਆਯੂ ਨਸੀਬ ਹੋਈ। ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਹੋਈ, ਸਿਰਹੁ ਵਿਛੁੰਨੀ ਜੀਵਾਤਮਾ, ਹਰੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਜੀਵਨ ਇੱਕ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਮਿਲਨ ਦੀ ਰਾਤ... ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ। ਪ੍ਰਭਾਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਰਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਜੀਵ ਪੰਛੀ, ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਜਾਏਗਾ। ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਹੰਢਾਅ ਰਹੀ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨਾਲ, ਦੋ ਘੜੀਆ ਬਹਿ ਜਾ... ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਲੈ।

ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਹਰ ਘਟ ਵਿੱਚ ਹਰਿ ਜੂ ਵਸਦੇ... ਪਰ ਬੇਸੁਧ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹੈ। "ਮੈਂ" ਦਾ ਅਰਥ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਦੇਹ... ਬਾਹਰਲਾ ਢਾਂਚਾ। ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਤਾਕਤਵਰ, ਪਹੁੰਚ ਵਾਲਾ, ਅਮੀਰ, ਧਨਾਢ, ਘਰ, ਬੰਗਲੇ ਵਾਲਾ। ਕਈ ਪਾਸਿਓਂ ਅਭਿਮਾਨ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਗਈਆਂ... ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਜਿੰਨ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।

ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਕੌਰਵ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਅੰਨ੍ਹਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸੋਗ ਵਿੱਚ, ਬਿਦੁਰ ਤੋਂ ਪੁਛਦੇ, "ਬਿਦੁਰ! ਕਿੱਥੇ ਭੁੱਲ ਹੋਈ? ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਪੁੱਤਰ, ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ, ਸਰਵਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ?

ਬਿਦੁਰ ਕਹਿੰਦੇ, ਦੇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋਂ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਮੋਹ ਵਿੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਸਮਾਂ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕੇ ਅਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ, ਸੌ ਭਰਾਵਾਂ, ਕੌਰਵੀ ਸੈਨਾ, ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦਾ ਰਾਜ, ਮੱਲ ਯੁੱਧ, ਗਦਾ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ, ਨੈਤਿਕਤਾ-ਅਨੈਤਿਕਤਾ, ਸਭ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਹੰਕਾਰ ਬੜਾ ਜ਼ਾਲਿਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੰਮਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

"ਮਹਾਂਭਾਰਤ" ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਲੈ ਕੇ, ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ "ਦਿਨਕਰ" ਨੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਰਚਨਾ, "ਰਸ਼ਮੀ-ਰਥੀ" ਵਿੱਚ, ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਹੋ ਨਿਆਏ ਅਗਰ ਤੋ ਆਧਾ ਦੋ,
ਉਸਮੇਂ ਭੀ ਅਗਰ ਕੁਝ ਬਾਧਾ ਹੋ,
ਤੋ ਦੇ ਦੋ ਕੇਵਲ ਪਾਂਚ ਗਰਾਮ।
ਰੱਖੋ ਅਪਣੀ ਭੂਮੀ ਤਮਾਮ॥

ਦੁਰਯੋਧਨ ਨਿਆਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਡੇਰੇ, ਪਿਤਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਪਾਂਡੂ, ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਅੱਧਾ-ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡ ਲਵੋ। ਅੱਧਾ ਤੁਹਾਡਾ, ਅੱਧਾ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ। ਪਰ ਜੇ ਅੱਧ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਚਲੋ, ਮਾਤਰ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਉ। ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਭਾਈ, ਪੰਜ ਪਿੰਡ। ਇੱਕ-ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਦੁਰਯੋਧਨ, ਹੰਕਾਰ-ਮਾਤਾ, ਬੋਲਿਆ—

ਸੂਈ ਦੀ ਨੋਕ ਬਰਾਬਰ ਧਰਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗਾ।
ਜੰਗ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਲੈ ਲੈਣ।

ਬਹੁਤ ਅਭਿਮਾਨ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਬਲ 'ਤੇ! ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ, ਸਮਝੌਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਚੋੜਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਹਿੰਦੈ, ਬੰਨ੍ਹ ਲਓ, ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ... ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ। ਜਦੋਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਯੋਧੇ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ, ਬੰਦੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਗਾਂਹ ਵਧੇ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ—

ਮੁਝੇ ਬਾਂਧਨੇ ਆਇਆ ਹੈ? ਜ਼ੰਜੀਰ ਬੜੀ ਕਿਆ ਲਾਇਆ ਹੈ?
ਯਦੀ ਬਾਂਧਨਾ ਚਾਹੇ ਮਨ, ਤੋ ਪਹਿਲੇ ਬਾਂਧ ਅਨੰਤ ਗਗਨ।
ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ...
ਦੇਖ ਗਗਨ ਮੁਝ ਮੇਂ ਲੈਅ ਹੈ। ਦੇਖ ਪਵਨ ਮੁਝ ਮੇਂ ਲੈਅ ਹੈ। ਦੇਖ ਦੁਰਯੋਧਨ,

ਇਹ ਧਰਤੀ, ਆਕਾਸ਼, ਪਵਨ, ਸਭ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈਅ ਹਨ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ।

"ਤੋ ਲੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਜਾਤਾ ਹੂੰ। ਅੰਤਿਮ ਸੰਕਲਪ ਸੁਣਾਤਾ ਹੂੰ।
ਯਾਚਨਾ ਨਹੀਂ, ਅਬ ਰਣ ਹੋਗਾ। ਯੁੱਧ ਬੜਾ ਭੀਸ਼ਣ ਹੋਗਾ।
ਜੀਵਨ ਜੇ, ਯਾ ਕੀ ਮਰਣ ਹੋਗਾ।
ਤੂੰ ਭੀ ਰਣ ਮੇਂ ਸ਼ਾਈ ਹੋਗਾ। ਮੌਤੋਂ ਕਾ ਉਤਰਦਾਈ ਹੋਗਾ।
ਯਹ ਬੋਲ, ਸਭਾ ਕੋ ਛੋੜ ਚਲੇ। ਕਰ ਕੇ ਰਣ ਗਰਜਨ ਘੋਰ ਚਲੇ॥"
ਦੁਰਯੋਧਨ! ਤੇਰਾ ਹੰਕਾਰ ਹੀ ਮਹਾਂਸਮਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗਾ।
ਤੂੰ ਭੀ ਮਰੇਂਗਾ ਔਰ ਇਸ ਸਰਵਨਾਸ਼ ਦਾ ਨਮਿਤ ਬਣੇਂਗਾ।

ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਵਜੂਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪਰਕ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਮਨ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਹ ਬੋਧ, ਹੰਕਾਰੀ, ਈਰਖਾਵਾਦੀ, ਲੋਭੀ, ਕਾਮੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਰੂਪ "ਮੈਂ", ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਮਰੱਥ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਸਿਕੰਦਰ ਬਣਨ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ... ਰਾਜ, ਮਾਲ, ਰੂਪ, ਜਾਤ, ਅਤੇ ਜੋਬਨ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬਰਮਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਥੀਬੋ! ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਰਾਣੀ ਸੁਪਾਯਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੁਪਾਯਾ ਵਿੱਚ, ਰੂਪ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੂਸਰੀ ਕਿਸੇ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਹੁੰਦੀ। ਕਿਤੇ ਰਾਜਾ, ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ 'ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਆਸ਼ੰਕਾ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਜਿਹੜੀ ਸੁੰਦਰ ਯੁਵਤੀ ਵੇਖਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੰਦੀ। ਬਰਮਾ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸੇ ਸੁਪਾਯਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਕਬਰ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਨਿਗਾਹਾਂ ਫੇਰ ਲੈਂਦੇ। ਅੱਜ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਰੂਪਵਤੀ ਹੰਕਾਰੀ ਰਾਣੀ ਦੀ ਉਜੜੀ ਹੋਈ ਕਬਰ 'ਤੇ, ਕੋਈ ਦੋ ਰੁਪਏ ਦਾ ਚੂਨਾ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਦੇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ, ਸਗੇ ਭਾਈ ਭੀ ਰਾਹ ਦੇ ਰੋੜੇ ਜਾਪੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਡੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ। ੮੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋਈ, ਸਰੀਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪੁੱਤਰ, ਆਜ਼ਮ, ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਅਤੇ ਕਾਮਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੇ ਝੰਡੇ ਚੁੱਕ ਲਏ। ਪੂਰਬ-ਬੰਗਾਲ-ਆਸਾਮ ਤੋਂ ਕਾਮਬਖ਼ਸ਼, ਦੂਜਾ, ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਆਜ਼ਮ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਪੱਛਮ, ਕਾਬਲ-ਕੰਧਾਰ ਤੋਂ ਮੁਅੱਜ਼ਮ.. ਤਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਜ਼ਮ ਨੂੰ, ਗਲਾਨੀ ਅਤੇ ਪਛਤਾਵਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ। ਮੈਂ ਜਿੰਨੇ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੀਤੇ। ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਸਿਕੰਦਰੀ ਰਾਜ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਵੈਰੀਆਂ, ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਰਾਹਾਂ

ਤੋਂ ਕੰਡੇ ਸਾਫ ਕੀਤੇ। ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ, ਜੰਗ ਲਈ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਤੇ ਹੋ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ, ਦੱਖਣ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਆ ਬੈਠੇ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪੱਤਰ, ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਤਾ—

"ਨ ਈਮਾਂ ਪਰਸਤੀ ਨ ਔਜ਼ਾਏ ਦੀਂ।
ਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਨਾਸੀ ਨ ਮਹਿਮਦ ਯਕੀਂ॥"

ਐ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ! ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਨਾ ਦੁਨੀਆਂ ਰਹੀ ਨਾ ਦੀਨ!

ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਹੋਈ ਨਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ! ਤੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬਾਲੀ, ਬਹੁਤ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਇਤਨਾ ਬਲਵਾਨ ਕਿ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਬਾਂਹ ਦੀ ਕੱਛ ਵਿੱਚ ਦਬਾ ਕੇ, ਸਾਰੀ ਲੰਕਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚੱਕਰ ਕੱਟੇ। ਹੰਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਆਚਾਰ-ਬੀਚਾਰ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਸੁਗਰੀਵ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਆਪ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨੇ, ਬਨਵਾਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ, ਸੁਗਰੀਵ ਦੀ ਬ੍ਰਿਥਾ ਸੁਣ, ਬਾਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਮਰਨ ਲੱਗਿਆਂ, ਬਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

"ਮੈਂ ਬੈਰੀ ਸੁਗਰੀਵ ਪਿਆਰਾ॥ ਅਵਗੁਨਿ ਕਵਣ ਨਾਥ ਮੋਹਿ ਮਾਰਾ।"

ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ! ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹਾਂ। ਕਿਹੜਾ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਮੈਂ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੁਗਰੀਵ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਕਿਹੜਾ ਦੋਸ਼, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ?

ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਅਨੁਜ ਬਧੂ, ਭਗਨੀ, ਸੁਤ ਨਾਰੀ। ਸੁਨੁ ਸਠ ਇਹ ਕੰਨਿਆਂ ਸਮਚਾਰੀ।
ਇਨਹੇ ਹੀ ਕੁਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਬਿਲੋਕਹਿ ਜੋਈ। ਤਾਹਿ ਬਧੇ ਕਛੁ ਪਾਪ ਨਾ ਹੋਈ॥"

ਬਾਲੀ ਸੁਣ! ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ, ਭੈਣ, ਭਣੇਵੀਂ ਅਤੇ ਨੂੰਹ... ਇਹ ਚਾਰੇ ਧੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਲੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਿਆਂ ਕੋਈ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।

ਬਾਹਰ ਦਿਸੇ ਚਾਨਣਾ। ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਚੇਤਨਾ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ, ਵਪਾਰ ਲਈ, ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਕੁਸ਼ਲ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਅੰਤਰਮੁਖੀ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ—"ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ, ਗਰਬਿ ਗਹੇਲੀ"

ਦੇਹ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ, ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ—

"ਸੁਣਿ ਸਹ ਕੀ ਇਕ ਬਾਤ ਸੁਹੇਲੀ॥"

ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਇੱਕ ਬਾਤ ਸੁਣ ਲੈ; ਇਹ ਜੀਉੜਾ, ਇਹ ਜੀਵਾਤਮਾ... ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ... ਇਹ ਰੱਬ ਹੈ! ਰੱਬ ਤੋਂ ਸਰੀਰ... ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ... ਚਿੱਤ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਇਸ ਵੱਲ ਮੋੜ...

ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਬਨੇ ਫਾਗ

ਫਾਗ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਉਤਸਵ ਹੈ। ਹੋਲੀ, ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਲ-ਪੀਲੇ ਰੰਗ, ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਰੰਗਦੇ ਹਨ ਔਰ ਮਨੁੱਖ, ਜਿਸਮਾਨੀ ਤਲ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਾਗ, ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੋਲੀ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਸੰਸਾਰੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਾਗ, ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਪ੍ਰਭ ਸੰਗੀ ਮਿਲਿ ਖੇਲਨ ਲਾਗ"। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੰਗੀ, ਸਤਿਸੰਗੀ, ਪਵਿੱਤਰ ਰੂਹਾਂ ਵਾਲੇ, ਅਮੀਰ ਬਲਵਾਨ ਆਤਮਾ ਵਾਲੇ, ਸੰਤ ਜਨ ਹੀ, ਫਾਗ ਖੇਡਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ।

ਹੋਲੀ, ਇੱਕ ਪੌਰਾਣਿਕ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ, ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਪੁਰਬ। ਸ੍ਰੀ ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਜੀ ਰਚਿਤ 18 ਪੁਰਾਣਾਂ 'ਚੋਂ ਇੱਕ, "ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪੁਰਾਣ" ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ, ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤੇ, ਪਰ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਭੂਆ, ਹਰਨਾਕਸ਼ ਦੀ ਭੈਣ, ਹੋਲੀਕਾ ਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਵਜੋਂ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ, ਇੱਕ ਚਾਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਚਾਦਰ, ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰ ਲਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਸਾੜ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਹੋਲੀਕਾ, ਚਾਦਰ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰ ਕੇ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਬਲਦੀ ਚਿਖਾ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਕੱਛੜ ਲੈ ਲਿਆ। ਸੋਚ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਰਿਸ਼ਮਈ ਚਾਦਰ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਬਚ ਜਾਵਾਂਗੀ, ਬਾਲਕ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਸੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ। ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਦਾ ਝੋਂਕਾ ਆਇਆ। ਚਾਦਰ ਨੇ ਉੱਡ ਕੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਬਚ ਗਿਆ, ਹੋਲੀਕਾ ਸੜ ਮਰੀ। ਤਾਂ ਹੋਲੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ, ਲੱਕੜਾਂ ਬਾਲ ਕੇ ਹੋਲੀਕਾ ਦਹਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਸਤਿਜੁਗ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸਤਿਜੁਗ ਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਜੁਗ ਸਾਰਾ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁੱਗ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਦੁਆਪਰ ਆਇਆ। ਕੰਸ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਭੈਅ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ, ਗੋਕੁਲ, ਬਰਸਾਨੇ ਅਤੇ ਗਿਰਵਰ ਪਰਬਤ ਦੇ ਚੌਫੇਰੇ ਵੱਸੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਗੋਪ-ਗੋਪੀਆਂ ਨਾਲ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਲੀ ਖੇਡ ਕੇ, ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੋਲੀ ਨੂੰ, ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਮਾਹ-ਉਲਾਸ ਦੇ ਉਤਸਵ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸੀ। ਦਹਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਭੈਅਗ੍ਰਸਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ, ਹਾਸ-ਬਿਲਾਸ-ਪਰਿਹਾਸ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮ-ਸ਼ਕਤੀ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਯੋਗ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਮਾਘ, ਫੱਗਣ ਅਤੇ ਚੇਤ, ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ

ਨੂੰ ਬਸੰਤ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮਾਘ ਮਹੀਨੇ, ਸੂਰਜ ਮੱਕਰ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ... ਜੋਤਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ, "ਉਤਰਾਇਣ" ਹੋਇਆ... ਸ਼ੁੱਭ ਦਿਹਾੜੇ ਆਰੰਭ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਰਬਾਬ ਸੁਰ ਕੀਤੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ, ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿੱਚ—

"ਮਾਹਾ ਮਾਹ ਮੁਮਾਰਖੀ ਚੜਿਆ ਸਦਾ ਬਸੰਤੁ ॥
ਪਰਫੜੁ ਚਿਤ ਸਮਾਲਿ ਸੋਇ ਸਦਾ ਸਦਾ ਗੋਬਿੰਦੁ ॥ (ਪੰਨਾ 1168)

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ 'ਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਾਪਤ, ਇਹ ਮਾਹ, ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ... ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ, ਇਸ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਆਤਮ-ਚੇਤਨਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਲਈ ਵਰਤੇ। ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਰੁੱਤ, ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਨਦੀਆਂ, ਰੁੱਖ, ਪਹਾੜ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਮਨੁੱਖ, ਸਭ ਮਉਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਮਉਲ ਰਿਹੈ। ਸਾਰੇ ਖੇੜੇ ਵਿੱਚ ਹਨ—

"ਮਉਲੀ ਧਰਤੀ ਮਉਲਿਆ ਆਕਾਸੁ ॥
ਘਟਿ ਘਟਿ ਮਉਲਿਆ ਆਤਮ ਪ੍ਰਗਾਸ ॥ (ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਇਹ, ਆਤਮ-ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਵਸਰ ਹੈ... ਵਿਕਸਤ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਖਿਨ ਹੈ। ਮਾਘ ਬਿਤੀਤ ਹੋਇਆ, ਫੱਗਣ ਆਇਆ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

ਮਾਘ ਬਤੀਤ ਭਏ ਰੁਤ ਫਾਗੁਨ ਆਇ ਗਈ
ਸਭ ਖੇਲਤ ਹੋਰੀ ॥" (ਸਵੈਯਾ)

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੋਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਤਿਉਹਾਰ ਨੂੰ ਨਿਵੇਕਲਾ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ। ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ ਕੇ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰ ਕੇ, ਭਗਤੀ ਦਾ ਰੰਗ! ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ, ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਜੋਗ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਭਰੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ! ਹੋਲੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸੰਸਕਰਨ, "ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ!"

ਫੱਗਣ ਬਿਤੀਤ ਹੋਇਆ, ਚੇਤ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਵਗਦੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਬਸੰਤੀ-ਬਯਾਰ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਚੇਤੁ ਬਸੰਤੁ ਭਲਾ, ਭਵਰ ਸੁਹਾਵੜੇ ॥"

ਅਤਿ ਦੀ ਸਰਦ ਰੁੱਤ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਤਿ ਦੀ ਗਰਮੀ... ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਤਿਮਾਹੀ, ਮਾਘ, ਫੱਗਣ ਅਤੇ ਚੇਤ, ਸਮ ਕਾਲ ਹੈ। ਨਾ ਬਹੁਤੀ ਠੰਢ ਨਾ ਬਹੁਤੀ ਗਰਮੀ। ਇਹ "ਸਮ" ਹੀ, ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ, ਫਾਗ-ਖੇੜੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਮ ਫਾਗ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਫਾਗ, ਅਨੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਹਰਖ ਅਤੇ ਸੋਗ ਦੇ ਮੱਧ ਸਥਿਤ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਅਨੰਦ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁੰਦੈ—

"ਜੈਸਾ ਹਰਖੁ ਤੈਸਾ ਉਸੁ ਸੋਗੁ ॥
ਸਦਾ ਅਨੰਦੁ ਤਹ ਨਹੀ ਬਿਓਗੁ ॥" (ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ)

ਸਿੱਖ ਸਜਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਿਰ ਮੰਗ ਲਏ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ। ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਤਰਕ-ਕੁਤਰਕ ਹਨ... ਵਿਵਾਦ ਹਨ। ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਨ ਦੇ ਅਨੰਤ ਵਿਚਾਰ ਹਨ... ਲੋਭ, ਕਾਮ, ਅਤੇ ਸੁਆਰਥ ਹੈ, ਨਿੱਜ ਹਿੱਤ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਹੈ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿਰ ਲੈ ਲਏ। ਸਿਰ ਤੋਂ ਵਿਹੀਨ ਧੜ ਵਿਚਾਰਾਂ-ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੁੰਨ ਦੇਹ! ਇਹ ਸਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ, ਧੜ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਿਰ ਜੋੜਿਆ ਤਾਂ ਜਿਹੜਾ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਸਿਰਜਤ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਹਰਖ ਅਤੇ ਸੋਗ, ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਭੈਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਖ, ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿੱਚ... ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖ ਗਿਆ।

ਅਬਦੁਲਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ, ਸੰਨ 1761, ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ, ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰ, "ਸਦਾਸ਼ਿਵ ਰਾਵ ਭਾਊ" ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਅਜਿੱਤ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾਇਆ। ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਅਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਸੋਨਾ-ਚਾਂਦੀ, ਹੀਰੇ-ਜਵਾਹਰਾਤ ਅਤੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਔਰਤਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ, ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਹ ਪਿਆ। ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ, ਕਰੋੜਾਂ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ, ਸ੍ਰ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ, ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤੀ ਫ਼ੌਜ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਸਾਰਾ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਘਰ ਤੱਕ ਭੇਜਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ, ਫਿਰ ਫ਼ੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ... ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਲੁੱਟਿਆ। ਵਾਪਸ ਜਾਂਦਿਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਖੋਹ ਲਿਆ... ਬਹੁਤੀ ਫ਼ੌਜ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੰਨ 1747 ਤੋਂ ਸੰਨ 1769 ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਦੋ ਵਾਰ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਿੱਤ-ਖੋਹ ਕੇ ਮੁੜਦਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਂਦੀ। ਅਖੀਰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ। ਅਬਦੁਲਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਆਹਮਣੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਅਬਦਾਲੀ ਫ਼ੌਜ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰੀ ਗਈ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਵੀ ਹੋਏ। ਤਕਰੀਬਨ 40 ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਮਰੇ। ਸ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ "ਰਹਿਰਾਸ" ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਅਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੁਹਾਡੀ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮਯੁੱਧ ਕਰਦਿਆਂ, ਕਈ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ... ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਨ ਕਰੋ... ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਲਈ... ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਬਖ਼ਸ਼ੋ! ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਜਾਸੂਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਖ਼ਬਰ, ਰਹਿਰਾਸ ਪਾਠ, ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਸਹਿਤ, ਜਾ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਅੱਧੀ ਪਠਾਨ ਫ਼ੌਜ ਮਰਵਾ ਕੇ, ਅਬਦਾਲੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਪਸਤ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਭਲਕ ਦੀ ਜੰਗ ਲਈ—ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਅਰਦਾਸ ਰਾਹੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਬਦਾਲੀ ਫ਼ੌਜ ਕੇ

ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਆਪਣੇ ਪੀਰ, ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਕੋਲ ਪੁੱਜਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮਿਲੀ ਸ਼ਿਕੱਸਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸੁਣਾਇਆ। ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਬਤ ਕੁੱਤੇ, ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋ, "ਵਤਸ-ਏ-ਸਗਾ"... ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਪੁੱਤ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾਂ ਸਿੱਖ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

"ਸਗਾ ਰਾ ਮਦੂਰ, ਤਿਹਤ ਫ਼ਨਿ ਸ਼ੇਰ ॥
ਬਾ ਮਾਦਾਨੇ ਮਰਦਾਂ ਕਿ ਸ਼ੇਰਾ ਦਿਲੇਰ ॥

ਸਿੱਖ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਹਾਦੁਰ ਅਤੇ ਦਲੇਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਬਰ ਹੋ, ਲੁਟੇਰੇ ਹੋ, ਐਯਾਸ਼ ਹੋ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ ਜਬਰ ਜਿਨਾਹ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਉਹ, ਸਾਫ਼ ਸਫਾਕ ਸਿੱਖ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ, ਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਸਿੱਖ, ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਅਰਦਾਸ ਰਾਹੀਂ ਜੁੜਦੇ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਲੈ ਕੇ, ਅਗਲੀ ਜੰਗ ਲਈ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਦਸ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ, ਸੰਨ 1849 ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਕਿੰਗਜ਼ ਕਾਲੇਜ, ਲੰਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋ. ਜੀ. ਡਬਲਯੂ ਲੇਟਨਰ ਨਾਲ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਲਾ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ। ਵਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਜੁਗਤ ਨਾਲ, ਕਾਬਜ਼ ਤਾਂ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੀਰਘਕਾਲ ਤੱਕ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਦੱਸੋ। ਪ੍ਰੋ. ਲੇਟਨਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਹ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਸੀ.... ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਸੀ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀ ਰਕਮ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ, ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਪੰਜਾਬ ਦੌਰੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਾਂਗਾ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ। ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ-ਚਰਿਆ ਵੇਖੀ। ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਮੰਦਰ, ਮਸੀਤਾਂ ਵੇਖੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਮੰਦਰਾਂ, ਮਸੀਤਾਂ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਬਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ ਵੇਖੇ। ਸੰਨ 1930 ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਬਾਬਤ ਐਲਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, "ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬ ਲਈ ਧਰਮ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮੁਜਰਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ, ਉਕਤ ਧਰਮ ਅਦਾਰੇ ਅੰਦਰ "ਬਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ" ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਹੋਣਾ। ਬਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ, ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਮੰਜ਼ੂਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮਸੀਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪੀਰਾਂ-ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਛੋਟੇ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਇੱਕ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਊਰਜਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਔਖੀ ਘੜੀ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਮੰਦਭਾਗੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ

ਹਿਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ, ਦੁਖ ਵੇਲੇ ਅਰਦਾਸ ਅਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੀ ਇਬਾਰਤ ਨੂੰ ਸਾਖਿਆਤ ਵਰਤਦਾ ਵੇਖਿਆ। ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ, ਪ੍ਰੋ. ਲੇਟਨਰ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰੱਖੀਆਂ—

1. ਜਦੋਂ ਵੀ, ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਤਤਕਾਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇਗੀ।

2. ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟ ਵੱਢ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇਗੀ।

3. ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਤਬਾਦਲਾ ਤਤਕਾਲ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

4. ਮੈਂ ਕੰਮ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ, ਸਿਧਿਆਂ, "ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੋਨੀਅਲ ਐਡਮਨਿਸਟ੍ਰੇਟਰ" ਨੂੰ ਕਰਾਂਗਾ... ਵਿਚਾਲੇ ਕੋਈ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਂ, ਪ੍ਰੋ. ਲੇਟਨਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ... ਔਰ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹੂ-ਬ-ਹੂ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਵੱਲੋਂ ਮੰਨ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ਪ੍ਰੋ. ਲੇਟਨਰ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਰੀ—ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ, ਬਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਸਿੱਖਿਆ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਸਥਾਨਕ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ, ਕਿਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ, ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ, ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਛੋਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਅਤੇ ਹਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡਿਗਰੀ ਮੁਤਾਬਕ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰੋ. ਲੇਟਨਰ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੰਨ 1934 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਲਾਰਡ ਮੈਕਾਲੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਸੰਨ 1935 ਤੋਂ ਲਾਗੂ "ਮਿਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ" ਦੇ ਤਹਿਤ, ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਦੀਆਂ, ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਪ੍ਰੋ. ਲੇਟਨਰ ਨੇ ਸੰਨ 1890 ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ "ਦੀ ਇੰਡੀਜੀਨਸ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਇਨ ਪੰਜਾਬ" ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮੁੱਲ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਪੈਸੇ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦੇ ਗਏ ਗੁਰਮੁਖੀ-ਕੈਦੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵੱਲੋਂ 6-6 ਆਨਿਆਂ (24 ਪੈਸਿਆਂ) ਦੇ ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਖਰੀਦ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਇਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਬੁਕਲੇਟਸ, ਮੁਫਤ, ਘਰ-ਘਰ ਵੰਡੇ ਗਏ।

ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਵਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਸੰਨ 1708 ਵਿੱਚ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਂਦੇੜ ਕੌਤਕ। ਸਿੱਖ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਤਕਰੀਬਨ ਡੇਢ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਕਫੇ ਵਿੱਚ, ਪੰਜ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਰਚੂ ਰੀਤਾਂ, ਦਸਮੇਸ਼ੀ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਸਿੱਖ ਦਾ ਆਹਾਰ, ਵੀਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਜਿਹੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਤੱਤ ਵੀ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ। ਘਰਾਂ 'ਚ ਗੂੰਜਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿੱਖੀ-ਰਹਿਤ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਵੈਮਾਨ, ਕਿਤੇ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ, ਨਿੱਤ ਦੇ ਪਾਠ-ਸੰਭਾਲ ਤੋਂ ਮਹਿਰੂਮ ਹੋਏ, ਆਲਿਆਂ-ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਦੀਮਕ, ਮਕੜੀਆਂ ਅਤੇ ਚੂਹਿਆਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, "ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਵਿੱਚ, ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ—

"ਜਾਗ ਜਿਨਕੇ ਵਡੇਰੇ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਤੇ ਸਵੇਰੇ,
ਤਿਨਹੀ ਕੇ ਨਾਤੀ ਧੂਪ ਦੀਪ ਕੀ ਕਹਾਂ ਬਖਿਆਤੀ,
ਪਾਵਿ ਹੈ ਨ ਭਾਤੀ, ਮੂਸ ਖਾਵ ਗ੍ਰੰਥ ਜੋ ਪਰੈ॥

ਪੰਜਾਬੀ, ਆਪਣਾ ਵਿਰਸਾ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਸਿੱਖ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦ ਬਣਾਇਆ... ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ ਵਿੱਚ, ਮਾਸ, ਸ਼ਰਾਬ, ਅਫੀਮ, ਚੋਰੀ, ਯਾਰੀ, ਜਿਹੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਏ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਗਏ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜੋ ਤੈਥੋਂ ਦੂਰ ਹੋਇਆ, ਫਿਰ ਆਣ ਬਲਾਵਾਂ ਗਲਿ ਪਈਆਂ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਨਿਤਨੇਮ ਟੁੱਟ ਗਿਆ.. ਕਲਿਜੁਗ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਹੋ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਸਿਪਾਹੀ ਵਿਦਰੋਹ ਸੰਨ 1857 ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਹਲੇ ਹੋ ਕੇ, ਪ੍ਰੋ. ਲੇਟਨਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਤਰੰਜੀ ਚਾਲਾਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਗਿਰਜਾ ਘਰ (ਚਰਚ) ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਸੰਨ 1863 ਤੱਕ, ਇੱਕ ਸਰਵੇਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਈ ਸੌ ਚਰਚ (ਲੱਗਭੱਗ) ਅਤੇ ਡੇਢ ਸੌ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ਸਿੱਖਿਆ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਕਾਪੀਆਂ ਮੁਫ਼ਤ, ਉਪਰੋਂ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਲੋਭਨਾਂ ਕਰ ਕੇ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਰ ਰੋਜ਼, ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਂਕੜੇ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ... ਸੰਨ 1857 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ, "ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ" ਦੀ ਚਰਚਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਥਾਪੇ ਗਏ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਸੂਬੇ, ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੌਰੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਘਰ-ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਟਹੱਕਾਂ, ਆਲਿਆਂ-ਅਲਮਾਰੀਆਂ 'ਚੋਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ ਕੱਢ ਕੇ, ਸੁੱਚੀਆਂ ਰੁਮਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਝਾੜ-ਪੂੰਝ ਕੇ, ਪਵਿੱਤਰ ਪੀੜ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਦੋਹਾਂ ਵੇਲੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਨ 1864 ਵਿੱਚ, ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਦੀਵਾਨ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਹਥੀਂ, ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਛਾਪਾਖਾਨਾ ਲਵਾ ਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਪੂਰਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਘਰ-ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਵੰਡੀਆਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਜਿੰਨੇ ਕੈਦੋ-ਕਿਤਾਬਾਂ ਘਰਾਂ 'ਚੋਂ ਲਈਆਂ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਹਨਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਵਧਾਨ ਅਤੇ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ।

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਬਕਾ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਰਚੇਤਾ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, "ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਦੇ ਰਚੇਤਾ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸੁਰ ਨਾਲ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੇਸਹਾਰੇ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਝੱਖੜਾਂ, ਹਨੇਰੀਆਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ... ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਐੱਮ.ਏ., ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ "ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ, "ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ" ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ 2 ਦੇ ਪੰਨਾ 202-203 'ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ, "ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ" ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਰੌਂ ਚਲਾਈ, ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭਰਮ ਤੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਬੇਦੀਆਂ, ਸੋਢੀਆਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਪੂਜਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਹਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਮਾਤ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ... ਗੁਪਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟ, ਹਰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਕਾਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਮਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੰਕਟਪੂਰਨ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ. ਲੇਟਨਰ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਤੇ, ਉਸ ਵਲੋਂ ਮੁੱਖ ਤਿੰਨ ਬਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ, ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਟ ਫੋਕਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ—

(1) ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

(2) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ, ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

(3) ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਉਛਾਲ ਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ, ਵੱਖਵਾਦ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਿਆ ਜਾਏ।

ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ 1870 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਘਟੀਆਂ।

17 ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ 1872 ਦੀ ਰਾਤ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਕੇ, ਬਰਮਾ ਨਿਰਵਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀ ਬਿਠਾ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਅਘੋਸ਼ਤ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਫਤਵਾ ਲਾ ਕੇ, ਕਈਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ-ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਕੁਰਕ ਕਰ ਲਈਆਂ... ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸਾਮੂਹਿਕ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਾਰਾ ਪੰਥ, ਸ਼ੋਕ ਅਤੇ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਕੋਈ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਤਾਂ 15 ਸਾਵਣ ਸੰਨ 1873 ਨੂੰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬੈਠਕ ਹੋਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸਥਾਪਤ ਹੋਈ। ਸ੍ਰ. ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਧਾਂਵਾਲੀਏ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਪੂਰਥਲਾ, ਇਸ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਤੇ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ, ਪ੍ਰੋ. ਲੇਟਨਰ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਮੁਜਬ, ਅੰਜਾਮ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਘਾਟ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਕਰ ਕੇ, ਇਹ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਮੇਰਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕੀ। ਸੰਨ 1879 ਵਿੱਚ, ਦੂਸਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਲਾਹੌਰ ਸਥਾਪਤ ਹੋਈ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਹੁਣ, ਭਰਵਾਸ਼ਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਹੇਤ, ਆਪ ਜ਼ਾਹਿਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐੱਮ.ਏ., ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ-2 ਪੰਨਾ 211 'ਤੇ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਤੱਥ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ—

"ਇਸ ਸਿੰਘ ਸਭਾ (ਲਾਹੌਰ) ਨੂੰ, ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।"

ਅੰਗਰੇਜ਼, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾੜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਖੁੰਝਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। 1875 ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸਵਤੀ ਰਚਿਤ, "ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ... ਜਾਂ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੇ ਆਰਿਆ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ, ਦੂਸਰੀਆਂ ਕਈ ਧਰਮ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਆਸਥਾ, ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ 'ਤੇ ਸੱਟ ਮਾਰੀ। ਇਸ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਆਸਥਾ 'ਤੇ ਵੀ ਗਹਿਰੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ, "ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਨੇ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿਚਾਰਕ ਦੋ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਾਲੇ, ਬੇਟੀ-ਰੋਟੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਪੀਲੇ-ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਿਸਟ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ੍ਵੈ-ਜੀਵਨੀ "ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ" ਵਿੱਚ, ਸੰਨ 1910 ਦੇ ਕਾਲ ਖੰਡ ਵਿੱਚ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿੱਚ, ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ, ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਹਿੰਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਵਾਦ

ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ, "ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਆਸਥਾ ਅਤੇ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਨਿੰਦਾਯੋਗ ਸ਼ਬਦਾਂ-ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ, ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸਵਤੀ ਨਾਲ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੁਝ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣ-ਚਿੰਤਕ ਮਿਲ ਕੇ, ਗ੍ਰੰਥ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਵਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਜਤਨ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਜਾਹਰਲੇ ਖੂਨੀ ਹੱਥ ਦੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਇੱਕ-ਦੂਏ ਨੂੰ ਬੁੱਕ ਦੇਣ ਦੀ ਬਦਨੀਅਤੀ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਮਰਸਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਸਮਾਜ ਬਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ... ਹਿੰਦੂ ਆਰਿਆ ਸਮਾਜੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ, ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ... ਘਾਤ-ਪ੍ਰਤੀਘਾਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1875 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੇ, ਮਾਸ ਨੂੰ ਨਹੁੰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੰਨ 1883 ਵਿੱਚ, ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਸੇਵਾਦਾਰ ਬਣ, ਕਿਸੇ ਮੂਰਤੀਪੂਜਕ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਪਾ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰੇ ਫੋੜੇ ਜਿਹੇ ਚਕੱਤੇ ਫੈਲ ਗਏ ਅੰਰ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸਵਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚਾਣਕਜ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰੋ. ਲੇਟਨਰ ਦੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੁਟਿਲ ਨੀਤੀ ਨੇ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਥੋਂ ਸਿਰਜੇ, ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ, ਸਾਡਾ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਬਰਾਹ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਡੇ ਪਰ, ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਮਹੰਤ ਸਰਬਰਾਹ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖੁੰਝ ਗਏ। ਸੰਨ 1879 ਵਿੱਚ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੋਈਆਂ ਭੁੱਲਾਂ, ਸਾਥੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ-2 ਪੰਨਾ, 231 ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐੱਮ.ਏ. ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

"ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤੀ ਵਿਗਾੜੀ ਗਈ। ਪਰਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਪੰਡਿਤ ਤੇ ਜੋਤਸ਼ੀ ਬੈਠੇ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ; ਗੰਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਘਟੀਆ ਕਿੱਸੇ ਵਿਕਦੇ ਸਨ। ਗੰਦੇ ਦੋਹਰੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਜਨਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਟਿੱਚਕਰਾਂ, ਮਜ਼ਕਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।"

ਸਾਡਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ, ਰਾਜਿਆਂ-ਰਿਆਸਤਦਾਰਾਂ ਹੱਥ, ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਮਾਇਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਫੜਾ ਕੇ, ਹੱਥੋਂ ਸਿੱਖੀ-ਸ਼ਾਨ ਖੋਹ ਲਈ। ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਸਾਡੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਸਾਡਾ ਸਭ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਬਰਾਹ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਭੁੱਲ ਗਏ ਕਿ ਇਹ, ਸਿੱਖ ਹਨ... ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ, ਸਿੱਖੀ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਭੁੱਲਿਆ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਸੰਨ 1905 ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚੋਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਚੁੱਕੀਆਂ। ਸੰਨ 1906 ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਬਰਾਹ ਬਦਲਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚੱਲੀ। ਫਿਰ, ਸੰਨ

1911 ਤੋਂ ਆਰੰਭ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬਗੰਜ, ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਵਿਵਾਦ ਸੰਨ 1920 ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਜਿਹੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ, ਬੀਬੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ, ਮੁੜ ਆਪਣਾ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲਿਆ।

ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਿਰਜਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਬਨੇ ਫਾਗ॥
ਪ੍ਰਭ ਸੰਗੀ ਮਿਲਿ ਖੇਲਨ ਲਾਗ॥"

ਫਾਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਬਸੰਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਸੰਤ, "ਸਮ" ਹੈ। ਸੀਤ ਅਤੇ ਗਰਮ, ਸਮ ਹੈ, ਬਸੰਤ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿਰ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਮ ਦਾ ਖਿਨ ਸੀ। ਧੜ ਤੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ... ਸੁੰਨ ਵਰਤਾਇਆ। ਹਰਖ ਨਹੀਂ, ਸੋਗ ਨਹੀਂ, ਜਨਮ ਦੀ ਚਾਹਤ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੋਹ ਨਹੀਂ..ਮੌਤ ਦਾ ਭੈਅ ਨਹੀਂ। ਸਮ ਅਵਸਥਾ... ਇਸ ਸੁੰਨ 'ਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਸਿਰਜਿਆ। ਧੜ ਤੇ ਫਿਰ ਸਿਰ ਲਾਇਆ, ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਗਟਿਆ। ਇਹ ਜੀਵਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ... ਹੁਣ ਇਹ ਪੁਨਰਜੀਵਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਲੇਖੇ ਹੋਇਆ।

ਤਾਂ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ, ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਪਏ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸਤਿਆ, ਅਜਿੱਤ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣ ਉੱਠ ਪਲੋਤੀ। ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਅੱਗੇ, ਅਬਦਾਲੀ ਹਾਰਿਆ, ਤੈਮੂਰ ਹਾਰਿਆ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ ਹਾਰੀ... ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮਰ ਕੇ, ਫਿਰ ਜੀ ਉੱਠਣਾ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ

ਕਾਲ ਪ੍ਰਵਾਹ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਅ ਹਨ। ਇਹ ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਕਾਲ ਖੰਡ, ਜਨਮ ਹੈ... ਇਹ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਹੈ। ਪਰਵਿਰਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ। ਆਦਿ ਅਤੇ ਅੰਤ... ਉਤਸਰਜਨ ਅਤੇ ਵਿਸਰਜਨ, ਦੋਵੇਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਇੱਕ ਰੇਖਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੇਖਾ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਰਾ, ਆਰੰਭ ਹੈ... ਇਹ ਜਨਮ ਦਾ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਸਿਰਾ, ਅੰਤ ਹੈ, ਇਹ ਮੌਤ ਹੈ। ਆਰੰਭ, ਅੰਤ ਵੱਲ ਤੁਰ ਰਿਹੈ।

ਸੁਕਰਾਤ ਆਪਣੇ ਚੇਲੇ ਕ੍ਰੀਟੋ ਨਾਲ, ਏਥੈਂਸ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਕਈ ਇਧਰੋਂ, ਉਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ, ਜਿਵੇਂ ਭੱਜੇ ਜਾ ਰਹੇ... ਕਈ, ਉਧਰੋਂ, ਇਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਵੱਗੀ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਕ੍ਰੀਟੋ ਪੁੱਛਿਆ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਿੱਥੇ ਦੌੜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੁਕਰਾਤ ਸਹਜੇ ਕਹਿੰਦੇ, "ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ।" ਜੇ ਇੱਕ ਪੰਕਤੀ ਵਿੱਚ ਕਹੀਏ, ਤਾਂ ਇਹੋ ਜੀਵਨ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਜਗਤ, ਮੌਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਹੈ। ਕੋਈ ਜਲਦੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏਗਾ, ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਨੂੰ। ਕਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲ ਰਿਹੈ।

ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਹੂਲੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਾਲ ਨੂੰ, ਭੂਤ, ਭਵਿੱਖ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ, ਤਿੰਨ ਖੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਯਥਾਰਥ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਿੰਨੇ, ਇਕ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭੂਤ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਆਧਾਰਹੀਨ ਹੈ। ਬੀਤੇ ਹੋਏ ਕੱਲ੍ਹ, ਕੋਈ ਦੁਖਦ ਘਟਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਘਟ ਗਈ। ਅਪਮਾਨ ਹੋਇਆ... ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਚਿੰਤਾ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਏਗਾ, ਦੁਖ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਵੇਗਾ, ਹੁਣੇ ਹੋਵੇਗਾ... ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ। ਅਤੀਤ ਤਾਂ ਬਿਤੀਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਦਾਖਲਾ, ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ... ਲੜਕੀ ਲਈ, ਵਿਆਹ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ... ਸਾਰੀ ਚਿੰਤਾ, ਹੁਣ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ। ਭਵਿੱਖ... ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਭਲਕ, ਜਦ ਵੀ ਆਏਗਾ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਬਣ ਕੇ ਆਏਗਾ।

ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜੀਵਨ ਉਪਯੋਗੀ ਉਪਦੇਸ਼, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਸਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਪਾਦਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਹੁਣੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਕਰਮ, ਅਤੀਤ ਬਣ ਗਿਆ... ਪਛਤਾਵੇ ਦੀ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਕ੍ਰਿਆਵਾਨ ਕਰਮ" ਤੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਹੁਣੇ, ਇਸ ਵੇਲੇ, ਤੂੰ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਕੁਝ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈਂ... ਵੇਖੀਂ, ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਬੋਲੀਂ। ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਕਰਮ ਦਾ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਹੈ, ਸੋਚ ਕੇ ਚਲਾਈਂ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਚੱਲ ਗਿਆ... ਦੂਸਰੇ ਮਨ, ਉਹ

ਲੰਘੇ ਹੋਏ ਖਿਨ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਕਰਮ ਦਾ ਤੀਰ, ਭਲੇ ਕਾਜ ਹਿੱਤ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੰਤੋਖ ਹੈ, ਠੰਢ ਹੈ। ਜੇ ਮਾੜੇ ਕਾਜ ਹਿੱਤ ਚਲਿਆ, ਚੋਰੀ ਜ਼ੁਲਮ, ਬੇਦੋਸ਼ਾ ਮਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ। ਵਰਤਮਾਨ, ਹੁਣ ਦਾ ਇੱਕ ਖਿਨ, ਸਾਡੇ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਕਲ੍ਹ ਚੁਕੀ ਹੈ ਬੀਤ, ਹੱਥੋਂ ਦੂਰ ਨਸਾਈ।
ਭਲਕ ਅਜੇ ਹੈ ਦੂਰ, ਨਹੀਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥਾਂ ਆਈ।
ਅੱਜ ਅਸਾਡੇ ਕੋਲ, ਅਸਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਪਾਈ।
ਕੱਲ੍ਹ ਭਲਕ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ, ਅੱਜ ਅਸਾਂ ਇਹ ਮੁਫ਼ਤ ਗਵਾਈ।"

ਵਰਤਮਾਨ ਹੀ ਫਲਦਾਈ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਖਿਨ ਨੂੰ ਰੱਸ-ਪੂਰਨ ਜੀਓ... ਆਨੰਦ ਵਿੱਚ ਜੀਓ। ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ, ਚੱਲ ਰਿਹੈ। ਨਦੀ ਆਪਣੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਧਰਤੀ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ, ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਾਰੇ ਦੌੜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ...। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਰੇ, ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਮੌਤ ਵੱਲ ਦੌੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਧਰਤੀ, ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਅਤਾ... ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ, ਸਰਵਨਾਸ਼ ਵੱਲ ਤੁਰ ਰਹੀ ਹੈ—

"ਜਨਮੰ ਤ ਮਰਣੰ, ਹਰਖੰ ਤ ਸੋਗੰ, ਭੋਗੰ ਤ ਰੋਗੰ ॥
ਊਚੰ ਤ ਨੀਚੰ, ਨਾਨਾ ਸੁ ਮੂਚੰ ॥
ਰਾਜੰ ਤ ਮਾਨੰ, ਅਭਿਮਾਨੰ ਤ ਹੀਨੰ ॥
ਪ੍ਰਵਿਰਤਿ ਮਾਰਗੰ ਵਰਤੰਤਿ ਬਿਨਾਸਨੰ ॥" (ਪੰਨਾ 1355)

ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੌਤ, ਹਰਖ ਅਤੇ ਸੋਗ... ਇਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ... ਉਲਟ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੂਜੇ ਸਰੀਰ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਅਦਿੱਖ ਮੌਤ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰ ਪਈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਘੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੋ ਅਮਰ ਹੈ, ਉਹ ਅਜਨਮ ਹੈ... ਸੁੰਨ ਹੈ। ਜਨਮ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਨਰ ਅਵਤਾਰ, ਗੁਰੂ, ਪੀਰ, ਪੈਗੰਬਰ, ਅੰਤ-ਦੇਹ ਪੰਜ ਤੱਤ 'ਚ ਲੀਨ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਏਗੀ। ਸੋਗ ਹੈ, ਦੁੱਖ, ਵਿਸ਼ਾਦ, ਚਿੰਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਹਰਖ ਦੇ ਖਿਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਹੈ। ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਉਜਾਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਵਿਜੋਗ ਹੈ ਤਾਂ ਮਿਲਨ ਦਾ ਮੁੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਲ ਦੇ ਘਟਕ ਹਨ ਔਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਡੋਰ ਨਾਲ ਬੱਧੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿਉ, ਦੂਜਾ ਅਸਤਿੱਤ੍ਵਹੀਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਤਾਂ ਧਰਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਥਾ, ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਪ੍ਰਵਿਰਤਿ ਮਾਰਗੰ—ਵਰਤੰਤਿ ਬਿਨਾਸਨੰ ॥"

ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਹੋਏ ਹੋ ਤਾਂ ਵਿਨਾਸ਼ ਲਾਜ਼ਮੀ ਵਰਤੇਗਾ। ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ, ਧਨਵਾਨ, ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਬਲਵਾਨ ਮਨੁੱਖ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਤੰਕ ਦੇ ਸਾਏ ਵਿੱਚ ਸਹਿਮ ਗਿਆ। ਸਫਲ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਹ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਹੱਥ ਦੀ ਤਲੀ 'ਤੇ ਚੋਗਾ ਰੱਖ ਕੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਗਾਏ। ਜਦੋਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਗੁਲੇਲ ਫੜ ਲਵੇ ਤਾਂ ਭੋਲੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਿਮ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਈਸਵੀ ਸੰਨ ਤੋਂ, ਤਕਰੀਬਨ 400 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਨੰਦ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਅਤੇ ਪਖਤੂਨਖਵਾ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਵੱਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੱਛਸ਼ੀਲਾ, ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਨੰਦ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਰਾਜਾ ਧਨਾਨੰਦ, ਬਹੁਤ ਹੰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਅਚਾਰਿਆ, ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਨਿੰਦਕ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਨਾਂ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਆਚਾਰਿਆ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਧਨਾਨੰਦ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਨੰਦ ਰਾਜ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਤੇ ਪਲਣ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਹਿ ਕੇ ਅਪਮਾਨਤ ਕੀਤਾ। ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗੁਪਤ, ਆਪਣੇ ਆਸਨ ਤੋਂ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ। ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ, ਇੱਕ ਆਚਾਰਿਆ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਇੱਕ ਉੱਨਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨਿਰਮਾਣ ਯੋਗ ਨੀਤੀ ਗਿਆਨ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹੇ ਦੰਭੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਵਿਰੋਧੀ ਰਾਜ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਪਲਟਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗੁਪਤ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦਰਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਭੇਡਾਂ-ਬੱਕਰੀਆਂ ਚਾਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਲਕ, ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ, ਸ਼ਸਤਰ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਨੀਤੀਆਂ, ਕੂਟਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਕਰ ਕੇ, ਰਾਸ਼ਟਰ ਹਿੱਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰ, ਤੱਛਸ਼ੀਲਾ ਤੇ ਆਕ੍ਰਮਣ ਕੀਤਾ। ਹੰਕਾਰੀ ਧਨਾਨੰਦ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਨੰਦ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਇਆ, ਮੌਰਿਆ ਵੰਸ਼ ਸਥਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਇੱਕ ਲੰਬਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਬਣਦੇ ਰਹੇ, ਅੰਤ ਹਾਰਦੇ ਰਹੇ, ਮਰਦੇ ਰਹੇ... ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਜਨਮ ਔਰ ਮੌਤ ਦਾ, ਹਰਖ ਔਰ ਸੋਗ ਦਾ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਲੱਗਿਆ ਰਿਹਾ। "ਤਪੋਂ ਰਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜੋਂ ਨਰਕ" ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਵੀ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਜਗ, ਸੁਖ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਦੁਖ ਨਾਲ ਹੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਹੀ ਮੰਗੀ ਗਈ। ਬਗੈਰ ਭੁੱਖ ਦੇ, ਭੋਜਨ ਛਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਔਰ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਭੁੱਖ ਹੈ ਉੱਥੇ ਦੁੱਖ ਹੈ। ਪੁੱਤ ਦੀ ਚਾਹਵਾਨ ਇੱਕ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ... ਗੁਰੂ ਤੋਂ, ਪੁੱਤਰ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਜੰਮਣ ਦਾ ਦਰਦ... ਪ੍ਰਸਵ ਪੀੜ ਜਾਂ ਸਰਜਰੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਬਿਨ ਮੰਗਿਆਂ, ਝੋਲੀ ਪਿਆ।

ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੀਵਨ, ਮੌਤ ਦੇ ਸਾਏ ਵਿੱਚ ਪਲ ਰਿਹੈ... ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਅੰਤ ਜੀਵਨ ਰੇਖਾ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਮੌਤ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ... "ਜੋ ਦੀਸੈ ਸੋ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੈ, ਜਿਉ ਬਾਦਰ ਕੀ ਛਾਹੀ॥" ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ, ਸਮਰਾਟ ਹੋਇਆ, ਮਾਨ ਹੋਇਆ, ਅਭਿਮਾਨ ਹੋਇਆ, ਅੰਤ ਸਰਵਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸੈਦਪਰ ਦੇ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਨਵਾਬੀ ਠਾਠ, ਇਹ ਹਵੇਲੀਆਂ ਦੇ ਮੀਨਾਰੇ, ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ, ਇਹ ਧਨ, ਜੋਬਨ, ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਝਲਕ, ਕਿਹਾ ਰੱਬੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਲੈ ਆਵੇ :

"ਧਨੁ ਜੋਬਨੁ ਦੁਇ ਵੈਰੀ ਹੋਏ, ਜਿਨੀ ਰਖੇ ਰੰਗੁ ਲਾਇ ॥
ਦੂਤਾ ਨੋ ਫੁਰਮਾਇਆ ਲੈ ਚਲੇ ਪਤਿ ਗਵਾਇ ॥" (ਪੰਨਾ 417)

ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ਬਾਬਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਹਵੇਲੀ ਲੁੱਟ ਲਈ, ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਸਹਿਤ ਘਰ ਦੇ ਮਰਦ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਹੰਕਾਰ-ਹੱਤੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ—ਵਾਲੋਂ ਫੜ ਧਰੂਹ ਕੇ ਜ਼ਾਲਿਮ ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜੀ, ਨਾਲੇ ਲੈ ਗਏ—

"ਰਾਜੰ ਤ ਮਾਨੰ, ਅਭਿਮਾਨੰ ਤ ਹੀਨੰ ॥
ਪ੍ਰਵਿਰਤਿ ਮਾਰਗੰ ਵਰਤੰਤਿ ਬਿਨਾਸਨੰ ॥" (ਪੰ. 1354)

ਜੀਵਨ ਪੰਖੀ, ਮੌਤ ਬਾਜ਼... ਜੀਵਨ, ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਰਾਹ ਦੇ ਕਿਸ ਮੋੜ 'ਤੇ ਟੱਕਰ ਪਵੇ... ਔਰ ਲੀਲਾ ਮੁਕਾ ਦੇਵੇ। ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਮਾਲ ਹੈ, ਰੂਪ ਹੈ, ਜਵਾਨੀ ਹੈ, ਰਾਜ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਨੱਚਦੀ ਹੈ।

ਸੰਨ 1586! ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ, ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਸੀ। ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਅੰਨ-ਧਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਜਿੰਨੀ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਰਸਦ ਆਉਂਦੀ, ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਵਰਤਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਰਾਤ ਇੱਕ ਪਹਿਰ ਬਿਤੀਤ ਹੋ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ, ਬਾਹਰ ਹਉਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, "ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਾ ਕੋਈ ਭੋਜਨ ਲੰਗਰ ਦਾ ਲੋੜਵੰਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆ ਜਾਵੇ, ਛਕ ਲਵੇ। ਅੰਤ, ਜਿੰਨਾ ਲੰਗਰ ਬਚਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਬਿਆਸਾ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ, ਜੀਅ ਜੰਤ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਕੇ, ਭਾਂਡੇ ਧੋ ਕੇ ਮੂਧੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਕਲ ਕੇ ਫਿਰ, ਜੋ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ-ਸੇਵਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਵੇਗਾ, ਉਹ ਲੰਗਰ ਸਣ ਵਰਤੇਗਾ।

ਦਿੱਲੀ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸੀ। ਬੀਰਬਲ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ।ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਬਾਇਲੀ ਵਿਦਰੋਹ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ। ਉਸ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਦਬੌਣ ਲਈ, ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜਣ ਬਾਬਤ, ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਿਆ ਬੀਰਬਲ, ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣ, ਜਾਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਹੋਣੀ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਲਿਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਿਆਣੇ ਬੀਰਬਲ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ 'ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇੱਕ ਲੱਖ ਫ਼ੌਜ, ਰਾਹ ਦਾ ਖ਼ਰਚ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਪੱਤਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ :

"ਇੱਕ ਘਰ ਏਕ ਰਜਤਪਣ ਦੇ ਕੇ।
ਮਿਲਹਿ ਤੋਹਿ, ਨੰਮ੍ਰੀ ਸਿਰ ਕੇ ਕੇ।"

ਹਰ ਖੱਤਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਭੇਟ ਕਰ, ਬੀਰਬਲ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਕਰ, ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।"

ਫੌਜ ਸਹਿਤ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਬੇੜੀਆਂ 'ਤੇ ਸਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਪਾਰ ਲੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪੁੱਜੀ। ਛਾਵਣੀ ਲੱਗੀ... ਉੱਚੇ ਆਸਨ 'ਤੇ ਬੀਰਬਲ ਬੈਠਾ। ਸਥਾਨਕ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਵੱਲ, ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ, ਪਰਿਵਾਰ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲੈ ਕੇ, ਤਖ਼ਤ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲੋ। ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੀ ਸਿਰਜਿਆ, ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦੇ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਹੀ ਸਨ। ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿੱਚ, ਸੇਵਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ, ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸੁਣਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, "ਭਰੋਸਾ ਰੱਖੋ... ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੋ। ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵੇਖੋ। ਦੋ ਸਿੱਖ ਜਾਉ, ਤੇ ਕਹੋ—

"ਇਹ ਗੁਰਪੁਰਿ ਜਾਨਹੁ ਉਰ ਮਾਹੀ।
ਕਾਰ ਬਿਹਾਰ ਕਰਤਿ ਕੋ ਨਾਹੀ॥
ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇਤਿ ਪਠਾਇ॥
ਸੋ ਅਚਿ, ਔਰਨ ਕੋ ਦੇ ਅਚਵਾਇ॥

ਭਾਈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਪੁਰੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਕਾਰ-ਵਾਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅੰਨ ਸਮੱਗਰੀ ਭੇਜਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਛੱਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਛਕੌਂਦੇ ਹਾਂ। ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਦੱਸ ਦਿਉ, ਬੀਰਬਲ ਨੂੰ :

"ਨਹੀਂ ਹਜਤਪਦ ਲੇਤਿ ਨਾ ਦੇਤਿ।
ਇਹੀ ਰੀਤਿ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਿਕੇਤ॥

ਭਾਈ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਹੰਕਾਰੀ ਬੀਰਬਲ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ ਮਾੜਾ ਬੋਲਿਆ, ਗੁਰੂ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸਾਂ ਭੇਟ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਨਾ ਦੇ ਕੇ, ਸਤਿਕਾਰ ਨਾ ਕਰ ਕੇ, ਜਿਹੜੀ ਅਵੱਗਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ, ਸਰਹੱਦੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਨਾਲ ਨਿੱਬੜ ਕੇ, ਜਲਦੀ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਾਂਗਾ। ਸਾਰਾ ਨਗਰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ।

ਚਿੰਤਤ ਸਿੱਖਾਂ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਅੱਗੇ ਯਥਾਵਤ ਜਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਬੋਲੇ—

"ਕਰਤ ਸਾਹਿਬੀ ਕੇਤਿਕ ਦਿਨ ਕੀ॥
ਬਿਸਰ ਜਾਤਿ, ਗਤਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੀ॥
ਔਚਕ ਗਹੇ ਆਇ ਜਰਵਾਣਾ॥
ਨਗਨ ਇਕਾਕੀ, ਕਰਹਿ ਪਯਾਨਾ॥" (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਬੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਭਵਿੱਖ ਵਾਕ ਉਚਾਰਿਆ—

"ਔਚਕ ਗਹੇ ਆਇ ਜਰਵਾਨਾ"—
ਅਚਨਚੇਤ ਮੌਤ ਦਾ ਦੂਤ ਆ ਘੇਰਦਾ ਹੈ, ਔਰ
"ਨਗਨ ਇਕਾਕੀ ਕਰਹਿ ਪਯਾਨਾ॥"
ਨੰਗਾ ਆਇਆ... ਨਾਂਗੇ ਜਾਣਾ। ਇਕੱਲਿਆਂ,
ਜਗ ਦਾ ਸੁਆਮੀ, ਪਯਾਨਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੀਰਬਲ, ਇੱਕ ਲੱਖ ਦੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ, ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲ ਤੇ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਵਿਦ੍ਰੋਹੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਦੱਰਾ, ਖਾਹਾਕੋਤਮ ਨੇੜੇ ਪੜਾਅ ਕੀਤਾ। ਠੰਢ, ਵਰਖਾ... ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਮਾਰ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਜੰਗ ਛਿੜੀ। ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜੀਆਂ ਸਹਿਤ, ਬੀਰਬਲ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਰਹਿੰਦੇ ਬਹੁਤੇ, ਭੀਖਮ ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਕੇ ਮਰ ਗਏ।

ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ, ਮਨੁੱਖ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਏ, ਪਰ ਮੌਤ ਆਪਣਾ ਨੀਅਤ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ—ਇਹ ਕਾਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ—ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੌਤ, ਫਿਰ ਜਨਮ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੌਤ, ਕਾਲ ਚੱਕਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹਰਿ ਕੀ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ

ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੋਵੇ... ਜਿਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਹੋਵੇ। ਪਸ਼ੂ, ਪੰਖੀ, ਮਨੁੱਖ, ਯੱਛ, ਕਿੰਨਰ, ਨਦੀ, ਸਮੁੰਦਰ, ਪਹਾੜ, ਰੁੱਖ, ਸਭ ਦੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਰੁੱਖ ਦਾ ਕੱਦ-ਕਾਠ, ਫਲ, ਮਿੱਠੇ ਜਾਂ ਬੱਕਬੱਕੇ! ਕਿਹੜੇ ਸਾਲ ਫਲ ਬਹੁਤੇ ਲੱਗੇ, ਕਿਹੜੇ ਸਾਲ ਘੱਟ! ਕਿਸੇ ਪਹਾੜ ਬਾਬਤ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ... ਭੂ ਤੱਤ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ, ਪਹਾੜ ਦੀ ਕਰੋੜਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਬਾਬਤ... ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਜ਼ਲਜ਼ਲੇ ਜਾਂ ਭਾਰੀ ਵਰਖਾ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਲੈਂਡ ਸਲਾਈਡਿੰਗ... ਪਾਰਲੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਵਾਂਗ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ... ਇੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਕਹਾਣੀ ਕਹੀ-ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਕਾਰ ਦਾ, ਇੱਕ ਪ੍ਰੀਚੈ ਹੈ, ਇੱਕ ਸੰਬੋਧਨ ਹੈ... ਉਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਨੇਤਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਕੰਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਹਨ, ਸਪੱਰਸ਼ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਨੱਕ ਨਾਲ ਸੰਘ ਕੇ, ਉਸ ਬਾਬਤ ਜੋ ਧਾਰਨਾ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਉਸ ਸਾਕਾਰ ਬਾਬਤ ਪ੍ਰੀਚੈ ਸੂਤਰ ਬਣਦੇ ਹਨ ਔਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸ ਸ਼ੈਅ ਬਾਬਤ, ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਲਾਟ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ, ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ... ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਹੀਨ। ਉਸ ਬਾਬਤ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਇੰਦ੍ਰੀਏ-ਬੋਧ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਸਾਰੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਰੱਖ ਲਏ...। ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ, ਨਿਰੰਕਾਰ, ਨਿਰੰਜਨ...। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਰਾਜਾ, ਸੁਆਮੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਿਸੇ ਨਗਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ... ਅਵਧੇਸ਼, ਅਵਧ ਦਾ ਨਰੇਸ਼, ਮਿਥਲੇਸ਼, ਮਿਥਲਾ ਦਾ ਈਸ਼, ਦੁਆਰਕਾਧੀਸ਼... ਦਵਾਰਕਾ ਦਾ ਈਸ਼। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ, ਰਾਜਾ ਲਈ ਈਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ... ਪਰਮ ਈਸ਼ ਵਰ! ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਾਜਾ। ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਹਰ ਜੀਅ ਜੰਤ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ... ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ, ਉੱਚੀ ਆਤਮਾ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਾਂ ਅਸਾਂ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ, ਕਰਮਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਨਾਮ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ, ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕਥਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ...

"ਹਰਿ ਕੀ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ।"

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਦਿਸਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਸਾਕਾਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰਕਾ, ਗ੍ਰਹਿ ਨਛੱਤਰ ਮੰਡਲ, ਸੱਤ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰ, ਪਾਣੀ, ਅੰਨ, ਪਉਣ... ਸਾਰੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਰਹਿ

ਜਾਏਗਾ, ਉਹ, ਹੇ ਹਰੀ, ਤੂੰ ਹੈਂ।

"ਨ ਸੂਰ ਸਸਿ ਮੰਡਲੋ। ਨ ਸਪਤ ਦੀਪ ਨਹ ਜਲੋ ॥

ਅੰਨ ਪਉਣ ਥਿਰੁ ਨ ਕੁਈ॥ ਏਕੁ ਤੁਈ ਏਕੁ ਤੁਈ॥"(ਪੰਨਾ 143-144)

ਤਾਂ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਹਰਿ ਕੀ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ॥"

ਜੁਗ ਬੀਤ ਗਏ, ਜੋਗੀ, ਤਪੀ, ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਲਦੇ ਥੱਕ ਗਏ, ਉਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਅਕਥ ਹੈ, ਅਲੱਖ ਹੈ। ਉਹ ਗੋਰਾ ਜਾਂ ਕਾਲਾ, ਲੰਮਾ ਜਾਂ ਮਧਰਾ ਕਿਵੇਂ ਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਕਦੋਂ ਜੰਮਿਆ, ਕਦੋਂ ਮਰੇਗਾ...? ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀ, ਵਜੂਦ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਦੀ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਜਾਂ ਸੁਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੀਆਂ ਅੰਦਰ, ਪੱਥਰਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਵਗਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ... ਦਰਿਆਵਾਂ ਅੰਦਰ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵਗਦੇ ਲਹੂ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ... ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਧੁਨੀ ਤਰੰਗਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ। ਜਿਹੜੇ, ਅਲੱਖ, ਅਦਿੱਖ, ਅਕੱਥ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ, ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆਏ, ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਨੂੰ "ਸਤਿਗੁਰੂ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਤਿ... ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ-ਬੋਧ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ। ਉਹ ਸਦਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ... ਸੁੱਤੇ, ਜਾਗਦੇ, ਹਰ ਵਕਤ। ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖਿ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣੇਗਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਬਤ ਤਾਂ, ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ, ਅੱਖਰ ਮਾਤਰ ਹਨ। ਕਿਤੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਸੁਣੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ... ਆਤਮ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨਹੀਂ।

ਤਾਂ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਅੱਗੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ

"ਹਰਿ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਏ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ॥"

ਪ੍ਰਭੂ ਮੇਹਰ ਕਰ ਦੇਵੇ... ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਵਾਲਾ... ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖ, ਹਰੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੁੱਲ੍ਹਾ। ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਡੱਲ੍ਹੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ। ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂ ਮਿਲਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਉੱਠੀ। ਸ੍ਰੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਸੰਗਤ-ਦਰਬਾਰ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, "ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ" ਤੇ ਕਥਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਵੀ, ਗੱਦੀ ਆਸੀਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਥਾ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਤੀ, ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਸਵਾਲ, ਕੁਝ ਜਗਿਆਸਾ, ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਈ। ਭੋਗ-ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ, ਵੇਹਲਾ ਸਮਾਂ ਵੇਖ ਕੇ, ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ :

"ਆਪ ਜੀ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਹੈ।

ਅੱਖ, ਕੰਨ, ਨੱਕ, ਜਿਹਵਾ ਜਾਂ ਸਪੱਰਸ਼ ਨਾਲ, ਉਸ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ, ਕਿਸੇ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ, ਇਹ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਹੀ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਕੇ, ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਸਪੱਰਸ਼ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਜਿਹੇ, ਆਤਮ ਤਲ ਤੇ ਅਵਿਕਸਤ ਮਨੁੱਖ, ਕਿਵੇਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਦੋ ਤਰੀਕੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ... ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ, ਜੋ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਢਾਉਂਦਾ ਜਾਏ। ਸੰਸਾਰ, ਪਰਿਵਾਰ, ਵਾਪਾਰ, ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਵੀ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਅਰਥਹੀਨ ਸਮਝ ਕੇ ਢਾਹ ਦੇਵੇ। ਕੁਝ ਵੀ ਦਿਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਆਕਾਰ ਵਾਲਾ ਪਿੰਡ-ਪਦਾਰਥ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਜਾਏ... ਸਾਰੀਆਂ ਢੇਰੀਆਂ ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਢਹਿ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜਿਹੜਾ ਸੁੰਨ-ਮਾਤਰ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਉਹੋ "ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ" ਹੈ।

ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਹੱਥ ਜੋੜ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਈ ਜਨਮ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਜਿਹੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਲਈ, ਇਹ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਹਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਏ... ਹੱਥ ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ... ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਰੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਸੋਚ ਆਉਂਦੀ, ਤਤਕਾਲ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ! ਹਰ ਦਿਨ ਡੱਲੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੇ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੇਹ ਦਾ ਓਹਲਾ ਕੀਤਾ, ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਸਰਦ ਰੁੱਤ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਗਰਮ ਰੁੱਤ ਹੁੰਦੀ, ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਦਾ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਨਿਯਮ ਕਦੇ ਨਾ ਟੁੱਟਿਆ। ਸਾਉਣ-ਭਾਦੋਂ, ਅਤਿ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ, ਹੜ੍ਹ ਨਾਲ ਉਛਲਦੀ ਬਿਆਸਾ ਵੀ ਘਲੋ ਕੇ, ਰਾਹ ਦੇ ਦਿੰਦੀ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੱਥ, ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੈ ਸੀ, ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਦੂਸਰਾ ਤਰੀਕਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ, ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਦਰਿ ਕਰ ਦੇਵੇ :

"ਹਰਿ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਏ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਿਰਲੈ ਜਾਣੀ ॥"

ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ, ਸਾਧਕ ਦੀਆਂ, ਤਿੰਨ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਖਿਆਰਥੀ, ਗੁਰੂ-ਦਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੀ ਪਾਇਦਾਨ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਗੁਰਮਤਿ-ਗਿਆਨ ਹਿਰਦੇ 'ਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ, ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖਿ, ਤਿੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਿਰਲੈ ਜਾਣੀ"। ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਿਰਲਾ ਕੋਈ। ਫਿਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵੀ ਬਥੇਰੇ... ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਭੇਖ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕ, ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ-

ਗਿਆਨ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ...।

ਫਿਰ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਭੀ ਕਈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ, ਧਰਮ ਸੰਪਰਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵਰਤ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੁਰਮਤਿ-ਗਿਆਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਬਹੁਤੇ, ਪਰ ਗੁਰਮਖਿ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ, ਸਤਿ ਦੀ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸ਼ਿਨਾਖ਼ਤ ਰਹਿ ਜਾਏ... ਹਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਰਹਿ ਜਾਏ... "ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਿਰਲੈ ਜਾਣੀ"।

ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਜਾਨਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ, ਤਪੱਸਵੀ, ਵੇਦ-ਪਾਠੀ, ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕੇ... ਸਿਆਣੇ, ਵਿਦਵਾਨ, ਮਨ, ਬੁੱਧੀ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਨਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਕੋਈ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ—

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਹਰਿ ਕੀ ਗਤਿ ਨਹਿ ਕੋਊ ਜਾਨੈ॥

ਜੋਗੀ ਜਤੀ ਤਪੀ ਪਚਿ ਹਾਰੇ, ਅਰੁ ਬਹੁ ਲੋਗ ਸਿਆਨੇ॥"

ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮ-ਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁਖਲੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ... ਇੱਕ ਥਾਓਂ, ਦੇਹ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬਿਦੇਹ... ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਅਲੌਕਿਕ, ਉਹ ਹਨ ਗੁਰੂ ਹੈ..."ਸਤਿਗੁਰੂ"। ਸਤਿ ਸਰੂਪ... ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ! ਵੇਦਾਂਤ ਉਸ ਦਿੱਵ ਸੱਤਾ ਬਾਬਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—

"ਅਖੰਡ ਮੰਡਲਾ ਕਾਰਮ, ਵਿਆਪਤੰ ਯੇਨ ਚਰਾਚਰੰ॥

ਤਦਪਦੰ ਦਰਸ਼ਿਤੰ ਯੇਨ, ਤਸਮੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਵੇ ਨਮਹ।"

ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਦੇ ਜੀਵ-ਨਿਰਜੀਵ, ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਦੀ, ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇ... ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਦਿੱਖ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਸਤਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ। ਐਸੇ ਹੀ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ, ਤੁਰਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਧਰਮ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਤਰ ਚਲਾਇਆ। ਸਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਪੰਜ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ, "ਧਰਮ ਖੰਡ" ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਹੈ। ਘਰ ਵਿੱਚ, ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ, ਮਹਿਮਾਨ ਬਣ ਕੇ ਰਹੋ...। ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਰੱਖੋ, ਆਤਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਵਰਤੋ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਿਖਿਆਲੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ, ਗੁਰਸਿੱਖ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ, ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ, ਨਿਰਮੋਹ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ, ਸ਼ਰਮ ਖੰਡ ਵਿੱਚ, ਪਤਿ ਸਹਿਤ ਪਰਵਾਨ ਹੁੰਦੇ। ਇੱਥੇ ਜੀਅ-ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰੀਚੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਸ਼ਿਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੁੰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਕੇ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਮੁਖੀ ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸੰਸਕਰਨ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾਰੇ

ਧਰਮ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ, "ਗੁਰਮੁਖਿ" ਦਾ ਸੰਬੋਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ, ਨਿਰਧੁਨਿ ਨੂੰ ਸੁਣਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਲੱਖ ਨੂੰ ਲਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣ ਕੇ "ਸਚਖੰਡ" ਵਿੱਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ, ਦੇਹ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਪ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਬੋਧ ਦਾ ਤਲ... ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਤਲ...! ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ... ਅਕਥ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ!

ਟੁੱਟਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ

ਮੈਂ ਤੇ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਸਲੂਜਾ, ਸੰਨ 2005 ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਉਂਦਿਆਂ, ਮੋਰਿੰਡਾ-ਖਰੜ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਹਾਈਵੇ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ, "ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨਿਵਾਸ" ਦਾ ਬੋਰਡ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਗੱਡੀ ਰੋਕ ਲਈ। ਨਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਸੀ, ਇਹ ਬਿਰਧ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਸੀ। ਜਗਿਆਸਾ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਗੇਟ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਖੱਬੇ ਹੱਥ, ਦਫਤਰ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੱਜਣ, ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕਾਰਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਪਰਿਚੈ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਰ ਸਹਿਤ, ਉਠ ਕੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮ ਬਾਬਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਿੱਜੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਧਨ ਪੱਖੋਂ "ਮਹਾਰਾਜ" ਨੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਰੱਖੀ। ਪਰ ਇੱਕ ਕਾਰ ਦੁਰਘਟਨਾ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਧਨ, ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਅੰਦਰੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਬਿਰਧ, ਬੇਸਹਾਰਾ ਮਾਤਾਵਾਂ ਲਈ, ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ, ਦੋ ਕਿੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ, "ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨਿਵਾਸ" ਬਣਿਆ ਹੈ... ਪਿੱਛੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਹੋਏ 3 ਕਮਰੇ 14×16 ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼, ਹਰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਕਾਰਨਰ ਤੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਬੈੱਡ। ਸਾਫ ਬਿਸਤਰੇ, ਚਾਦਰਾਂ, ਸਿਰਹਾਣੇ। ਹਰ ਬੈੱਡ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਪਾਟਨੁਮਾ ਅਲਮਾਰੀਆਂ, ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਨਾਲ ਇਕ-ਇਕ ਟੇਬਲ, ਪ੍ਰਸਾਦ-ਪਾਣੀ ਛਕਣ ਲਈ। ਦੋ ਕਮਰੇ ਲੰਘ, ਤੀਜੇ ਵਿੱਚ ਵੜਦਿਆਂ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਬੈੱਡ 'ਤੇ ਬੈਠ, ਗੁਟਕਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਪਛਾਣ ਗਿਆ।

"ਓਹ... ਹੋ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਮਾਸੀ ਜੀ।" ਬੋਲ ਕੇ ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ।

ਪਾਠ ਇੱਕ ਖਿਨ ਲਈ ਰੋਕ, ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ, ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਅਸਹਿਜ ਹੋਏ। ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬਹਿਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਬੈਠ ਗਏ। ਦੋ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਟਕਾ ਸਾਹਿਬ ਰੁਮਾਲੇ ਵਿੱਚ ਲਵੇਟ ਕੇ, ਸਿਰਹਾਣੇ ਬਣੇ ਤਖ਼ਤੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਹੋਏ।

ਸਕੂਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, "ਮਾਸੀ ਜੀ" ਦਾ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਵਾਲਾ ਪੁੱਤਰ "ਲਾਲੀ" ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਹੋ ਸਨ, ਵੱਡਾ ਅਮਰੀਕ, ਫਿਰ ਲਾਲੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਨਿੱਕੂ। ਵੱਡਾ ਅਮਰੀਕ, ਸਿਹਤ ਪੱਖੋਂ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਦਸਵੀਂ ਕਰ ਕੇ ਮਾਮਿਆਂ ਕੋਲ, ਟਿੰਬਰ ਦੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਲਾਲੀ ਪੜ੍ਹਨ 'ਚ ਚੰਗਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੀ। ਨਿੱਕੂ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ ਥੱਲੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਨਿੱਕੂ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਖਿਡਾਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਨ 1965 ਤੋਂ 70 ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੀ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਇਹ ਮਾਸੀ ਜੀ, ਚਾਲ੍ਹੀ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਗੋਰਾ, ਕਸ਼ਮਰੀਨ ਜਿਹਾ ਚੇਹਰਾ। ਗੰਭੀਰ ਜਿਹੀ, ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ। 1980 ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਿਮਾਰ ਰਹਿ ਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਂਈ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। 1982 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਸਾਲ ਖੰਡ ਮਗਰੋਂ ਅਮਰੀਕ ਵੀ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਲੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਰਕੇ ਅਮੇਰਿਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਡਾਲਟਨਗੰਜ ਛੱਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆ ਵਸੇ। ਹੁਣ 2005 ਵਿੱਚ, ਮਾਸੀ ਨੂੰ, ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮ 'ਚ ਵੇਖ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਰਲੀ ਹੋਈ ਜਗਿਆਸਾ ਤੀਬਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਮਾਸੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਉਣ ਭਾਦੋਂ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਮੜਦੇ-ਘੁਮੜਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਲਿਆ। ਇਕ ਲੰਮਾ ਜਿਹਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਬੋਲੀ—

1984 ਤੋਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ, ਬਹੁਤੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਏ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿੱਕੂ ਉੱਥੋਂ ਕੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ? ਬੱਸ ਸਿਰ ਲੁਕਾਈ ਜੋਗੀ ਛੱਤ ਹੇਠ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲਾਲੀ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ, ਕਦੀ ਖਬਰ ਨਾ ਲਈ। ਨਿੱਕੂ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀ। ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਧੂਮ ਨਾਲ ਹੋਏ। ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਖਰਚਾ ਵਧੀ ਗਿਆ... ਘਰ ਦੇ ਦੋ ਕਮਰੇ ਹੁਣ ਤੰਗ ਲੱਗਣ ਲੱਗੇ। ਕਲੇਸ਼ ਪੈਂਦਾ, ਚਿੜਚਿੜ ਹੁੰਦੀ... ਮੈਂ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਣਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਹੀ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦੂਰ, ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਆ। ਸੱਤ ਸਾਲ ਹੋਣ ਨੂੰ ਆਏ, ਇਸ "ਨਿਵਾਸ" ਵਿੱਚ। ਬੋਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਨਮੀ ਘਿਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੰਤ, ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਗ ਆਏ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ, ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਪੂੰਝਦਿਆਂ, ਸਿਸਕੀ ਜਿਹੀ ਵਾਜ ਆਈ, ਚੰਗਾ.... ਰਾਜੀ ਰਹਿਣ... ਰਹਿੰਦਾ ਸਮਾਂ, ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੱਟ ਲਵਾਂਗੀ।

ਲਰਜ਼ਦੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਮਾਸੀ ਬੋਲੀ, "ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਵਾਰਿਸ ਛੱਡਣ ਦਾ ਕਲੰਕ, ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਲਾਵੇ।"

ਮੇਰਾ ਹੱਥ, ਆਪਣਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਦੱਸ ਨਾ ਪਾਈਂ।" ਮੈਂ "ਹਾਂ" ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤੇ ਭਾਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਉਠ ਪਲੋਤਾ। ਚਾਰ-ਪੰਜ ਕਮਰੇ ਹੋਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਵੇਖਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਪਿਆ... ਮਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ "ਮਾਸੀ" ਜਿਹੀ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਏ।

ਵਾਪਸ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਉਂਦਿਆਂ, ਹਰਭਜਨ ਡਰਾਈਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ "ਸ਼ਿਵਾਨੀ" ਰਚਿਤ, "ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ" ਕਹਾਣੀ ਦੀ "ਮਾਂ" ਆ ਖਲੋਤੀ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਮਾਸੀ ਵਰਗੀ ਇੱਕ "ਮਾਂ" ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਚਾਰ ਬੈੱਡਾਂ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਇੱਕ ਬੈੱਡ ਨੂੰ ਨਿਵਾਸ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਪੁੱਤਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੇ ਮਾਵਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਧੀਰਜ ਦੇਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਤੂੰ ਭੈਣ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਅਸੀਂ ਹਾਂ, ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ। ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ ਹੈ... ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਬੇਲੋੜੇ ਸਮਝ ਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ...

"ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਇਵੇਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰ ਪਈ ਸਾਂ, ਘਰ ਦੇ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ... ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਸ਼ਰਮ 'ਚ ਛੱਡ ਆ। ਵੇਖਣਾ ਉਸ ਦੇ ਦਿਨ ਵੀ ਭਲਾ ਮੇਰੇ ਬਾਝੋਂ ਲੰਘਣੇ ਨੇ। ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ ਪਲੋਤਾ।" ਦਿਨ ਹਫ਼ਤੇ, ਮਹੀਨੇ ਸਾਲ ਲੰਘਦੇ ਰਹੇ। ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੁੱਖੋਂ ਜਾਏ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਹਰ ਵੇਲੇ, ਨਾਲ ਦੀਆਂ 'ਤੇ ਰੋਅਬ ਪਾਉਣ ਦੀ ਝੂਠੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਘਰੋਂ ਮੁੜ ਕੋਈ ਨਾ ਆਇਆ। ਅੰਤ, ਇੱਕ ਰੁੱਕਾ ਜਿਹਾ ਲਿਖ ਸਿਰਹਾਣੇ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ, ਰਜਿਸਟਰ 'ਚੋਂ ਫ਼ੋਨ ਕੱਢ ਮੌਤ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਪੁੱਤਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੋ ਜੋੜੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਝੋਲਾ ਤੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਰੁੱਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਪੁੱਤਰ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੋਂ, ਮੈਂ ਜਿਹਾਂ ਤਾਂ ਪਾਲ ਰੱਖੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ, ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਹੈ... ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਜਾਣੀ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੇ, ਮੇਰਾ ਭਰੋਸਾ ਟੁੱਟਿਆ ਹੈ। ਚੰਗਾ, ਰੱਬ ਤੈਨੂੰ ਸੁਖੀ ਰੱਖੇ।

ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ, ਰੋਜ਼ ਦਰਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਬਜ਼ੁਰਗ, ਬੇਲੋੜੇ ਬੋਝ ਸਮਝੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਲਮ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ, ਅੱਜ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਬੇਲੋੜੇ ਸਮਝੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ... ਕੱਲ ਨੂੰ ਲੋਗ ਬੱਚੇ ਜੰਮਣੋਂ ਹਟ ਜਾਣਗੇ। ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਗਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਮਾਂ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਲਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਵ ਦੇ ਅਸਹਿ ਦਰਦ ਨੂੰ ਝੱਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਲੇਬਰ ਪੇਨ ਨੂੰ ਸਹਿੰਦਿਆਂ, ਪੁੱਠੀ-ਸਿੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੜਫਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਰੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦੁੱਖ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਾਲ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵਿਖੌਣ ਲਈ ਨਰਸ, ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੰਮਦੀ ਹੈ, ਪਾਲਦੀ ਹੈ, ਪੜੌਂਦੇ-ਲਿਖੌਂਦੇ, ਨੌਕਰੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਜੋਗਾ ਪਤਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਾਲ ਲਿਆ... ਬੁਢਾਪਾ ਆਇਆ, ਨਾਲ ਕਈ ਰੋਗ ਵੀ ਲਿਆਇਆ। ਸਹਾਰੇ ਲਈ ਪੁੱਤ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਉਸ ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮ ਲਿਆ ਵਿਖਾਇਆ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ

ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਲੋਕ ਬੱਚੇ ਜੰਮਣੋਂ ਹਟ ਜਾਣਗੇ।

ਅੱਜ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਤੇ ਆ ਟਿਕੇ ਹਨ, ਕੱਲ ਨੂੰ ਇਹ ਥਾਂ ਵੀ ਛੱਡ ਜਾਣਗੇ। ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਲਾਭ-ਹਾਨ ਦੇ ਤਰਾਜ਼ੂ 'ਤੇ ਤੋਲਦੇ ਹਨ। ਸੰਜੋੜਿਆਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਕਿਨਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਬੱਚੇ ਜੰਮਣੋਂ ਹਟ ਗਏ... ਪਾਲਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਾਲੇ-ਗੋਰੇ ਅਨਾਥ ਬੱਚੇ ਗੋਦ ਲੈ ਲਏ। ਪਾਲਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੂਰਾ ਕਰ 18 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਥੰਮ੍ਹ ਗਈ... ਜਨਮ ਦਰ ਰੁੱਕ ਗਈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਤਥਾਕਥਿਤ "ਐਜੂਕੇਟਡ ਜਨਰੇਸ਼ਨ", ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਫਾਲੋ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਟੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਦਰਦ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਰਗ ਬਹੁਤ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ, ਸ਼ੌਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੈਅ ਮਾਤਰ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ। ਅੱਜ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿੱਖ ਰਿਹਾ, ਮੋਹ-ਭੰਗ, ਕੱਲ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਹੋਵੇਗਾ। ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ, ਤਾਇਆ-ਤਾਈ, ਚਾਚਾ-ਚਾਚੀ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ, 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੱਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ,

"ਹਮ ਦੋ... ਹਮਾਰੇ ਦੋ।"

ਅੱਜ ਉਹ ਭ੍ਰਮ ਵੀ ਟੁੱਟਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। "ਹਮ ਦੋ" ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਮਹੀਨੇ-ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਸਾਈਡ ਹੋ ਰਹੇ, ਜਾਂ ਤਲਾਕ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਪਰ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ।

ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ 'ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਘਿਰਦੇ ਹੋਏ ਸੱਦਲਾਂ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਭਾਂਪ ਕੇ ਸਮਾਜ ਚਿੰਤਕਾਂ, ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਵਿਆਪਣ ਵਾਲੇ ਭਿਆਨਕ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮ ਰਾਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ।

ਸੰਨ 1925-30 ਦੇ ਕਾਲਖੰਡ ਵਿੱਚ, ਮੁੰਸ਼ੀ ਪ੍ਰੇਮਚੰਦ ਦੀ ਨਿਰਮਲਾ, "ਪੰਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ", ਜਾਂ "ਵਿਧਵੰਸ" ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਰੇਖਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਟੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਦਰਦ ਭਰੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕੀਤਾ।

ਸੰਨ 1932 ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰ. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਿਸਟ ਦਾ "ਚਿੱਟਾ ਲਹੂ" ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੇ ਵਿੱਚ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਿਆ। ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਵਗਦੇ ਲਾਲ ਰਕਤ ਕਣ, ਦਿਸਦੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਲਹੂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਗਦੇ ਹੋਏ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਪੋਰ-ਪੋਰ ਤੱਕ ਔਕਸੀਜਨ ਪੁਚਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜੀਵੰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਇਹ ਅਦਿੱਖ ਅਣੂ, ਅਪਣੱਤ ਭਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਭਾਵ ਦਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ-ਊਰਜਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ, ਨਿਰੰਤਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

"ਲਾਲ ਰੰਗੁ ਤਿਸ ਕਉ ਲਗਾ ਜਿਸ ਕੇ ਵਡਭਾਗਾ..."

ਉਹ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਹੂ 'ਚੋਂ ਲਾਲ ਰੰਗੇ ਅਣੂਆਂ ਨੂੰ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰ ਕੇ ਪਾਲ ਰੱਖਿਆ ਹੈ... ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ, ਸੱਧਿਆਂ ਅਤੇ

ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾ, ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਚੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਸ਼ਬਦ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ... ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਅੱਜ ਹੋਨ, ਕੱਲ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਨਹੀਂ। ਪਰਿਵਾਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੀਏ? ਤਾਂ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ, ਵਿਅਕਤੀ, ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈ... ਪਰਿਵਾਰ ਡਿਲੀਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸੰਨ 1961 ਵਿੱਚ "ਚਿੱਟਾ ਲਹੂ" ਨੂੰ, ਸਮਾਜ ਉਪਯੋਗੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਲਈ, "ਸਾਹਿਤਕ ਅਕਾਦਮੀ ਅਵਾਰਡ" ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰ. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤਰੇ, ਦਿਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ 1950 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਅੱਗੋਂ, ਲਿਓ ਟੱਾਲਸਟਾਏ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਨਤਾਸ਼ਾ ਟੱਾਲਸਟਾਏ ਨੇ ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਸੰਨ 1965 ਵਿੱਚ ਫਨੀਸ਼ਵਰਨਾਥ ਰੇਣੂੰ ਦੀ "ਮਹੂਆ" ਬਹੁਤ ਚਰਚਿਤ ਹੋਈ। ਰੱਬ ਸਭਨਾਂ 'ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰੇ... ਵਕਤ ਬੜਾ ਬੇਦਰਦ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਕਹਿਰ ਦੀ ਕੜਕਦੀ ਅਸਮਾਨੀ ਬਿਜਲੀ ਡੇਗ ਦੇਵੇ। ਅਨਾਥ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ, ਜੇ ਕਿਸੇ "ਸੁਹਿਰਦ" ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਪਾਤਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਅਭਾਗੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਧੰਨ-ਧੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ 'ਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਵਗਦੇ ਹਨ। ਮਿੱਟੀ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਹਵਾ 'ਚੋਂ, ਅਗਨਿ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ 'ਚੋਂ, ਰੁੱਖਾਂ, ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਦ 'ਚੋਂ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦ 'ਚੋਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ, ਪੰਛੀਆਂ, ਉੱਡਦੇ ਹੋਏ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਮਨੋਰਮ ਛਾਂ 'ਚੋਂ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੱਗਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਮਝ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ, ਸਾਂਝਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ "ਧਰਮ" ਹੈ। 10 ਜਨਵਰੀ 1872 ਨੂੰ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ, ਇੱਕ ਬਲਦ ਤੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਲੱਦ, ਉਪਰੋਂ ਆਪ ਵੀ ਬੈਠੇ ਜਾਂਦੇ ਕੁੰਭੜੇ ਨੂੰ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ, ਤੈਨੂੰ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਇਸ ਜੀਅ ਤੇ?

ਕਿਉਂ? ਇਹ ਬਲਦ ਤੇਰਾ ਪਿਓ ਲਗਦੈ? ਕੁੰਭੜੇ ਤਿਰਸਕਾਰ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

"ਹਾਂ"—ਸਿੱਖ ਬੋਲਿਆ, ਇਹ ਬਲਦ, ਪੈਲੀਆਂ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਹੱਲ ਦੇ ਫਾਲ ਨਾਲ, ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਵਾਹ ਕੇ ਬੀਜ ਪਾਉਂਦੇ... ਸਾਰੇ ਜੱਗ ਨੂੰ ਪਿਓ ਵਾਂਗ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਗਊਆਂ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਪੁੱਤ ਪਾਲਦੀਆਂ, "ਗਊ ਮਾਂ" ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਰੇ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਰੁੱਖ ਹਨ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਹ ਸਭ ਮਰ ਗਏ, ਉਸ ਦਿਨ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਭੂਮੀ, ਸਾਡੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਗੋਦ 'ਚ ਪਲ ਕੇ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਹਰ ਜਵਾਨ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਗੁਲਾਮੀ ਦਿਆਂ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ

"ਮਾਂ" ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਏ। ਇਸੇ ਖਿਨ ਮੁੱਢ ਬੱਝਾ ਸੀ, 17 ਅਤੇ 18 ਜਨਵਰੀ 1872 ਨੂੰ 66 ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ...।

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ 'ਚੋਂ ਮੰਗ ਨਾ ਰਖੀਏ। ਆਸ 'ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਪ੍ਰੇਮ, ਲੋੜਾਂ-ਥੁੜਾਂ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤਾਂ ਰਾਧਾ ਜਾਂ ਮੀਰਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਵਾਰ, ਕਰਵਾ ਚੌਥ ਦੇ ਵਰਤ ਸਮੇਂ, ਰੁਕਮਣੀ ਨੇ ਰਾਧਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਇਸ ਵਾਰ, ਕਰਵਾ ਦਾ ਵਰਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ, ਤੂੰ ਹੀ ਰੱਖ ਲੈ। ਮੀਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਵਰਤ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੋਭਦਾ ਹੈ... ਹੱਡ ਮਾਸ ਵਾਲੇ, ਦੈਨਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਦਵਾਰਕਾ ਧੀਸ਼ ਲਈ। ਮੇਰਾ ਸ਼ਾਮ ਤਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ, ਬਿਦੇਹ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਸ਼ਵਤ ਹੈ।

"ਪਤਨੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਇੱਕ ਰਾਣੀ, ਜੋਗਣ ਤੋਂ ਹਾਰ ਗਈ॥"

ਗੁਰ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ, ਕਈ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਬਿਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਹੈ, ਦੁਖ ਹੈ। ਹਰਖ ਹੈ, ਸੋਗ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਹੈ, ਸੇਹਤ ਹੈ, ਸਿੱਖਿਆ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ, ਪੰਥ, ਮੁਲਕ ਔਰ ਫਿਰ ਮਨੁੱਖਤਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦਾ ਵਿਚਾਰਾ ਮਨੁੱਖ। ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਵਾਬਦੇਹ। ਇਹ ਤਾਂ, ਸਰੀਰ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਜੀਵਨ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਾਖਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵਜੂਦ ਹੈ, ਸਰੀਰ! ਦੂਜਾ ਵਜੂਦ, ਆਤਮਾ! ਮੰਦਰਾਂ, ਗੁਰੂਦੁਆਰਿਆਂ, ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਭਗਤੀ-ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਕਰਹਿ ਭਗਤਿ ਆਤਮ ਕੈ ਚਾਇ॥
ਪ੍ਰਭ ਅਪਨੇ ਸਿਉ ਰਹਹਿ ਸਮਾਇ॥" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਹਰ ਸੰਪਰਦਾ ਦਾ ਮਨੁੱਖ, ਬੰਦਗੀ, ਪਾਠ, ਸਿਮਰਨ, ਪੂਜਾ-ਅਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦੇ ਖੇੜੇ ਲਈ... ਰੂਹ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ।

ਮਨੁੱਖ, ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਦਨਾ ਜਿਹਾ ਇਨਸਾਨ। ਪਰ ਹਜ਼ਾਰ-ਹਜ਼ਾਰ ਕਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ! ਇੱਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਜੁਗ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ!

ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ, ਕਾਲ ਨੂੰ ਚਾਰ ਜੁਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ; ਸਤਿਜੁਗ, ਤ੍ਰੇਤਾ, ਦੁਆਪਰ ਅਤੇ ਕਲਿਜੁਗ!

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ, ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਰ ਖਿਨ, ਚਾਰੇ ਜੁਗ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਇੱਛਾ-ਤਰੰਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਚਾਰੇ ਜੁਗ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਧਰਮ ਅਨੁਕੂਲ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਤਿਜੁਗ ਨੂੰ ਹੰਢਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਝਗੜੇ ਫ਼ਸਾਦ, ਲੋਭ, ਕਾਮ ਆਦਿ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਹ ਕਲਿਜੁਗ ਦੀ ਅਗਨਿ ਵਿੱਚ ਤਪ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਅ ਹਨ, ਬਾਲ, ਜਵਾਨੀ, ਬਿਰਧ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਪੜਾਅ ਮੌਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚਹੁੰ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋੜਾਂ ਹਨ। ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਦੁੱਧ, ਖੁਰਾਕ, ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ, ਨੌਕਰੀ, ਵਾਪਾਰ, ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ, ਬੁਢੇਪੇ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਨੂੰਹਾਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ-ਨਾਤਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਨਾਲ, ਅੰਤਾ ਨੇੜੇ ਦਿਸਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ

ਪਰਿਵਾਰ, ਸੰਸਾਰ ਸਭ ਛੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਅਗਲਾ ਰਾਹ, ਅਣਵੇਖਿਆ। ਸੁੱਤਿਆਂ, ਬਹਿੰਦਿਆਂ, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਕਰੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਰੂਪ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਚਾਰ ਵੇਦ ਰਚੇ। ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਗਏ ਵੇਦ, ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਜੀਵਨ, ਜਨਮ, ਮੌਤ, ਮਰਣੋਤਰ ਜੀਵਨ, ਲੋਕ, ਪਰਲੋਕ, ਕਰਮ, ਅਕਰਮ... ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਰ ਕਿੱਤੇ ਲਈ ਸੇਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਬਣਾਇਆ। ਸਰਲ, ਸਹਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਜੀਉਂਦਿਆਂ, ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤਿ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ।

ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿੱਚ, ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ, ਹਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ, ਸੁਖੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਰਿਦੈ ਨਿਤ ਧਿਆਈ॥ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਸਗਲ ਤਰਾਂਈ॥
ਗੁਰੁ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ॥ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਤਿਸੁ ਸਦਾ ਸਮ੍ਹਾਲੇ॥
ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ। ਹਰ ਨਾਮੁ ਪਦਾਰਥੁ ਨਾਨਕੁ ਮਾਂਗੈ॥"(ਪੰ. 394)

ਤਿੰਨ ਟਿੱਪਸ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ :

ਪਹਿਲਾ—ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਨਿਰੰਤਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਰਹੇ।

"ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਰਿਦੈ ਨਿਤ ਧਿਆਈ।"

ਇਹ ਕਾਰਜ, ਨਾਮ ਦਾ ਸਦਾ ਧਿਆਨ, ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛੱਕ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਹਾਂ... ਕਿਵੇਂ ਨਾਮ ਚਲਦਾ ਰਹੇ ?

ਦੂਜਾ ਟਿੱਪਸ, ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸਮੱਰਥਨ ਵਿੱਚ,

ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ...

ਗੁਰ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ॥"

"ਗੁਰੂ, ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ" ਦਾ ਅੰਤਰ ਭਾਵ, ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਲੜੀ ਟੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ... ਗੁਰੂ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਖੀ ਭਾਵ ਵਿੱਚ, ਨਾਮ, ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ, ਰਸਨਾ 'ਚੋਂ ਉਤਰ ਕੇ, ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਏਗਾ। ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਧੜਕਨ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਚਲਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਹਿਰਦੇ 'ਚੋਂ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਸਵਾਸ, ਸਾਡੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਪਿਆਂ ਵੀ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ। ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਚਲਾਂਦੇ। ਨਾਮ ਵੀ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਧੜਕਨ ਵਾਂਗ, ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਹਾਂ ਵਾਂਗ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਦਾ ਚਲੇਗਾ।

ਤੀਜਾ ਟਿੱਪਸ—"ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ।"

ਆਪਾ ਵਿਸਰ ਗਿਆ... ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਗ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਕਰਿਸ਼ਮਾ ਵਰਤੇਗਾ। ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਦੁਖ-ਦਰਦ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ, ਦੁਖ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ, ਕਿਤੇ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਆਏ।

"ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ॥"

ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਆਉਣਗੇ, ਆਪਣੇ ਜਾਂ ਬਿਗਾਨੇ, ਕਲੇਸ਼ ਦੇਣਗੇ, ਪਰ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਾਂਗ, ਤੱਤੀ ਲੋਹ ਅਤੇ ਵਰ੍ਹਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਨਿਹਚਲ ਰਹਾਂਗੇ।

ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਦਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ-ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ, ਇਹ।

ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕੌੜੇ ਰਾਖਸ਼ ਦਾ ਤੇਲ-ਕੜਾਹਾ, ਪੋਹ ਮਾਘ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ੀਤਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਉਦੋਂ, "ਭਾਈ ਕੀ ਡਰੌਲੀ" ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਬੁਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੰਗਤਾਂ ਬੜੀ ਰੀਝ ਨਾਲ, ਦੋ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਡਰੌਲੀ ਭਾਈ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪੱਟੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ, ਮੁਗਲ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ, ਬੇਸ਼ਕੀਮਤੀ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਵੇਖੇ, ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਤਾਂ, ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜਾ ਬੇਗ ਕੋਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਖੋਹ ਲਏ।

ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਉਦਾਸ ਹੋਏ-ਹੋਏ ਡਰੌਲੀ ਭਾਈ ਪਹੁੰਚੇ। ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਦੀਵਾਨ-ਦਰਬਾਰ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ, ਆਪ ਬੀਤੀ ਜਾ ਸੁਣਾਈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਸੰਗਤੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀਆਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਭੇਟ ਕਬੂਲ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਸਤੂ ਮੰਗਵਾਉਣੀ, ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ-ਪਾਣੀ ਛਕੋ... ਆਰਾਮ ਕਰੋ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ, ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਵੱਲ ਵੇਖ, ਕੁਝ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਾਤਰ ਕੀਤਾ।

"ਸਤਿ ਬਚਨ" ਕਹਿ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਮਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਪਿਆ। ਭੇਖ ਬਦਲ ਕੇ ਪੱਟੀ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ, ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਜਨਵਾਸੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸ਼ਾਲ-ਦੁਸ਼ਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਬਣ, ਮਾਲ ਵਿਖਾਣ ਲੱਗਾ। ਬੇਗਮਾਂ ਨੇ ਹੋਰ, ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਾਬੁਲੋਂ ਬਣ ਕੇ ਆਏ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਦੁਸ਼ਾਲਿਆਂ ਜਿਹੇ, ਕੁਝ "ਖ਼ਾਸ" ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਦਾਗਰ ਦੇ ਭੇਖ ਵਾਲੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ, ਅੰਦਰ ਸਾਂਭ ਰਖੇ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਹੋਰ ਮਾਲ ਲਿਆ ਵਿਖਾਵਾਂਗਾ। ਅੰਦਰੋਂ ਲਿਆ ਕੇ ਜਦ ਵਿਖਾਏ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ, ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਖੋਹ ਕੇ, ਮਿਆਨੋਂ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢ ਲਈ। ਪਲਕ ਝਪਕਦਿਆਂ, ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ, ਮਹਿਲੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿਛੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਪੱਟੀ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ

ਬਾਹਰ, ਜੰਗਲ ਦੇ ਝਾੜ ਵਿੱਚ ਘੋੜਾ ਬੰਨ੍ਹ ਆਇਆ ਸੀ। ਘੋੜੇ ਤਾਈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ, ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜੁੱਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਣਾ! ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਘਿਰ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਭੜਭੂੰਜਾ, ਵੱਡੇ ਜਿਹੇ ਭੱਠ 'ਤੇ, ਦਾਣੇ ਭੁੰਨ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਏ ਹੋਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ, ਛੋਲੇ, ਮੱਕੀ, ਬਾਜਰਾ, ਚੌਲ, ਕਣਕ ਆਦਿ ਭੁੰਨ ਕੇ, ਰੱਖਣ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ ਸੀ। ਅੱਜ ਵਾਂਗ, ਬੇਕਰੀ ਜਾਂ ਕਨਫੈਕਸ਼ਨਰੀ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵੀਹ-ਤੀਹ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ, ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦਸ-ਦਸ, ਵੀਹ-ਵੀਹ ਸੇਰ ਭੁੱਜੇ ਦਾਣੇ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਘਰ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਭੱਠ ਚੰਗਾ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਕੰਮ ਬਹੁਤਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਪੰਡ ਸਵੇਰੇ ਤੋਲ ਕੇ ਰੱਖ ਜਾਂਦੇ, ਸ਼ਾਮਾਂ ਤਾਈਂ ਭੁੱਜੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਭੜਭੂੰਜੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਫੌਜ ਲੱਗੀ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ, ਕਿਤੇ ਛੁੱਪਣ ਲਈ ਥਾਂ ਪੁੱਛੀ। ਭੜਭੂੰਜੇ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਝੌਂਪੜੀ ਜਾਂ ਬਲਦਾ ਹੋਇਆ ਭੱਠ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਛੁਪ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਛੁਪ ਜਾਓ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਇਆ, ਡਰੌਲੀ ਭਾਈ ਤੋਂ ਟੁਰਨ ਵੇਲੇ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਭਰੋਸਾ ਰੱਖੀਂ... ਮੈਂ ਸਦਾ ਤੇਰੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਾਂਗਾ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਂ 'ਤੇ, "ਗੁਰ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ", ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤੁੱਕ ਆ ਗਈ ਔਰ ਉਸੇ ਖਿਨ, ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਾ ਸਿੱਖ, ਬਲਦੇ ਹੋਏ ਵੱਡੇ ਭੱਠ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰ; ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ-ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਸਨ। ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਜਲਦੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਡੋਲ ਭਰ-ਭਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਪਾਓ। ਸੇਵਕ ਦੌੜ-ਦੌੜ ਕੇ ਡੋਲ, ਭਰ-ਭਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪਾਉਂਦੇ ਗਏ। ਉੱਧਰ ਪੱਟੀ, ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੇ ਝੌਂਪੜੀ ਵੇਖੀ, ਭੱਠ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਔਹ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਭੱਠ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਸਣੇ ਦੁਸ਼ਾਲੇ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਕ ਲੂੰ ਭੀ ਨਾ ਸੜਿਆ। ਉੱਧਰ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਬਸ ਭਾਈ, ਬਸ ਕਰੋ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਦਾ ਕੌਤਕ ਹੈ ?

ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ, ਬਲਦੇ ਭੱਠ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੇਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਲੈ ਲਿਆ... ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਜਾਣੇ, ਸਤਿਗੁਰ ਉਸ ਦਾ ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ। ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਸੂਤਰ ਹਨ।

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨ ਕਰੀਏ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਗ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿੱਚ ਰਹੀਏ।

ਤੀਜੇ ਸੂਤਰ ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਵਰਸੇਗੀ।

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਜਕੜ ਦਿੱਤਾ। ਸੀਸ 'ਤੇ ਆਰਾ ਚਲੌਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

"ਮੌਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੋਈ ਨਾਂਹ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮੁਵੱਲ ਹੋਵੇ। ਆਰਾ ਸੀਸ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮੁੱਖ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਵੱਲ ਹੋਵੇ।"

ਬਸ ਇੱਕ ਗੁਜ਼ਾਰਿਸ਼ ਮੰਨ ਲੈਣਾ, ਸਿਰ ਤੋਂ, ਸਰੀਰ ਦੋ ਫਾੜ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸੇ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਰੀਰ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਵੀ ਧੰਨ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਅੰਤਮ ਸਵਾਸਾਂ ਤਾਈਂ, "ਗੁਰ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ॥"

ਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਹਿੱਤ, ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖ ਲਈ, ਉਤਸਵ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

17 ਅਤੇ 18 ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ 1872 ਨੂੰ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਛਾਤੀਆਂ ਡਾਹ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰ "ਫ਼ਰੇਂਡਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ" ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ, ਰੋਬਰਟ ਨਾਈਟ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਨਿਆਂ ਹੀਣਤਾ ਅਤੇ ਬਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ, ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ "ਸਮੂਹਕ ਹੱਤਿਆ" ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ। ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ, "ਫ਼ਰੇਂਡਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ" ਨੂੰ ਰੈਫ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹਿੰਦੀ, ਬਾਂਗਲਾ ਅਤੇ ਮਰਾਠੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਾਬਤ ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ ਲਿਖੇ। ਰੋਬਰਟ ਨਾਈਟ ਆਪ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ "ਕਿਰਕਿਰੀ" ਹੋਈ। ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਹਕੂਮਤ ਨੇ, ਰੋਬਰਟ ਨਾਈਟ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜੀਂਵਦੀ ਰੂਹ ਵਾਲੇ "ਨਾਈਟ" ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾ ਚੱਲਿਆਂ... ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ।"

"ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ" ਦੀ ਧਮਕ ਦੂਰ ਰਸ਼ੀਆ ਤੱਕ ਪੁੱਜੀ। ਰੂਸੀ ਵਿਦਵਾਨ ਲੀਓ ਟਾਲਸਟਾਏ ਨੇ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ, ਮੌਤ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਭੈਤਾ-ਨਿਡਰਤਾ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ—ਸਿੱਖੀ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ... ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਿੱਖ, ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨਗੇ।

ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਜਵਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਬਾਲਕ ਤੱਕ, ਸਿੱਖ, ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਸੰਗ-ਸੰਗ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਵਿੱਚ ਰਹੇ...

"ਗੁਰ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ।"...

ਵਿਕਾਸਵਾਦ

ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ-ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਮਾਨਵ, ਨੰਗਾ-ਧੜੰਗ ਜੰਗਲੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ, ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਦੌੜਦਾ, ਹੱਥ ਦੇ ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ। ਜੰਗਲ ਦੇ ਹਿੰਸਕ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਲਈ, ਤਿੱਖੇ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ। ਵਿਕਾਸਵਾਦ ਦੀ ਸੋਚ ਨੇ, ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵਰਤਣੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਯੁੱਗ ਜਾਂ ਪਾਸ਼ਾਣ ਯੁੱਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ, ਮਨੁੱਖ ਹਥਿਆਰਯੋਗ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਤਰਾਸ਼ ਕੇ, ਨੁਕੀਲਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਚਾਹ ਨੇ ਧਾਤੂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਲਈ। ਲੋਹਾ, ਤਾਂਬਾ ਆਦਿ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਲਈ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ, ਹੁਣ ਧਾਤੂ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਇਹ "ਧਾਤੂ ਯੁਗ" ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਰੱਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ-ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਵੇਕਲਾ, ਬੁੱਧੀ ਧਾਰੀ ਜੀਅ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ, ਵਿਕਾਸਵਾਦੀ ਸੀ। ਨਿਰੰਤਰ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ... ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ... ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਆਵਿਸ਼ਕਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ।

ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ, ਭੌਤਿਕ ਸੁਖ ਸਾਧਨਾਂ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਦ ਘਿੜੀਆਂ-ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨੇਸਤ-ਓ-ਨਾਬੂਦ ਕਰਨਯੋਗ ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਮਿਸਾਈਲਾਂ, ਧਰਤੀ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਤੱਤਖਿਣ ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੰਗੀ ਹਥਿਆਰ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਤਜੁਰਬੇਕਾਰ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਵਿਕਾਸ ਅੰਤ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਫਿਰ "ਆਦਿ" ਹੈ। ਆਦਿ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਅੰਤ... ਅੰਤ ਤੋਂ ਫਿਰ ਆਦਿ ਕਾਲ ਦਾ ਆਰੰਭ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਚੱਕਰ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਤ... ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਿਖਰ ਮੌਤ... ਅੱਗੋਂ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਰੰਭ।

ਸਰਵਨਾਸ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ, ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਅੰਤਮ ਪੜਾਅ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ, ਮਾਨਵ-ਵੰਸ਼ ਦੇ ਅੰਤਮ ਵਾਰਿਸ ਹੋਈਏ।

ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਚਾਹਤ ਨੇ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹ ਅਜਗਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਹੜਾ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਹੀ ਪੂੰਛ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਪੋਰੀ-ਪੋਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਗਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਤੀਬਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸ਼ਾਰਟਕਟ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਟੋਟੇ 'ਚੋਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤੀ ਉਪਜ ਲੈਣ ਹਿੱਤ, ਬਹੁਤੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿੱਚ, ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਰਸਾਇਣ, ਉਰਵਰਕ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਜ਼ਹਿਰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਅਨਾਜ, ਫਲ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ 'ਚੋਂ ਸਾਡੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਿਆ, ਨਤੀਜਾ ਅੱਜ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਰੋਗ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਪੀੜਤ ਹੋ ਰਿਹੈ।

ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ-ਰੋਧੀ ਯੰਤਰਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਬਚਾ ਲਿਆ, ਕਾਲਾ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਧੂੰਆਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਹਵਾ ਸਾਹ ਲੈਣ ਜੋਗ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਵਡੇਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਬਹੁਤ ਸੁਥਰੀ ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹਵਾ, ਗਰਮ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ੀਤਲ ਸਪੱਰਸ਼ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਦਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉੱਪਰ ਕਿਤੇ ਡੈਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਣੀ ਇੱਧਰ ਆਉਣੋਂ ਹੱਟ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬਹੁਤੀ ਜਿਹੜੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਏਨਕ੍ਰੋਚਮੈਂਟ ਕਰ ਲਈ, ਕਲੋਨੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ ਕੁਝ ਆਸ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਹਰਾ-ਭਰਾ ਜੰਗਲ ਸੀ। ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ... ਘਿਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਮਈ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਦਰੱਖਤਾਂ ਦਿਆਂ ਪੱਤਿਆਂ, ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੇੜ ਕੇ, ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਰਾਤ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ, ਹਵਾ ਚੋਂ, ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਨੂੰ ਸੋਖ ਕੇ, ਸ਼ੁੱਧ ਆੱਕਸੀਜ਼ਨ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ "ਪਹੁੰਚ ਵਾਲੇ" ਨੇ "ਸੀ.ਐੱਲ.ਯੂ" ਕਰਵਾ ਕੇ, ਜੰਗਲਾਤ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਕੰਕਰੀਟ ਦੇ ਰਿਸੋਰਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਖੁਸ਼ ਹਨ, ਵੱਡੇ ਰਿਸੋਰਟ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਧਨ ਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਿਰਜਤ ਹੋਈ। ਪੁਰਖ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਇਕੋ ਹੈ, ਪਰ ਪਸ਼ੂ, ਪੰਖੀ, ਯੱਛ, ਕਿੰਨਰ, ਬਨਸਪਤਿ, ਮਿੱਟੀ, ਪਾਣੀ, ਹਵਾ, ਅੱਗ, ਨਦੀਆਂ, ਪਹਾੜ... ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਭਨਾਂ 'ਚੋਂ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ, ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹੀ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਕਰੂਪ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਰਜਸ, ਤਮਸ, ਸਤਸ਼। ਵਿਗਿਆਨੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਤੱਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੋਟੋਨ, ਨਿਊਟਰੋਨ, ਇਲੈਕਟਰੋਨ। ਪ੍ਰੋਟੋਨ, ਰਜਸ ਹੈ, ਨਿਊਟਰੋਨ ਨੈਗੇਟਿਵ ਹੈ, ਤਮਸ ਹੈ ਅਤੇ ਇਲੈਕਟਰੋਨ, ਸੰਤੁਲਨ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਸਤੋ ਗੁਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਰਾਖੇ ਤਿੰਨ ਦੇਵਤੇ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਮਹੇਸ਼, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਜਾਂ ਪੁਰਖ ਨੇ ਥਾਪੇ।

ਅੱਜ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਸਰਵੇਖਣ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ 60% ਲੋਕ, ਤਣਾਅ, ਚਿੰਤਾ, ਹਾਈਪਰਟੇਂਸ਼ਨ, ਡਿਪ੍ਰੈਸ਼ਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਰੀਜ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ, ਸਾਡੀ ਸਰੀਰ ਦੇ, ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਗੁਣ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਬੇਕਾਇਦਗੀ ਹੈ... ਅਸੰਤੁਲਨ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ, ਬੇਸੰਤੋਖੀ ਹੈ, ਨਿਰਾਸ਼ ਹੈ। ਤਮੋ ਗੁਣ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਇਸ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ।

ਭਾਮ ਇਵੇਂ ਦਾ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ, ਗਲ ਬਿਰਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਕ੍ਰੋਧ ਐਸਾ ਕਿ ਭਾਈ, ਭਾਈ ਦਾ ਵੈਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਲੋਭ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝੌਣ ਵਾਲਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਰਾਹ ਦਾ ਰੋੜਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਆਹਾਰ, ਆਚਾਰ, ਵੀਚਾਰ, ਵਿਵਹਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸਵਾਦ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ, ਲੋਭ ਅਤੇ ਸਵਾਰਥ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੱਜ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਸੋਚ, ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਰਜਨ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵਿਸਮਈ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, "ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ"... ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਪਿੰਡ, ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ। ਦਿਮਾਗ ਦਿੱਤਾ, ਦਿਲ ਦਿੱਤਾ, ਹੱਥ-ਪੈਰ, ਜ਼ੁਬਾਂ ਦਿੱਤੀ, ਜਾਨ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਕ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਪਾਰਟ, ਪੁਰਜ਼ੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਤ ਹਨ.. ਰਕਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਰ ਦਿਨ ਕਰੋੜਾਂ ਸੈੱਲ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ... ਹਰ ਦਿਨ ਕਰੋੜਾਂ ਨਵੇਂ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਿਮਾਗੀ ਚੇਤਨਤਾ, ਮੈਂਟਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ, ਅਵਚੇਤਨ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਦਾ ਅਦਿੱਖ ਸਟੋਰ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਪੁਰਾਣੀ ਯਾਦ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੂਖਮ ਸੈੱਲ, ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ, ਖਤਰੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਬ੍ਰੇਨ ਨੂੰ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਬ੍ਰੇਨ ਤਤਕਾਲ (ਡੀ.ਐਨ.ਏ) ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ... ਡੀ.ਐੱਨ.ਏ. ਕਮਾਂਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਕਸਤ ਮੁਲਕ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨੀਕ (ਆਈ. ਟੀ.) ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਪਰ ਦੀ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ, ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਨਾ-ਸ਼ੁਕਰਾ ਮਨੁੱਖ, ਕਿਸੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮੋਬਾਈਲ, ਲੈਪਟਾਪ ਜਾਂ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਜੋੜ, ਘਟਾਅ, ਗੁਣਾਂ-ਭਾਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਬੈਂਕ ਦੇ ਖਾਤੇ, ਪ੍ਰੋਪਰਟੀਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਕੋਰਟ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੱਥ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਮਸ਼ੀਨੀ ਤਕਨੀਕ, ਚਿਕਿਤਸਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਬਲੱਡ ਕਲਚਰ, ਯੂਰੀਨ ਕਲਚਰ, ਤਕਰੀਬਨ ਬਹੁਤੀਆਂ ਟੈੱਸਟ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦਵਾਈਆਂ, ਐਂਟੀਬਾਇਓਟਿਕਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਵੀ ਇਹ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ।? ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਤੇਜ਼ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਮਾਹਰ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਦਿਨ ਹੁਣ ਬਹੁਤਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਟੈੱਸਟ, ਸਰੀਰ ਅੰਦਰਲੇ ਸੈੱਲਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਲਾਜ ਮੁਜਗ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰੋਸੈੱਸ, ਸਭ ਕੁਝ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਹੀ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਡਾਕਟਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਿਹਲੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸਵਾਦ 'ਤੇ ਗਹਿਰੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਹੁਣ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਕਾਰਾ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ। ਕਈ ਸਮਾਜ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ, ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਿਆਨਕ ਖਤਰੇ

ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਹੈ, ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾਨ, ਦੁਕਾਨਦਾਰ, ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ, ਸਾਰੇ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਗਿਣੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਗਏ, ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਜਹਾਜ਼, ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸੀਮਤ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਰੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਵੱਟਸਐਪ, ਫੇਸਬੁੱਕ ਆਦਿ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਈਆਂ। ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਗਈਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ, ਪਰ ਮਈ 2022 ਵਿੱਚ ਐਲੋਨ ਮਸਕ ਨੇ 42 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਖਰੀਦ ਲਈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ 'ਟਵੀਟਰ'। ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਇਕ ਵਾਰ, ਇਹ ਸੌਦਾ ਕੈਂਸਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਬੱਚਾ, ਮੋਬਾਈਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਗਰਾਉਂਡ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ, ਰੋਟੀ, ਨੀਂਦ ਸਭ ਭੁੱਲੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਇੱਕ "ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇਨਟੈਲੀਜੈਂਸ" ਹਰ ਦਿਨ, ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਖੇਡਾਂ, ਖੁਰਾਕਾਂ, ਪਸੰਦ, ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਤਿਥੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆਵਾਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਵੱਟਸਐਪ, ਟਵੀਟਰ ਰਾਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਫਾਲੋਅਰਸ ਨੂੰ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉੱਧਰ ਦੀ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਲੈ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਹ ਤੀਜੀ ਧਿਰ, ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ, "ਗ਼ੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਦਿਮਾਗ਼" ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸਟੋਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਬਾਬਤ, ਉਹ ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਜਾਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਬਾਬਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ।

ਇਜ਼ਰਾਇਲ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, "ਯੁਵਲ ਨੋਵਾ ਹੋਰਾਰੀ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਨਿਕਟ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਮਸ਼ੀਨਾਂ "ਹੈਂਕ" ਕਰ ਲੈਣਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਕੀ ਛਕਣਾ ਹੈ, ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਕਿਹੜਾ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਸਿਆਸਤ 'ਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਉਣੀ ਹੈ... ਹਰ ਗੱਲ ਇਹ ਮਸ਼ੀਨੀ ਦਿਮਾਗ ਨਿਰਣਾ ਕਰੇਗਾ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਫਿਰ "ਅਪੰਗ" ਕਰ ਕੇ, ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਤੇਜ਼ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਚਾਹਤ ਕਿੱਥੇ ਲੈ ਆਈ?

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ, ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ—

"ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ"—

ਹੇ ਨਿਰੰਕਾਰ, ਤੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਵਸਦਾ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਵਾਂ।"

ਕੁਦਰਤ 'ਚੋਂ ਪੰਜ ਤੱਤ ਲਏ ਔਰ ਜੀਅ ਬਣਾਏ। ਇਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੋ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੋ... ਪਾਣੀ, ਹਵਾ ਨਾਲ ਜੁੜੋ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਉ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਗਏ। ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਰੋਗਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗ੍ਰੇਟਾ ਥਨਬਰਗ, ਮਾਤਰ 16 ਸਾਲ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲੜਕੀ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਖ਼ਤੀ ਫੜ ਕੇ, ਸਵੀਡਨ ਦੀ ਪਾਰਲੀਆਮੈਂਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਜੋਂ

ਖੜ੍ਹ ਗਈ, "ਪਰਿਆਵਰਣ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ", "ਜਲਵਾਯੂ ਬਚਾਉ।" 20 ਸਿਤੰਬਰ 2019 ਨੂੰ, ਇਸ ਬਾਲਿਕਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਆਵਾਹਨ ਤੇ, 50 ਲੱਖ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤਖ਼ਤੀਆਂ ਫੜ ਕੇ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਆ ਗਏ। ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਮਿੱਟੀ, ਰੁੱਖ ਬਚਾਉ... ਇਹੋ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਹਵਾ-ਪਾਣੀ, ਮਿੱਟੀ, ਰੁੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਮੁੱਕ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਰਵਨਾਸ਼ ਦਾ ਦਿਨ ਹੋਵੇਗਾ... ਵਿਕਾਸਵਾਦ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਅੰਤ!

❑❑❑

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ

ਬਹੁਤ ਦੂਰ, ਪੂਰਵਾਂਚਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਤ ਦਾ ਸੂਰਜ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਵਿਚ, ਕਮਲ ਦਾ ਫੁੱਲ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ... ਪੂੰਨਿਆ ਦਾ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਉੱਠ ਖਲੋਂਦੀਆਂ ਹਨ.. .ਮੇਘ ਦੀ ਗਰਜਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੋਰ ਨਿਰਤ ਕਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ।

ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ, ਧਰਤੀ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਖੀ, ਰੁੱਖ, ਨਦੀਆਂ, ਪਹਾੜ... ਇਹ ਸਾਰੇ, ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਹਨ।

